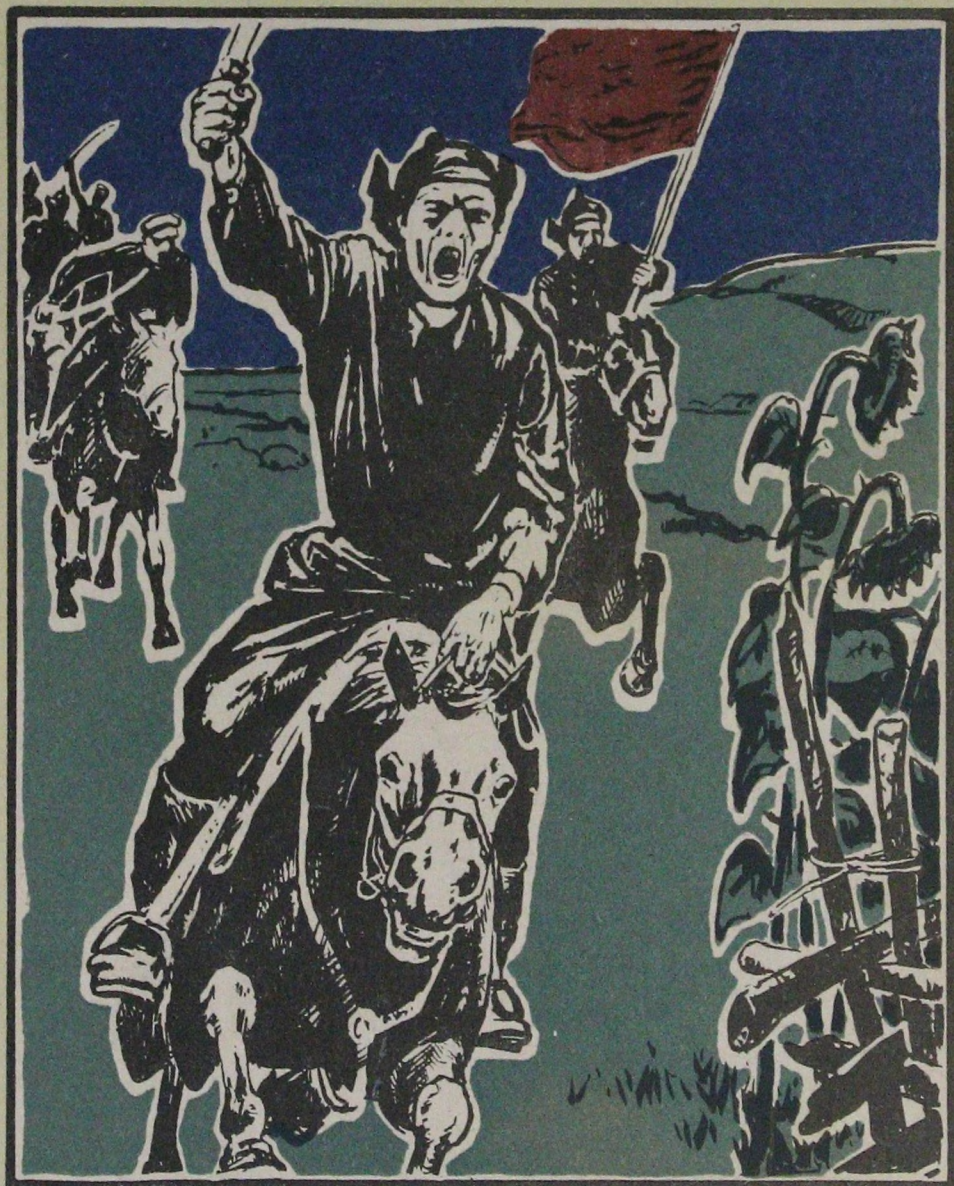

84 (2 = 4-1.2) 6
Ш-786.

М. ШОЛОХОВ

ДОННЫН КУУЧЫНДАРЫ

КОНТРОЛЬНЫЙ ЛИСТОК
СРОКОВ ВОЗВРАТА

КНИГА ДОЛЖНА БЫТЬ
ВОЗВРАЩЕНА НЕ ПОЗЖЕ
УКАЗАННОГО ЗДЕСЬ СРОКА

Колич. пред. выдач _____

Сух. тип № 7 10236 - 10 000 030.

МИХАИЛ ШОЛОХОВ

**ДОННЫҢ
КУУЧЫНДАРЫ**

Алтай тилге Жыбаш Каинчин көчүргөн

Алтайдын бичиктер чыгарар издательствозынын
Туулу Алтайдагы бөлүгү . 1983

84(2=411.2)5-4

Р,
Ш—786

Шолохов М. А.

Ш 786

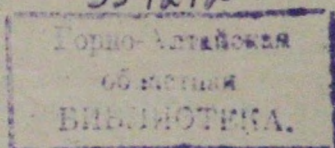
Донские рассказы. Перевод на алтайский язык.—
Горно-Алтайск: Горно-Алтайское отделение Ал-
тайского книжного издательства, 1983—108 с.

Михаил Шолоховтыг алтай тилге кӧчүрилген бу жуунты-
зына баштапкы куучындары кирген.

Ш $\frac{70\ 302-03}{M\ 138\ (03)-83}$ 20 — 83

© Горно-Алтайское отделение Алтайского книжного | изда-
тельства, 1983

394272

ШОЛОХОВ

МИХАИЛ АЛЕКСАНДРОВИЧ

ДОНСКИЕ РАССКАЗЫ

На алтайском языке

Редактор **Н. Боделукова**
Художник **В. Чукуев**
Худ. редактор **В. Ортоңулова**
Тех. редактор **М. Шелепова**
Корректор **С. Торбоков**

Сдано в набор 17. 12. 82. Подписано к печати
04. 02. 83. Формат 60x84/16. Бум. тип. № 3. Усл.
п. л. 6,27 Уч.-изд. л. 6,85. Тираж 2000 экз. Заказ
№ 6. Цена 20 коп.

Горно-Алтайское отделение Алтайского книжного
издательства, г. Горно-Алтайск, ул. Горно-Алтайская,
36. Горно-Алтайская типография, пр. Коммунисти-
ческий, 27.

5-ШМА-ПК

ЧЕНЕЛТЕ

(Двинский областьтын уездтерининг бирүзинде чын болгон учурал).

Бу куучын «Життердин үни» газетте 19 сентябрьда 1923 жылда жарлалган. Бу Шолоховтын кепке базылган баштапкы чүмдемели болгон. Автор бойын «М. Шолох.» деп аданган.

— Слер, нөкөр Тютиков, — санаама кирет, — алдында партиянын члени болгон эмес бедигер? — деп, РКСМ-нин укомынын качызы ого удур атырган модный элбек пальтолу, көстөри бүдө семирп калган кижиден сурады.

Онызы эпжоксынып, чыданыкпай, отыргыжын чыкыратты:

— Эйе... Же оноң... Мен... ээ... Же не деп айдар оны?... Эмеш жастырылган... Партиянаң чыгаргылап койгылаган... Жок, жок, бойым акту күүнимле чыккам.

— Мен слерге мынайда айдайын: слер бойыгардын абрагарга волостной ячейканын качызын Покусаевти отыргызып алыгар. Ол журтхозвыставкага барып жат. Мен бойым оны жакшы билбезим, онын учун слерди, алдында партиец болгон кижини, мынайда сурап отырым. Слер экүден экү барарыгар. Мынын учун мындый кичинек ченелте эдип ийигер... Ээ... бойыгарды эмеш чала ондыйсу «нэп» эдип көргүзип көрзөгөр. Ол канайдар эмеш. Коммунистический күүн-санаазы онын кандый эмтир? Бек пе? Чындык па? Жарт па? Ол слерге бүдер учурлу. Бир кезекке артист болуп ийигер. Ак-чек санаазын чыгара айтсын, көргүссин. Оноң меге бичип ийеригер. Жарайт?

— Жарайт — деп, Тютиков күлүмзиренип, шелкес этти. — Бу меге кичинек те болзо, политический экзамен бе, кандый?

— Эйе — деп, укомнын качызы Тютиковты үйдежип, кренестеге чыкты. — Кандый жеткенигерди бичип ийигер! Мен сагы-ырым! — деп кийнинен кыйгырды.

Энир. Жол. Балкаш. Чылчырык...

Покусаев узун жодолоры абранан салактап, көлөсөлөрдүн токыналу чыккыртын тындап, үргүлөп баратты. Чала азиатсу чодыр жүзи тон: ондо ачымчы да жок, сүүнчи де билдирбейт.

Тютиков оны узак ширтеп барадала, чамаданынан калаш,

калбаса, огурчын чыгарды. Којырада, којырада чайнана берди.

Покусаев ойгонып келди. Аттын камчыга тазап калган жалмажын кунук ајыктап, азыктанбаганына кородоп баратты.

— Выставкага ба? — деп, Тютиков оозы мачылдап сурады. Устү эриндерин жеңиле арчый тартты.

— Эйе.

— Ы-ы... Тирү кижинени ле угар туру. Улуста јиир курсак јок, а олор десе — выставкага...

— Выставка улуска јаан болуш јетирер — деп, Покусаев күүн-күч јок унчукты.

— Болуш?.. Кайдаг... Эйе сесе... Сагы... Белен тойорыг...

Покусаев буттары чычас эделе, унчукпады.

— Оноры-тескери неме эткилеер. Эш-кереги јок немелер туткулаар. Анчада бу бир комсомолдор-камсамалдар. Ончолоры корјондошкон шокшылдар. Туку качан «конк» берип салар керек болгон.

— Бодоп үрдүртпегер, өгөөн. Бүгүн суругар кана бербесин. Очкагарды...

— Менин јаным болгон болзо, «јанк» ла берер эдим. Комсомолдорын — кой баштаарга турган кодырлу эчкилерин... Бойын бодонбос танмалар. Кудайды јамандагылаар.

Станциянын отторы ыраагында јалтыража бергиледи. А Тютиков десе калбасазына карыла-карыла, кудайга бүтпес комсомолдорды ијеринип, арбап-сайап ла баратты.

— Көрзөөр, кийе-баат самолеттор эдер дешкилейт. Арыктын санаазы јаан. Иттатакай! Чыбык керек ончозына, чыбык! — деп, Тютиков тунгак чыкырап, Покусаев канайдар эмеш деп, пенсези ажыра кылчас эдет. — Анчада башкараачыларын... Шак олорды...

Је ого бойынын санааларын түгезе айдар салым берилбеди. Покусаев энчейип келеле, тыс та унчукпай, арык ичиле Тютиковтын семис јиткезин јаппазып алды.

Олор экү атпактаныжала, абрадан балкаш орто «мач!» барып түштилер. Ат тура берди. Тютиков чын ла коркып, турарга албаданды, је атыйланып калган качы мыжылдап, узун буттары алчандап турала, Тютиковты јыга басты.

— Уко-о-ом... Сурагылаган... Кокыр эдип... Токтогор... ы — деп, Тютиков онтойт, шыйкынактайт, је ого удур — казыр аркыраш ла сулалу сумал токпоктогон ошкош түпүлдеш: түп, түп, түп...

«Уул бүдүмжилү эмтир, — деп, Тютиков станцияда бичип отырды, — же... — дейле, ол бастыра балкаш пальтозын кактап, өзүретиген тизезин сыймады. Тижип калган эриндери ле табыжы жокко та нени де шымыранды. — Же...»

Ол шили оодык пенсезин кунукчыл ајыктап, көгөрип калган тумчугын карандашла тырмады. Учунда колын чөкөгөндү жаныйла, бичигин мынайда божотты:

«...кандый да болгон болзо, мен кем жок јакшы јеттим».

М Е Н

М. Шолоховтын баштапкы куучыны. Ол «Јнит ленинчи» газетте 14 декабрьда 1924 жылда чыгарылган.

I

Столдын үстинде тарызып јытанган куру гильзалар, койдун чала челделген јалмажы, карта, сводка, аттын териле јаарсыган үйген-нокто, кара калаштын јемтиги. Бу ончозы столдо, а чыкту стенеге коштой турала, чирип калган тактада — Николка Кошевой, эскадроннын командири отырат. Онын кабышпас, карбак сабарларында эп жок тудулган карандаш. Столдо јайып койгон эски плакаттарла кожо — јетире бичилбеген анкета. А бичилгени бу: Кошевой Николай. Эскадроннын командири. Ашөскүреччи. РКСМ-нин члени.

«Канча јашту» деген графага «18 јаш» деп, карандаш узак јурайт.

Николканын жарындары јалбак. Ол бойынын чын јажынан чик жок јаан көрүнөт. Оны оок чырыштарлу кунук көстөри ле күрдек бели карыдат.

— Чындап та, уулчак не ол, уулчагаш. Кечеги јаш бала — деп, эскадрондо кокырлажар. — Же өскө ондый командирди таап көр! Эки банданы билдирбезинен «јап» этирип койды. Карган да командирлерден уян эмес.

Николка бойынын он сегис јажынан сүрекей уйалар. «Канча јашту» деген кыртышту графага ла јетсе, карандаш араайлап, Николканын јаактары качажып, кыстардыйы чылап, кызара јалбырай берер.

Николканын адазы казак, а адазы казак болгон сонгында,

ол бойы да казак. Николка беш пе, алты ба јашту болордо, адазы оны бойынын јуучыл адына миндиргени эс-быс санаа-зына кирер.

— Јалынан атпактан, уулым, јалынан! — деп, адазы кыйгырган, энези дезе аттын кырлак белине шапшыктей кадалып калган Николка ла чылбырды бек туткан адазын чочып калган јаан көстөриле көрүп, јүзи агара кугарып, кулурлу колдорын арчынган.

Бу эмди чек ле озо-озо-озо чакта болгон ошкош. Та чын болгон, та түш јери. Адазы герман јууга барган. Онон ло јок. Бир суру-чап та угулбаган. Шын ла болуп калган. Энези божогон. Николка, адазы ла чылап, аттар сүүр болуп өскөн. Ондый ла ай-карадан јалтанбас, курч кылыкту болгон, онон адазын база бир јазымы јок төзөгөн темдеги — сол будынын шагайынын үстинде мен. Күүленин јымыртказы кире мен. Он беш јашка јетире ол батрак-јалчы болуп, шыра көргөн, онон узун эдектү шинель сурап алала, станицала өдүп јаткан полкло кожо Врангельге удур барган.

Быјылгы јайда Николка военкомло кожо Дондо эжинген. Военком контузиялу бажы јантыйып, чоколдонып, Николканы карара күйген күрдек белине тажыган:

— Ээ, уул, бу сен... Ы-ы-ырысту к-кижи болор болбойын! Ы-ырысту болбой а... М-менгинди көрзөн.

— Эйе! — деп, Николка тиштери кажас эдип чөмөлө, бышкырынып, быркырынып, суунын түбинен кыйгырган. — Јаштан ала мен өскүс! Бастыра јүрүминде — батрак, кул. Бот сеге — ырыс!

Сап-сары сай-кумагы јалтыраган јарат јаар үкүстей берген.

II

Николканын удурумга јаткан хата-турачагы Доннын кају јарында турат. Көзнөктөн јажара јайылган, энке-тоңко сайраган Обдонье ле кайзырыкталган болот суу көрүнөт. Јотконду тундерде толкулар јардын алдын мондогылаар, ставнялар кунук чыкырашкылаар. Суу дезе полдын алдынан сызылып, билдирбезинен тололо, тураны силке сабап туру деп бодолор.

Николка өскө тура таап алар деп сананган, је онон эмди бу сары бүрге јетире ондо ло артып калды. Сооксымак эртен турада Николка кренестеге чыкты, жукачак тымыкты такалу

сапакторыла оодо басты. Аламаларлу сад јаар түжеле, чалынга буурайып, үлүштеле ыйлап койгон жажанга жадып алды. Жакшызынай! Айыл ээзи үй кижиге уйун өөлөгөни, бозузы сүт сурап ач мөөрөгөни, сүттин сабатка табышту көртүлдөгөни жап-жарт угулды.

Өткүүл чыкырт этти. Ийт үрди.

— Командир үйде бе? — деп, взводныйдын үни угулды.

— Мен мында. А не болды? — деп, Николка чаканчагына өңдөйдү.

— Жарчы келген. Сальский округтан бери банда качкан дейт. Грушинсктеги совхозты жуулап алган.

— Экел оны бери.

Жарчы изү тери көбүкшиген адын чирейт. Эрјине мал алын колы боокырылала, өңдөйип болбойт. Жалбагынан барып түжеле, агара антарылып калган көстөриле кынжыда үкежирегенче үрген ийтти көрүп жадала, шыйкынактап, тыныжы буула берди. Қайран мал өлди, күйди. А канайдар — жарчынын экелген пакеди үч крес темдектү. Мындый болгон кийинде, жарчынын бир де токтоор жагы жок.

Николка председательдин эскадрон келип болушсын, аргадазын деген сурагын кычырала, үлдүзін курына тагынып, чылазынып сананды: «Уренип барган кижиге, а мында банда... Айла эскадроннын командири дейт сени, сөс чын бичип болбос кижини деп, военкомго канчазын уйаттадар. Уренбеген кижиге канай чын бичийт. А мында мен бурулу ба? Жок, жок, жүрүм бурулу, жүрүм... А эмди ойто ло банда... База ла кан, база ла өлүм-жыдым... Кижиге канчазын мынай жүрер...».

Қарабинин октогончо, тышкары болды. А санаазы, жолдон чыкпас карган аттый, көнү ле жарт: «Город жаар жүре берген кижиге... Уренген кижиге...».

Өлүп калган аттын жапыла жүгүре басты. Аттын тоозынду тумчугынан тестеле аккан канды кылчас эдип көрөлө, жүрегиге чым этти.

III

Телеграфтын төнөштөри ачу кыгыражып, күски бороон жаар чөйө алтагылайт, тоозы жок жиктерди, жуука-ырыктарды, төндөлгөктөрдү, төстөктөрдү кечире-ажыра көсжетпес жаар амадагылайт. Бу төнөштөрдү шактала такталган жол ээчийт. Ол жалтыраган жолло, төнөштөрдү тоологончо, атаман бандазын баштайт. Банда — Доннын ла Кубаньнын Совет жаңды

јаратпай турган бежен кире казактары. Олор шок кылынган бөрүлердий, эмди үчинчи күн качкылап јат. А олордын кийниненг эдекке сыралгандый, — көстинг көскө лө Николка Кошевойдын эскадроны. Јолло до, јол јокко до качса — качылбайт, кыйышса — кыйылбайт.

Бандада — бир түнгей кезерлер. Кажызы ла бу јүрүминде нени көрбөгөн, канайтпаган деер. Эткен ижи — өлтүриш, тонош; билери, амадаганы — база ла ол. Ижемјилү, бүдүмјилү. Је ондый да болзо, атаман тыг санаада, бычактын мизинде, јыданын учкурында: үзенизине туруп чыгып, чөлди, көс јарылгадый, шинжүлейт, ширтейт, Доннын ол јарадын да агаштарга јетире, аргалу болзо, учуп ийгедий барадат.

Мынайып чын ла бөрүнин јаныма качкылайт, чөлди чарыптап, ис булгайт, је Николканын эскадроны артпайт, амыратпайт.

Каанжыган јайгы күндерде Доннын чөлдөринде куба тегери алдында аш толкуланар, мажактары согулыжып, күмүш-мөңүн шыгыражар, шымыражар. Ол өйдө, өлөң чабыннын алдында, буудайдын мөндүр чарагында, он јетилү јииттин эрининдегидий, кара түк кирмеелтип келер, а арба дезе өрө кармаданып, кижинен бийиктеерге турар.

Сагалдары сартайган станичниктер бу өйдө борјон-кујурлу, кумаксу күнет төгдөрдө тилимченен арба, арыш үрендегилеер. Онызы бу јерлерде качан да јакшы бүтпес, је ондый да болзо, үрендебегенче болбос. Бу ненин учун дезе, ол арба-арыштан, көөркийектин көс јажынан, ару аракы аскылаар. Аракыны јебреннен бери ичкилеген, таадалардын таадалары ичкилеген, онын да учун Доннын казактарынын гербинде аракылу бочконун үстинде чамча јок отырған эзирик казак тегиндү јуралбаган эмей. Күскиде станицалар ла хуторлор аракысыр-коројонзыыр, кызыл төбөлү папахалар талдаг шилјиген чедендердин үстиле келтегейинен каланы јайканышкылаар.

Мынын учун атаман күнде эрүүл болбойт, мынын ла учун бастыра божоочылар, пулеметчиктер көстөрин сыкыйткылайт, тачанкаларда чала келтегейинен бараткылайт.

Бойынын төрөл јерлерин атаман јети јыл көрбөгөн. Баштап — немецтердин олјозы, оноң — Врангель, күнге кайылган Стамбул, аткак чедендү лагерь, турктын талайга тузалып калган кереби, Кубаньнын чыт эткен камыштары, учында — банда.

Кайра болуп, сананар болзо, атаманнын жүрүми бу. Жа-
ныс сөслө айтса, — күүни сооп, өчүп калган. Балкашка бас-
кан жайгы ис канайып шак кургап калат, атаманнын күүн-
санаазы ондый ла — куру, какшак. Кандый да ондоп болбос
оору атаманды ичинен кемирет, тирүге жийт, эди-канын шөл-
түредет: бу оору-сысты бастыра телекейдин де аракызы ун-
дыдып, жазып болбос деп, атаман јарт ондойт. Ондый да бол-
зо — ичет. Бу ненин учун десе быйанду кара тобрак ач кар-
дын изү күнге төгөлөп алган Доннын чөлинде арба-ашла
тату, токсу жытанат. Ол аштан алама качарлу келиндер тон-
мок суудан ару аракы асқылайт.

IV

Тагла кожо баштапкы кыру түшти. Талбак јалбрактар-
дын баштары алтындала буурайа берди. Лукич теерменнин
көлөсөзинде жүзүн өндү тош калайды ајарып, үшкүрди.

Лукич бүгүн бойын уур бодонды: кыймыктанза ла — бе-
ли сырт эдет, а сысташкан буттар чойдый уур, јерге чын ла
јапшынып тургандый. Је ондый да болзо, теерменнин ичиле,
арга јокто, үрбеп жүрди. Тараан теермелейтен таштан эне
чычкан он-јирме балдарыла сыйтылдап качты. Јашталган
үлүш көстөриле өрө көрзө, бүркүнин сайламаларында күүле-
лер сүүжип онтошты. Карганак чыкту чирик агаштын ла те-
ермелеп койгон аштын таныш јыттарын какшак көксине тол-
тырып, агаш сайламаларды суу канайып јалап, сооргонын
тындап, уймалып калган сагалын санааркап толгоды.

Лукич адару сугатан омшанга амыраар деп јатты. Некейин
јабынган ла эди, уйуктаганын билбей калды. Јаман түш кө-
рүп, улаарып, түкүрүги сагалына агып, узак кинчектелди.

Бозом карганактын туразын шык тудуп ийди, теермен
десе ак сүт туманга јоголо кайылып калды.

Јүк арайдан ойгонып келзе — агаштардын ортозынан
эки кижі чыгара јортты.

— Эй, карган, бери бас! — деп, бирүзи камчылу колын
көдүрди.

Лукич олор јаар шимиртгү көрүп, тура калды. Чек ле јы-
лан көргөн чычкан. Бу чаксырулу качалан јылдарда мындый
мылтык-јепселдү улусты Лукич көп көргөн. Олор бойларына
кулур-курсакты, аттарына азыралды сурабай да алгылаар.
Мынын учун ол кажызын да ылгабай, ончозын көрбөйтөн.

— Түрген! Кыймыктан, карган согум!

Лукич адарулу төгөштөрдүн ортозынан чыгып, та нени де амтындана кимиректенип, айылчылардын одожына келеле, оларды катап ширтей берди.

— Бис — кызылдар, карганак... Сен бистен коркыба — деп, атаман токыналу унчукты. — Бис банда истеп жүрүбис. Бойыбыстын отрядыбыстан астыгып калдыс. Мынайда өтти бе? Көрдүгер бе?

— Кандый да немелер табарган. Та кемдер.

— Олор кайда барды, аба?

— Көрмөс көргөн оларды. Кайдайын мен... Сурабагам.

— Бу слердин теерменигерде кажы-бирүзи артып калган болбозын?

— Жок — деп, Лукич кезем унчугала, кайра болды.

— Акыр, тур, карганак — деп, атаман адынан түже калды. Алчак буттарына калангы жайканып, ачу самогоны жыду жаарсыды. — Бис, карганак, коммунисттерди «кок» эттирип турган улус болорыс. Жарт? Бис кемдер — сен онызын тайарга ба? — деп, чылбырын ычкынып, бүдүрилди. — Сенин керегин — жетен жети атка чүрчеде азырал белетеп ий. Унчукпа! Мойношсон тен... Түрген! Ажын кайда?

— Аш менде кайдан келтен? — деп, Лукич кайра көрди.

— Бу амбарында не?

— Бор-ботко не база... Аш жок.

— А ну, бараалы! Бас!

Карганды житкезинен кап тудала, жерге кирип калган, янтык амбар жаар тизелеп экелди. Эжигин ача сокты. Сүсектерде тараан, жаан-жаан чарактарлу кара арба.

— Бу сеге не, аш эмес пе?! Өлүмтик жыдымар!..

— Аш эмей, уулым, ол, аш. Үрен ине, уулым, ол, үрен. Мен оны узун жылдын туркунына ууштамчанан жуугам, өнөтийин ылгагам. А сен... Аттарга төгүп берерге... Санан...

— Сен не — бистин аттар торолоп олзин деп пе? Не — кызылдар керек пе? Өлүм керексий бердин бе?

— Бу нени айдып турун, көөркий? Кайткан кижжи онойдот? — деп, Лукич бөрүгин уштып, тизелене отыра түшти. Атаманнын түктү колын ала койып, окшоды.

— Айт: мен кызылдар учун де!

— Жок, жок. Ондонбой калтырым. Карган кижиле беришпе. Аймап калган неменин сөзин кайткан кижжи сөс эдет — деп, атаманнын буттарын кучактап, калактайт.

— Чертен! Мен кызылдар учун эмес де! Жок, жок, сенин крестенгенин меге не керек. Сен јер ји!

Карган таадак кумақту тобракты ууштап, килен бүлелериле чайнайт, көстөринин јажыла үлүштейт.

— Бот эмди бүдүп јадым. Тур, карганак!

Карган курулып калган буттарына туруп болбой кинчектелгенин атаман көрүп, тойо каткырат. Бу өйдө банда тыгыла урулып келет. Түже калыган бойынча, арбаны, буудайды чыгара тажыгылайт, аттарынын алдына тепселте төгөт. Кара күл тобракты тирү аш алтындайт.

V

Таң койу үлүш туман өткүрө жүк арайдан бозорот.

Лукич каруулчыкты кыйып, јаан јолло эмес, жаңыс ла ол бойы билер исле терен јууканы кечип, эрте таңда сергелен уйкуда агаштарды өдүп, желе базытла хутор јаар мендейт.

Поскотыйынга једип, туура болойын деп жүргенче, бу ла алдында кенете атту улус сомдолды.

— Кем бу? — деген кыйгынан тымык атпас этти.

— Бу мен — деп, Лукич балтыр-учуктары божоп, тырлажа берди.

— Сен кем? Не — пропускту ба? Не керек келген?

— Мен теерменчи. Мынан тон ыраак эмес. Керектү жүрдим.

— Кандый керек? А ну, командирге угус. Озо бас! — деп, бирүзи адыла онын чек ле үсти орто келди.

Лукич аттын јылу јылымсу тыныжын јиткезиле сезип, хутор јаар коркондодып ийди.

Бир хатанын јанына тура түштилер. Айдап экелген кижикаакырынып, адынан түжеле, онызын чеденге буулап ийеле, үлдүзи калырап, эжик јаар болды.

— Бери кир!

Көзнөктө өчөмик от жарыйт. Кирип келдилер.

Лукич таңкынын ыжынан чүчкүрип, бөрүгин уштыйла, төр јаар баштанала, мендештү крестенип ийди.

— Бу бир мындый карганак тудуп алдыбыс. Бойы келди.

Николка јунга тутурткан самтак чачту бажын столдон көдүрип, уйкузырап та болзо, је кату сурады:

— Не келген? Кандый шылтак болгон?

Лукич сүүнгенине чачамтыгып, ичкери үкүн этти.

— Айланайын, көөркийлер, бу слерлер туругар ине. Мен база ла тонокчыл-тойбодымдар болор дезем. Коркыганым коркыш... сураар да эмес... Мен теерменчи. Сен билбей?.. Митрохининг аралын өдүп жада, меге кирип чыктыгар ине. Сен, уулым, сүт ичип чыктың. Санаага кирет пе?

— Же нени айдарга?

— Ээ, а айдарга турганым бу, баатырым: кече таңбүрүңкүйде меге банда табарган. Ач шилеендер кайран ажымды аттарына јидиртип, тепседип койт! Бойымды шооткылады да, шоктогылады да. Олордын башчызы мени биске чертен, бисти јомө деген. Јер јидирген. Је канайтпады деер...

— Олор эмди кайда?

— Ондо ло эмей а. Аракы экелгилеген. Анаар ла јудунгылап, турамды быјарткылап јат. Бот мынын учун слерге јеткеним бу. Ол јелбистерди эмеш...

— Айт — аттарын ээртегилезин! — деп, Николка туруп чыкты. Карганга күлүмзиренип, шинелин бойы јаар чылаазынду тартты.

VI

Таң атты.

Уйкузы јок тундерден јүзи уужалып, јер кара болуп калган Николка пулеметту абрага једе чапты.

— Атака болзо, он јаны јаар туда бер! Туку төнгө јетирбес керек!

Јолды јакалай суйук агаштар өткүре атту улус көрүнип келди: ээчий-деечий төрттөн-төрттөн, ортозында тачанкалар.

— Ичке-ери! Маңла! — деп, Николка кыйгырала, бойынын кийнинде туйгактардын тизирт эткенин угуп, айгырын камчылап ийди.

Јуулгак агаштардан пулемет мендештү такылдай берди. Јолло брааткандар, үредүде чилеп, јуучыл стройго сүрекеј түрген чачыла таркап турдылар.

Јыгындардын ортозынан төстөккө бастыра бойы уакталып калган бөрү чыга конды. Јуугында мылтыктар токтоду јок күзүрегилейт, јүс айры кыйгы-кышкы узада чөйилет, күчтү толкуланат.

«Тук!» деп, кызарган эргиштинг ортозында мылтык јызырайт, кыра кечире төстөктө так, так, так деп, карылгак јангыланат.

Онон ойто ло узада-узада: тук, тук, тук!.. Ого удурa төс-төктин ары жанынан: так, так, так!..

Бөрү тындаланып турала, жик жаар мендебей желгиндейле, саргарып калган жыраа-кулузыннын ортозы жаар кире берди.

— Манзаарыба! Качпа! Коркор неме жок! — деп, атаман үзенизине туруп чыга, кыйгырат. — Тачанкаларды таштабас! Агаш жаар... Агаш жаар дейдим, укумалдар!

Je тачанкалардын ортозында пулеметчиктер, боожо тудаччылар чакпыражат, оломолордо жаажы-бууларды кезе чапкылайт. Пулеметторго јулдай аттыртып алган банда тескери болуп, качат. Эх, токтодор арга жок!..

Атаман адын бура тартса, шак ла онын үсти жаар бирүзи, чын ла канаттудый, учуртып клеетти. Улдүзиле жаңыйт. Төжинде калбандаган турнабайынан ла талбындаган кара бурказынан тегин кызылчерүчи эмес деп билип, тискинин тыгыда тартты. Сагалы чыккалак јиит калју көстөри салкынга сыкыйып, јүзи казыр шолјырайып, атаманга там ла јууктап клеетти. Атаманнын ады бијелеп, карайлап чыкты, атаман дезе курына илинип калган маузерин тарткылап, кыйгырды:

— Кел, балачак, кел! Мен сени...

Атаман үстүгип клееткен кара бурка жаар адып ийди. Ат он кулаш кире сабузыла барала, баш ашты. Николка дезе бурказын таштап, кол бажынан адып туруп, атаманга там јууктай јүгүрди.

Агаштардын ары жанында кем де санаазын ычкынгандый, ачу-корон улуй соголо, шык токтоп калды. Күн булуттарга тутуртты, күски кыруларга, салкындарга чалдыгып, сабадып койгон чөлдөрдин, агаштардын, јолдын үстиле карануй самтак көлөткөлөр јылбырашты.

«Тенек. Көөркийди сени... Окпөөрип калган күчүк өлүмин бойы бедреп келетен эмей» — деп, атаман үзүктей сананала, онызынын патрондоры түгенгенин сакып алала, тискинин божодып, тейлегендий једе конды.

Эр үстинен энчейип келеле, тын талайбады да... Таштый тыдынып ийген јиит балтырлар кенете ле божоп, јымжап, јерге уккур барып түштилер. Атаман түже калыйла, турнабайды ушта сокты. Чакпылана сиркирешкен буттар жаар кылчас этсе, сопокторы хром болордо, уштып алар деп, отыра түшти. Кыјырашкан тизезине тебеле, бир сопокты түрген ле јенил чупча сокты. Экинчизи, — байла, чулугы

шымалган, — чек качашты. «Түңгей ле мений!» — деп, ачуурканып түкүринеле, бар-жок күчиле силке тартты. Сопок чулугыла катый уштылып келди. Бу ла тушта шагайынын үстинде күүленин жымыртказы кире менди көрүп ийди. Жиитинг сооп брааткан бажын сүрекей чебер, ойгоспоско санангандый, өндөйтөлө, оозынан бүркүреген канга колы уймалып, жүзин аярыды. Мынын ла кийнинде онын бош жарындарын эп жок кучактап, тунгак онтоды:

— Уулым!.. Николушкам!.. Кара жагыс... Бойымнын каным...

Карара бүркелип, ыйламзырап кыйгырды:

— Унчуксан? Бир сөс айтсан? Кайттым, кайттым...

Энчеге жыгылды. Уулынын өчүп брааткан көстөрүн ширтеди, кан толуп калган жыкпыктарын арчыды. Мелт божоп калган, салак сөөкти силкиди, өрө көдүрип, жайкады. Же Николка тилинин көгөрүп калган бажын бек тиштенип алган. Ол кемжип болбос улу ла жаан керекти чыгара айдарынан коркып жаткандый...

Атаман уулынын сооп брааткан колын көксине жаба тудуп, окшоды, онон чыкту соок маузерин тиштериле капсыйла, оозы жаар адынып ийди...

А энирде жолдо атту улустар карандажып, шагшаган үндөр, аттардын бышкырганы, үзенилердин шыгырты угуларда — атаманнын сексек бажынан кан жемиттү тейлеген күүн-күч жок айрылып учты. Уур көдүрилеле, өңчел жок куба күски тегериде кайылып калды.

КУДУЧИ

Бу куучын 1924 жылда «Крестьян жинтердин журналынын» февраль айдагы номеринде чыккан.

I

Күнге жалдыга күйүп калган күрен-кызыл чөлдөрдөн, чырыштала жарылган ак боржондордон, күнчыгыштаг — он алты күн токтоду жокко изү салкын үрген.

Жер карара көмүрленип, өлөң толголо саргарып, жолдо тоозы жок колодец-кутуктардын тамыры какшаган, бажын

уштыгалак аш дезе кунурап, топчыбашталып, кенже саптары, карганнын белиндий коркойып, жер жаар шөлү эгилген.

Талтүште көлөткөлөнүп, буттарын айра тебеле, үргүлөп жаткан хутордо — шаннын мөңүн шыгыртты.

Изү. Тымык. Жаңыс ла тал чедендерди кууй тамандар күлүрөйт — тоозын буркурадат, жолды жоктогон таадактардын тайактары такылдайт.

Шан — жуунга кычырат. Жөптөйтөн сурак — бозу-торбок-торго күдүчи жөптөөри.

Исполкомдо үндер күүлежет. Танкынын ыжы.

Председатель карандажынын учыла столды токылдатты.

— Граждандар, алдындагы карган күдүчибис кабырбайтам деген. Шылтагы — сарсу-сап тынгыган, оноң — жалы ас. Бис, исполком, күдүчи эдип Фролов Григорийди жалдаар деп. Билеригер — ол бистин жердин кижизи, өскүс, комсомолист... Онын адазын да жакшы билеригер — бастыра жонды өдүктеди, бүдүндеди. Эмди ол Григорий сыйныла кожо арткан. Олорго, жинт улуска, азыранар иш керек. Мен, граждандар, слерди бу мыны ончозын ондоп, өскүстерже килеп, оны күдүчи эдип жарадарыгар деп иженип турум.

Карган Нестеров чыданыгып болбой, тактазында жыжылактады:

— Бис жөп бербес... Өскүс-жабызы керек беди... Жоннын малы көп, ол чыдажып болбос. Мен ого керек дезе печкенин үстинен түшпес эмеенимди де күдүтпезим. Бодозогор — быжыл күйгек, торбокторды ырада кабырар керек. Көрөригер: күскиде табын-үүригердин талортозы артса, жакшы болор.

Игнат-теерменчи, билееркек карганак, мөттий тату тилеле, чага сөкти:

— Күдүчини бис сполком жокко до таап аларыс. Бу бистин бойыстын бор-кар керегис. Малды кичееп билер, бүдүм-жилү карган табар керек...

— Чын айттыгар, таадак, чын...

— Карган кижини жалдап алзагар, граждандар, торбокторыгарды чын үзе жылытып аларыгар... Эмди азыйгыдый эмес, кайда ла ууры, тонош... — председатель бойынын сөстөрине турумкай болорго айтты. Оны кийини жанынан жөмөп ийдилер:

— Карган жарабас... Шүүп көрзөгөр: үүрде уйлар эмес, быжылгы бозу-торбоктор. Бого ийттий желер керек. Куйруктары чычайтала, ары ла болды — жууп көр.

Каткы толкуланат, же Игнат карган кырмакчы чактырмазын салбайт. Шымыранып та болзо, тыйт эдет:

— Торбоктордын куйруктарын толгоорго коммунисттерди кайдатан... Малды мўргўўлле кабыратан, балдар, мўргўўлле. Артык ого не де керек жок — дейле, кедер карганак тас төбөөзин сыймады.

— Нөкөр гражданин, жүзүн-жүүрленбегер... — деп, председатель кату айтты. — Ондый кылык... сөстөригер учун... жууннаг чыгарып ийерим.

Эрте тагда, ыш трубалардан тыдык ватадый коройлоп, жерге жыжыла жапшынып турарда, Григорий жүс бежен торбок, бозу жууп алала, оморды хутор өткүре буурыл так төс-төк жаар айдай берди.

Чөлдиг үстин тарбагандардын борозымак тобракту ичегендери чоокырайтат; тарбагандар бойлоры сергелен сыгырыжат — омор кажы ла өйдө ичегени жаар кап-күп калып ийерге белен; такыр өлөнгиниң үстиле сарылар ачу кыйгырыжып, күмүш жундары жалтыражып, ары-бери учкулайт.

Табын токыналу бараадат. Торбоктордын айры туйгактары какшак жерге көнү жанмырдый тадырайт.

Григорийле коштой онын сыйны Дунятка базат. Ол эмди болушчызы. Дунятканын күнге күрерген жаактары каткырыжат, көстөри, эриндери, жагыс сөслө, ол бастыра бойы каткырат. Бу ненин учун дезе, быжыл онын жүк ле он жетинчи жазы. А он жетилүде дезе не ле неме кижиге сүрекей каткымчылу көрүнөр: агазынын тогу жүзи де, баргаанын баштарын «тарс» жулгылап, чайнангылап барааткан талбак кулакту бозулар да, керек дезе, омордо экинчи күн ооско салар калаштын жемтиги де жок болгоны — ончозы ого каткымчылу.

А Григорий каткырбайт. Ултүрөп калган картузтын алдында Григорийдин жаан мандайы кечире жолдолгон чырыштарлу, көстөринде жобол, кунук: ол бойынын он тогус жажынан чик жок көп жагаандый.

Табын жолдын эки жаныла чоокырайа жайылып, токыналу бараадат.

Григорий артып калган бозуларга сарбас эделе, Дунятка жаар бурылат:

— Калажысты күске жетире иштеп аларыс. Онон город барарыс, Дунь. Мен рабфакка кирерим, а сени кайда-куйда иштедип койорым. А айса болзо үренерин... мен чилеп... Городто, сыйным, бичиктер кө-өп, а городтын улустары, биле-

рин бе, калаштын бойын жип жат. Бис чилеп кулурга өлөн кошпос.

— А акчаны кайдан аларыс... городко једерге?

— Бу сен канай ондобойдың... Мен канчазын айдайын... Биске ижибис учун јирме пуд аш бергилеер. Аш — ол акча эмес пе? Бир пудын салковойдон садып ийерис. Онон тараан садарыс. Өтөк-тезек јууп база садарыс. Акча боло-ор!

Григорий јолдың ичине тура түжет, камчызын сабыла тоозынга бичип, чоттойт.

— Гриша, а бис нени јиирис? Қалаштын јыды да јок...

— Менин баштыгымда бу кире сукайры бар — деп, Григорий алаканынын јарымын көргүзет.

— Оны бүгүн жип саларыс. А эртен нени јиирис?

— Эртен биске азык келер. Кулур экелип бергилеер. Председатель бойы экелеечи болгон.

Талтүштеги күн чын ла каарат. Григорийдин сумалдан көктөгөн чамчазы тердең үлүш, јарындарына јапшынат.

Табын чымылтыйт, сайгактып мантайт. Изү кейде торбоктордың огурыжы, чымыл-көгөннин ач кынылажы.

Эниргери, күн ажып браадарда, чеденге јеттилер. Јууғында көөлмөк лө јанмырларга бооктып калган јапаш.

Григорий табынның бажын корый јүгүрди. Тал эжикти ача тартты.

Бозуларды бирдең кийдирип јада, тоголоп, сабарлары чычандады.

II

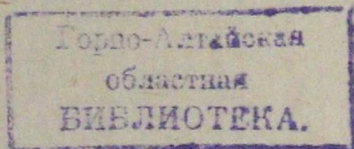
Көөлмөктин јанында күкпейген корымнын чике үстине јаны јапаш јапшырып алдылар. Јыртыктарын јаш өтөклө шыбап алдылар, үстин дезе Григорий баргаала калын јаап ийди.

Эртезинде председатель тан атту келди. Кукурузанын јарым пуд кулурын ла бир баштык тараан экелди.

Көлөткөгө отырып, танкылады:

— Сен, Григорий, јакшы уул. Бот, торбокторды күске јетире кабырып ийзен, округ түжерис. Айса болзо онон канайкунай үредүге барарын... Менин ондо наробразта таныжым бар. Мен ого айдарым. Болужар учурлу...

Председательди үйдежип јада, Григорий сүүнгенинен кызара јалбыраган, оны колынан бек тудуп, аяктаган. Ады-

нын туйгактарынын алдынан быяраа быркыраган тоозын көрүнбей калганча кийинен көргөн. Көксине ижемжи толгон.

Жайыла ла жукачак кызыл тандалу каандар турган. Талтүш киреде чөл изүге кызара тумчаланып жадар. Көгөлтирим түдүнгө көжөгөлөткөн төстөктөрдү Григорий чалкойто жадала, узак ширтеер. Чөл ого тынду, тирү деп бодолор. Ол чөлкөөркийге бу тоозы жок журттарды, станицаларды, городторды белине көдүрерге кандый күч. Жер чыдажып болбой, уур тынат деп билдирер, ондо, жердин терегинде, мынаг башка куулгазын жүрүм бар деп сезилер.

Мындый санаалардан Григорий көкө түште ле куйка бажы жымырап, куды чыгып жадар.

Учы жок төндөлгөктөрдү көстөриле кемжиир, мелтирей аккан жиргилжиндерди, күрөн өлөңдө чачыны баырайышкан торбокторды узак аяқтаар. Ол бу жүрүмнен, тилим калаштый, айрыла кезилип калгандый бодолор. Жагысканзыыр.

Бир күн энирде Григорий үүрди чеденге сугуп салды. Дуняша жапаштын эжик алдына от одыраала, тараанга жараш жытту өлөңдөр кожуп алала, каша кайнадып отырды.

Григорий оттын жанына отыра түжеле, камчызынын сабыла ачу ышталган тезектерди булгады.

— Гришакиннинг бозузы кыяктай берди. Ээзине айдар ба кандый?

— АЙСА мен барып келейин бе? — деп, Дунятка сурайла, ойто керексибечин болды.

— Бойсын. Кижиде табынды жагыскан токтодып болбос болор — деп, Григорий күлүмзиренди. — Улусты бош санап калдың ба, сыйным?

— Буурым түгенерге жетти, ага. Айдан ажыра жаттыбыс, жүк ле бир кижиде келип көрүндү. Кижиде жайыла жатса, тил жок мал болуп калар болбой...

— Алдырбас, Дунь. Чыдаш. Күскиде город барарыс. Экилебис үренерис. Уредүбис божозо ло, кайра жанарыс. Жерле үредү аайынча иштеерис. Ашты үредү аайынча өскүрерис. Онон өскө мында бисте карачкы. Албаты сыр уйкуда. Ончозы бичик билбес... каралга... книшкелер жок...

— Бисти үредүге алгылабас... Бис база каралга...

— Жок, алар. Мен кышкыда станица жүреле, ячейканын качызынан Лениннинг книшкезин кычыргам. Ондо мынайда айдылган: жаңды — пролетарийлерге берер, а үредү керегинде мындый: жоктулардан үренер учурлу деп бичилген.

Гриша тизезине өңдөйип чыкты, онын жаактарында оттын жес кызыл жаркыны ойноды.

— Бистерге үренер керек. Бойыбыстын республикабысты бойыс башкарарга. Городтордо — ондо жангы ишмекчилер тудуп жат, а бисте — станицанын председатели — кулак, хуторлордо — база ла байлар...

— Мен, Гриша пол до, кийим де јунар эдим. Акчаны иштеерим, а сен үренер эдинг...

Тезектер чоктыйт, ыштала јалбырагылайт. Тујыраган чөл унчукпайт.

III

Ячейканын качызы Политов округ барааткан милиционерле Григорийди станица јаар келзин деп алдырткан.

Григорий таң жарыгалакта чыгала, удур түште серпкенин согоно бажын, кайда салам эмезе час бүркүлү тураларды көрүп ийди.

Кайзырыктып жарылган буттарын сүүртеп, төс оромло үрбедеп баратты.

Абыстын туразында — клуб. Быјылгы саламла јытанган элбек кыпка кирип келди.

Ставнялар бөктү — кыпта бүрүнкүй. Көзнөктин јанында Политов рама структап турды.

— Уккам, карындаш, уккам — деп терлеп калган колын ичкери сунуп, күлүмзиренет. — Је канайдар да арга јок. Мен округтан сурагам: ондо сарјузаводко уулдар керек болгон, онын учун он эки кижини артык талдагылап алгылаптыр... Торбокторло тартыш ла, а күскиде сени үредүге аткарып ийерис.

— Кандый бир иш болгон болзо... Онон өскө хутордын кулактары мени күдүчи этпеске не аайлу болгылабады... Комсомол, кудайга бүтпес деп јеектегилеген. Мандайына крес салбас неме, малды канай кичеер дешкилеген — дейле, Григорий арга јокто каткырат.

Политов такпайларды јениле арчый јайладала, көзнөктин эркинине такталанып алды. Тери тамчылаган, жемирик кабактарынын алдынан Григорийди лаптап ширтеди:

— Гриша, бу сенин арыганыңды... Курсагын кандый?

— Кем јок. Једип ле јат.

Кезекке унчугышпадылар.

— Же бистин айыл баралы. Округтан жаңы газеттер, кншкелер келгилеген.

Сөөктөргө барып токтогон оромло бастылар. Күл тобракта такаалар јунунгылап јаттылар, кайда да колодец чыккырайт. Чөйүлгек тымыктан кулак шыгырайт.

— Сен бүгүн бого артып кал. Јуун болор. Уулдар сени јоктогылап турган: «Гриша кайда, не болгон, канайткан?» — дешкилеер. Олорло јолыгыжып ийерин. Мен телекейлик айалга керегинде доклад эдип јадым... Бистин айылга конуп аларын. Эртең де јана бербей. Јарайт?

— Јок, мен конуп болбозым. Дунятка табынды жагыскан күзеттеп болбос. Јуунда болорым. Божозо — тунде јана берерим...

Политовтын сенегинде серүүн.

Кургадып койгон аламаларла тату јытанат, илүдеги комуттардан, шлейлерден атсу терсийт.

Толыкта квасту кадка, јантык бутту орын.

— Мен мында конуп тургам. Турада изү...

Политов бөккөйлө, кеден јабынчынын алдынан «Правда» газеттин удап калган номерлерин ле эки кннганы чебер чыгарды.

Григорийдин колына берип, јамачыларлу таар чыгарды.

— Тут...

Григорий таардын оозын тудуп, көстөри газеттин јолдыктарынан айрылбайт.

Политов сумал јаар ууштамдап кулур урды. Онызы талортолой толо берерде, тыкталзын деп силкип ийеле, туразынын ичи јаар сурт этти.

Чочконын эки јаан тилим јуузын экелди, капустанын татсу јалбырагына оройло, сумалга сугуп, күнүрт этти:

— Јанзан — мыны апарарын!

— Албазым мен... — деп, Григорий кызарды.

— Не албайтан?

— Албазым — ол ло!

— Албай көр! — деп, Политов агара ачынып кыйгырды.

Григорийге кезем көрди. — Сени айла нөкөр дейт! Билерим мен сени — торолоп өлүп каларын, је комыдабазын. Ал! Оноң өскө ачынарым...

— Сенин бойыннын калганчы...

— Не калганчы, билерин бе? — деп, Политов Григорийдин сумалдын оозын буулап јатканын көрүп, јымжады.

— Жок.

— Абыста үйи калганчы — бил жүр...

Жуун таң алдында божоды.

Гришка чөллө жанып баратты. Жардын кулурлу таар уур жапaskan, кандала кезилген буттары изү ачышкан, же ол алдында жалбыраган тагдакка удурa сүүнчилү ле омок алтаган.

IV

Дунятка таң алдында от саларга кургак тезек жууп алар деп, жапаштаң чыгып келди. Көрзө: Григорий чеденнен ого удурa казалaдып келетти. Кандый да жаман керек болуп калтыр деп, Дунятка озолодо сезип ийди.

— Не болды?

— Гришакиннин бозузы өлүп калтыр. База үчүзи кыжыктап жат — деп, ол тыныш алынып алды. — Сен, сыйным, хутор жаар бар. Гришакинге ле арткандарына айт. Эмди ле келгилезин де. Кыжык, оору табарган де.

Дунятка чачамдыгып тергенеле, корымнын ары жанына чыга энмектеп келеткен күнди кийинде артырып, төстөкти ажып, жоголып калды.

Григорий оны үйдежеле, чеден жаар күүн-күч жок сүүртелди.

Табын одорго чыгып, жүрүп калтыр, чеденге коштой үч торбок жатты. Талтүшке жетпей, үчүлези өлүп калды.

Бот чактың башталганы бу: база экүзи оорып калтыр.

Бирүзи көөлмөктин жанында чыкту баларда суна жыгылып калган жатты; Гриша жаар бурылып, комыдалду мөөрөйт, болуш сурайт, тосток көстөри жашталып, шилделет, а Гришанын күлер жаактарында бойынын көстөринин жаштары жолдолот.

Күн туузылып жүрерде, улусла кожо Дунятка келди...

Карган Артемыч кыймык жок жаткан бозуны тайагыла сайып, терең үшкүрди:

— Шуршелка деп оору бу... Бастыра табын кырылар... Токтобос...

Өлгөн торбокторды сойоло, көөлмөктин жаанына көмүп салдылар.

Эртезинде Дунятка ойто ло хутор жаар мендеп бараатты. Бир уунда жетүзи оорый берген...

Каргышту кара күндер чөйилишкен. Чеден куруталган.

Оныла кожо Гришанын күүн-санаазы база куру, соок. Јүс бежен тыннан артканы — јүк ле бежен. Ээлери абралу келгилеп, бозуларын сойгылап, кандалып калган сектерин терен эмес оро казып, көмөлө, жүргүлей бергилеер. Олордын жүстерине чике көрүп көр!.. Уур дезе чеденге чек кирбес; ортозында көрүнбестен жылган өлүмди мал сезип койгон — огырыжар, бустажар.

Санааркаштан саргара кадып калган Григорий тан эртеде чыккырууш каалганы ачар, табын табылу кабыруга чыгар. Је сек көмгөн төстөктөргө јетсе ле, торбоктор анзырай берер. Кургак тоозынды тенериге јетире көдүрип, чапчыгылаар, көстөри кандалып, сүзүшкилеер, бусташкылаар.

Јара сүзүшкен шыркалары јангыс ла күнге куртай берер. Бот, ол торбоктын курттын чукчып, төгөттөп көр! А кайда барарын — бойы качан да јазылбас...

Айландыра јыдып јаткан эттин јыдына кускун келер. А күн дезе ол ло бойы кызып калган, көзин бөктөгөдий чел булут та јок, чөлди куйкалап, кыймык јок турар.

Хутордон анчылар келгилеген. Чеденди айландыра туруп алала, аайы-бажы јок аткылаган. Бу канайтканы дезе — шилеен болгон ооруны коркыдып, сүрүп турус дешкилеген.

Григорий көмүлген сөөктөрдин кезиги казылып калтыр деп ајарган; јуугында челдеп койгон сөөктөр тапкан; тундерде тегин де үркинчек табын там чочынкай боло берген.

Тымык тундерде амыр јаткан табын кенете огырып ийеле, чеденнин ичиле, бастыгыжа бергедий мантаар.

Бир тунде табын чеденди антарала, јапаштын јанына келген. Табышту кепшенгилеп, уур онтогылап, улааргылап, оттын јанына конгылаган.

Мынын шылтагын Григорий узак билбеген. Онон бир тун ийт үрерде, ойгонып келеле, тонын кийгенче, јапаштан чыга жүгүрген. Белдери чалынга үлүштелип калган торбоктор оны чундап, чын ла кыстагылап алган.

Ийттерге токтозын деп сыгырып ийеле, тындаланза, Јыланду-јуука кирезинен бөрүнин баш јымырадар улужы угулган. Одожында төстөктөн оны үзүлгек јоон үниле база бирүзи јөмөгөн.

Јапашка кирип, от јарыткан:

— Дуня, уксан да...

Бу үналыжу јангыс ла тан алдында јылдыстарла кожо јоголгон.

Эртен тура теерменчи Игнат ла Михей Нестеров келгилеген. Григорий жапажында өдүгүн жамап отырган.

Каргандар киргилеп келди. Игнат таадак бөрүгүн уштыйла, ыртыктап кирген күннин чогына көстөри кылбыгып, крестенер деп, колын көдүрди. Же төрдө илип койгон Ленинниң кичинек портредине көзи једип, колын ойто түрген түжүрип, ачуурканып түкүрди:

— М-м... Ондый ба?.. Кудайдын сүрин сен керексибес?...

— Жо-ок...

— А ол агару төрдө кем?

— Ленин.

— Бот, бистин жүдегис бу... Кудай жок дежерис, а кызык дезе кыч берип ийди. Торбокторыс мынын учун кырылып турбай... Охо-хо, быйанду кудайыс...

— Бозулар, таадак онын учун өлгөн эмес. Бот ветеринар алдырткан болзогор.

— Азый канай јатканыс... Слерлердин бетернарыгар јокко до... Сенин үредүүн чала өдүп жүрген болгодый... Кирлү магдайынды јакшы көп крестеген болзо, бетеринар керек јок болор эди.

Михей Нестеров көстөри антарылып, тудунып болбой багырды:

— Бу калјан башту неменди төрдөг алып чач! Сенин ле учун... Кудай јабарлаар!..

Гриша кугара берди.

— Оосторыгар не јарылып браады! Бойларыгардын айлыгарда башбилинигер! Ол пролетарийлердин улу башчызы...

Михей согузарга турган пөтүктий: тамырлары кырлайыжып келип, кыйгырыжы токтобойт:

— Јонго јалданган болзон, јоннын сөзин ук! Сендий немелерди көп көргөнис. Бил жүр: керек болзо, аайы-бажыга чыгып та ийерис.

Бөрүктерин чала-была кийгилеп, колдоры чычандагылап, јакшы болзын дешпей де, жүргүлей бердилер.

Дунятка агазы јаар коркып көрди.

Эртегизинде торбогын көрөргө күзнец Тихон келди.

Јапаштын эжик алдына танкылап, ачымчылу ла өчөгөндү күлүмзиренген:

— Бистин бор-кар жүрүмди оны база жүрүм дейт. Алдын-

дагы председателисти чыгаргылап койгылады. Эмди Михай Нестеровтын күйүзи башбилинет. Бот, бистерди ойто ло сулуктап алдылар. Кече јер үлешкенис... Байлар ойто ло јардыбыска чыкты... Эң јакшы јерлерди, Гришуха, бастыразын бойларына келиштиргилеп алды. А биске дезе — кумак, борјон... Бот, бодо — јүрүм кандый эмеш...

Григорий түн ортозына јетире оттын јанына отырды. Кукурузанын телбек јалбрактарына көмүрле кириш-чыгыш јолдыктар бичиди. Јерди канайда үлешкенин, ветеринар алдыртардын ордына ооруны мылтыкла коркытканын — нени де таштабады. Кургак јалбрактарды Тихонго берип, мынайда јакарды:

— Округка барала, «Кызыл чын» деп газет кайда чыгып турган деп сурулап алыгар. Онон мыны табыштырып ийигер. Мен ондоор эдип бичигем. Јангыс ла көп уужабагар — көмүри какталып калбазын.

Күзнец отко јидирткен, көмүрге карарган сабарларыла шалырашкан јалбрактарды чебер тудуп, јүрегине коштой сугуп алды. Байагы ла чылап, ачимчылу ла өчөлгөндү күлүмзиренип, барар алдында мынайда айтты:

— Јойу да болзом, округка једерим. Совет јан ондо табылар болор бо?.. Јүс бежен беристени үч күнге өдөрим. Је бир неделенен једип келзем, не болгонын «тыйт» јетирип ийерим...

VI

Јут-јулакай, бүркүк күс турган.

Дунятка эртен тура хутор јаар азыкка барган.

Торбоктор төннинг јүзинде отогылап јүргүлеген. Григорий тере тонын јабынып, торбоктордын кийнинен татарник өлөннинг кургап калган үрендерлү бажын тегине ле уужап, нени де сананып, базып келееткен. Күски түрген энирле кожо эки кижии төннөң түже јортты.

Аттарынын туйгактары балкашка бачылдап, Григорийге једе чаптылар.

Григорий баштангы кижини јангы тудулган председатель — Михай Нестеровтын күйүзи деп таныды, оныла кожо теерменчи Игнаттын уулы эмтир.

Аттары көбүкший терлегилеп калтыр.

— Эзен, күдүчи!..

— Јакшылар!..

— Бис сеге јетире келдибис...

Председатель ээринде энчейип, карбайа тонгон сабарларыла шинелинин топчыларын узак чечти. Саргарып калган газет чыгарды. Салкынга јайа ачты.

— Мыны сен бичиген бе?

Григорийдин алдында кукурузанын јалбрактарынан чаазынга көчкүлөп калган, бойынын ла бичиген сөстөри бие-лешти: јерди канайда үлөшкени, бозулардын өлүми...

— Је бас бисле!..

— Кайдөөн?..

— Бу дөөн. Јуука јаар... Куучын бар... — деп, председателдин көксимек эриндери тартылгакшыйт, көстөри курч, кадангы.

Григорий күлүмзиренди:

— Бого до атсан.

— Бого до кем јок... керексип турган болзон...

Карманынан наган чыгарып келди... канкандаган адып токтодо тартты.

— Газеттерге база бичииринг бе, тирү јылан?

— Ненин учун сен мени?..

— Сенин учун түрмеледип јадым. Билдин? База коп-тоорын ба? Айт, кымыйныстын јышкыжы!..

Каруузын сакыбай, Григорийдин тыс кымынып койгон оозы дөөн адып ийди.

Григорий карайлап чыккан аттын алды јаар барып түшти. Эки-үч онтоп, корчойо курулып калган сабарларыла бир ууштам үлүш кууданды јула соголо, тымып калды.

Игнат-теерменчинин уулы түже калыйла, кара тобрак јерди ууштайла, Григорийдин кан көбүкшип келген оозына толтыра тыктап койды...

* * *

Чөл элбек, оны кем де кемјибеген. Јолдор, јолычактар ондо мунг айры. Күски түндер карангуйдан кара, аттардын изин дезе јанмыр ийт те таппас этире јунуп койор...

VII

Јыду јааш. Бүрүнкүй энир. Чөл јаар јол.

Јардына калаштын јудрукча сыныгын суккан таарычак јүктенген, колында тал тайакту кижиге алтаарга јенил.

Дунятка јолдын кырыла бараадат. Жыртк кофтазынын эдегин салкын талбырадат, белине табарып, ичкери ийде салат.

Айландыра кунукчыл соок чөл јадат. Там ла карануй-лайт.

Јолдон ыраак јок корым көрүнип келди. Устинде баргаа-зы самтайган јапаш соксойот.

Чала келтегейлеп, эзириктий тентирилип келеле, тобра-гы јабызап калган сөөккө көнкөрө јыгылды.

Түн...

Дунятка темир јолдын станциязы јаар түп-түс чөйилген јолло барып јадат.

Ого алтаарга јенгил, ненин учун дезе јардында башгыкта арба калаштын алаканча јемтиги, чөлдин ачу тоозыныла јытанган страницаларлу үлтүреп калган кнйшке, онон Григорий агазынын кеден чамчазы.

Јүреги ачу сыстан көөп, көстөрин јаш өртөп келгежин, кайда-куйда улус көрбөс јерде ол сумка-баштыктаң јунбаган кеден чамчаны чыгарар... јүзиле ого јапшынып, төрөл јытты јыткарар... Кыймыгы јок узак јадар...

Беристелер тескери алтайт. Чөлдин терең јуукаларынаң бөрүлердин јүрүмге комыдаган улужы угулат, а Дунятка дезе јолдын кырыла алтап ла јат, алтап ла јат. Ол город јаар ууланат: ондо, городто, Совет јан, ондо бойынын республиказын башкарарга пролетарийлер үренгилеп јат.

Онойдо Лениннин кнйшкезинде айдылган.

ПРОДКОМИССАР

Куучын 1925 јылда 14 февральда «Јиит ленинчи» деп газетте јарлалган.

I

Округка аш-курсак јанынаң комиссар келген.

Көгөрө кырып койгон эриндери өчөш тартылгакшып, мендештү ле јарт айткан:

— Статистика аайынча болзо, слерге бүдүмјилеген округтаң јүс бежен пуд аш алар керек. Слерди, нөкөр Бодягин, мен күүн-кайрал јок иштенкей ле эпчил санаалу ишчи

деп билип, бу округка аш-курсак јанынан комиссар эдип чыгаргам. Ол санаам менин чын деп иженип јадым. Какылтаны бүдүрерге — бир ле ай... Трибунал бу күндерде једип келер. Аш черүге ле төс јерлерге сүрекей керек. Аш јокко бис јагыс ла... — дейле, ол чала кырылган кырлак кејирин колынын кырыла чие тартты. — Онөтийин јажырып тургандарды — «тарс!» берип койыгар...

Тазада кайчылап койгон бажыла кекийле, атана берген.

II

Јердин үстин јелечинин калыжыла кемјип, чарыптаган телеграфтын төгөштөри «разверстка-үлештирү» дештилер.

Станицаларда, хуторлордо аш өскүреечи казактар чололу курларыла ичтерин там кыза тартынгылап, бир уунда сананбай да, јөптөгилеп ийдилер:

— Теп ле тегине?.. Тойгылаар бистен...

Сарай-чуландарда, таскактардын алдында, кемге кайда јараган — түндерде оролор казылды, ондор-јүстер пуд мөндүрдий буудай ол јаар урулды. Кем кайда, канча кире јажырганын кажызы ла билер.

Тыс та унчугышкылабайт...

Бодягин продотрядла кожо округты тибирет. Тачанканын көлөсөлөринин алдында кар чыкырайт, кырутып калган шилји чедендер элестелет. Энгир, бүрүнкүй. База ла бир станица. Өскө станицалардан бир де башказы јок, је Бодягинге кару... Бойынын чыккан јери... Алты јылга ол јаан өскөлөнбөйтир.

Туку качан мындый керек болгон: кызу июль, кыралардын ортозында сары топчыбаштар көбүкший чечектеген, аш чабатан кидим өй турган. Игнашка Бодягинге — он төрт лө јаш. Ол адазыла, оног бир батракла буудай чаап тургулаган. Батрак айрууштын мүүзин сындырып ийип калган. Игнаттын адазы оны бу учун јыга шыйдамдап ийген. Игнат адазына јууктап келеле, тижки кыјырт эткен:

— Слер кижки эмес эмтиригер, ада...

— Мен?!

— Слер...

Игнатты јыга јудруктайла, белбуула кан чыгара сабап ийген. Энгирде, иштен јангылап келерде, адазы тал агаштан тайак јондойло, сагалын сыймап, Игнатка туттургускан:

— Ма, уулым, жоннын мойны жоон — бойын азыранып көр. Санаа-укаан кирзе — жанып келгейин — дейле, тыйтылдада каткырып ийген.

Керек ондый болгон — а эмди тачанка кырутып калган шилжи чедендерди кууй жеңил шылырайт, салам бүркүлөр, будукту көзнөктөр тескери учкулайт. Бодягин адазынын туразынын жанында өскөн теректерди ле бүркүнинг үстинде кыйгызы жок талбынган агаш пөтүкти көрөлө, тамагына та не де токтоп, тыныжын бууп ийди. Эңирде конгон туранын ээзинен чыдашпай сурады:

— Бодягин карган тирү бе?

Онызы, шлей көктөп отырған кижини, чаганатып калган сабарларыла шибегейин кайыштаң уштып, көстөрүн сыкыйтты:

— Неме адып ийген болор деп оны... Байып ла жат. Жиит кижини алып алган. Карганагы туку качан жада калган, уулы та кайда да суру-чап жок. А ол дезе, карган согум, өгөөни черүде келиндерле эмдиге ле тегелешкенче...

Оноң чырайы сооп, мынайда кошты:

— Арга-чакту кижини. Иштеңкей. А не? Слердин билиш кижигер бе?

Эртен тура ажанып отырала, ревтрибуналдын председатели мынайда жетирди:

— Кече жуун болордо, эки кулак казактарды аш бербезин деп куйбыткан. Тинтү келерде, кийдирбеген. Эки кызылчерүчини соклогон. Көргүзү жаргы эдерис, «шак» берип койорыс...

III

Трибуналдын председатели, алдында бочко эдер ус, күпке жаңы ла бек курчу кийдирип ийгендий, жаңыс сөслө «жыр» берип ийди:

— Адар!..

Кечеги экүни тышкары айдап чыктылар. Кийиндеги кижини Бодягин адазы деп таныды. Сары сагалы кырларынан куданшырайа буурайып калтыр. Күнге кызара күйген, чырыштарлу житкени көстөриле үйдежеле, кийнинен чыкты.

Каруулдын башлыгына күүн-күч жок айтты:

— Туку карганакты меге келзин де.

Карган кунук коркойып, једип келеле, уулын таныды, көстөринде жалбыш күйүп чыгала, тургуза ла өчө берди.

Көстөрүн желбер саганак кабактарынын алдына жажырып ийди:

— Кызылдарла ба, уулым?

— Олорло, ада.

— Ондый ба?... — деп ол туура көрди.

Унчугышпадылар.

— Алты жыл көрүшпеенис, ада, а куучындажар сөс жок по? Карган ачынып ла кедерлеп, тумчугын тыртыйтты:

— А не деп куучындажар... Эки айры жол, эки башка салым берилген туру. Мени, менин ле жөөжөм учун — адар керек, бойымнын амбарыма божотпогон учун — мен контра. Өскө улустын жөөжөзүн жөп жогынан тибирип тургандар дезде — эмди жанда. Ийт бөкөзиле бок блаайт дейтен — тоногылагар.

Продкомиссар Бодягиннин жаактарында сары түктери атырайыжып чыкты:

— Бис жоктуларды тонобой жадыс, а кем өскө улустын териле байыган, олордыйын арутай жалмап жадыбыс. А сен бастыра жүрүминде батрактардын күчин сооргон!

— Мен бойым түн-түш иштегем. Сен чилеп ак-жарыкла тербезендебегем!

— Иштеген кижини — ишмекчилер ле крестьяндардын жаңы учун турар учурлу. А сен дезде айруушту уткыган... Кийдирбеген... Мынын учун алтыгы ороонго бадып жадын!..

Карган шыйкынактай берди. Ол карылгак үниле, олор экүни колбогон учукты үзе соккондый, кезем айтты:

— Сен меге уул эмезин. Мен сеге ада эмезим. Адагды мынайда айтканын учун үч катап каргап жадым! — деп түкүреле, унчукпай ичкери басты. Кенете бура соголо, сүүнчизин жажырбай кийгырды. — Пуу, Игнашка!.. База бир көрүжип ийер болорыс па, энеңди сени... Слердин жыду жаңыгарды кезерге Хопрдан казактар келип жат. Өлбөзөм, агару кудаы жүрүм берзе, сакып ал... сени... бойымнын ла акту колымла...

* * *

Эгирде поскотыйын чеденди өдөлө, теерменнин жаңыла сек таштайтан оро жаар тоолу улус ууланды. Комендант Тесленко кангазын кагып, кыска айтты:

— Жараттын кыры жаар жуук тургула...

Бодягин көбү карга терен бадалган чанактын изинен
көстөрүн албай, көкси бөктөлип айтты:

— Ачынбагар, ада...

Каруу сакыды.

Тым.

— Бир... эки... үч!...

Теерменнин ары жанында ат үрkip, тескери болды. Чанак
онкокторлу жолго коркымчылу кыйа согуп, будукту дуга көк-
симек кардын үстиле узак соксондоды.

IV

Жердин үстин желечининг женижиле кемјип, чарыптаган
телеграфтын төнгөштөри мынайда жегирдилер: Хопрда түй-
меен. Исполкомдор — иш бүдүрөөчи комитеттер өртөлгөн.
Ишчилери — кезиги өлтүрткен, кемизи — качкан.

Подотряд төс јер јаар жүре берген. Станицада база бир
күнге Бодягин ле трибуналдын коменданты Тесленко арт-
кан. Арткан шылтагы — жууп алган ашты ончозын уратан
јерге аткараар керек. Качажып, таң эртенле шуурган једе
конгон. Айланыжып, ийиктелип, ак кумак карла станица-
нын көстөрүн туй чапкан.

Эниргери станицанын төс өзөгине јирме кире кижи једе
чапкылаган. Күртке бадалып калган станицанын үстиле
шаннын јызырты жалбырап чыккан. Аттардын киштежи,
ийттердин үрүжи, шангардын кыңырууш кыйгызы...

Түймеен.

Кырланнын тас мандайын атту эки кижи албадана-ал-
бадана ажып, кача бердилер. Олордын кийнинен — сүрүжү:
кезе-ек улус күрди јызырада өдө чаптылар. Баштаңызы,
офицер папахалузы, шайрак беезин камчыла өртөп кый-
гырды:

— Кымыйнысттар качып болбос!..

Кырланды өдө коноло, Тесленко, салак сагалду украин,
акталап койгон айгырын араайладып, кайа көрди:

— Эйе, эдеринг бисти!

Аттар сөгө беринип ийбезин деп, оозын бош салбай ба-
раттылар. Бу ненин учун дезе олордын алдында одус берис-
те кире өксүр јол.

Сүрүжү кийнинде чөркөлөт. Түн күнбадышта јер ле тене-
ри бириккенде корчойо тонуп калган турды. Укрен мангла

чапкылап ла барааттылар. Станицанаг үч беристе өткөн кийинде, Бодягин танкак күрттинг жүзине бадалып калган кижн көрүп ийди. Једе чаап келеле, кизирт этти:

— Сен көрүнер бе айса көрүнбес пе?! Нени эдип отырын?

Көгөрө тогуп калган соколчо уулчагаш содос эделе, је каруу берип болбоды.

— Чарчап каларга ба, көрмөстинг ач-үрени! Бого не келген?

Ээрден түже калыйла, үстине энчейип келеле, угулар-угулбас шымырт ондоды:

— Чарчап браадым... Мен өскүс... Јокту-јойу... суранып жүргем... аскам... — деп, ол јыртык кофтанын эдегиле бажын ороп болбой, тиштери тарсылдажат.

Бодягин тере тонынын топчызын унчукпай чечеле, уулчакты койдонып алды. Токтоныкпай турган адына минип болбой, узак болды.

Чапкылап ла бараттылар. Уулчагаш Бодягиннинг койнына тыны кирип, ээрип, кайыш курга чыт ла кадалып калды. Аттар мангы үзүлип, шыйкынактагылап, једижип клееткен сүрүжүнннги тибиртин сезип, ачу киштежип ийдилер. Эмди ле аткылаар... Учуп ийетен арга бар болзо...

Тесленко Бодягиннинг адынын јалынан атпактап, удура соккон салкын өткүре кыйгырды:

— Чач, уулчакты! Ук мени, шлеен! Чач! Ук, уулым! Јеттиртерис, күрүм! — деп, кудајга түкүрип, Бодягиннинг көгөрө тогуп калган сабарлары дөөн камчылап бараатты. — Тиле сөктиртип аларыс!.. Угарын ба мени!.. Тпүк, сени... ары өл!..

Аттар көбүкшиген жүстерилене тендежип келдилер. Тесленко Бодягиннинг колдорын кандалта сабап койды. Је онызы как-сөөк сабарларыла уулчакты бойы јаар јапшыра тартып, тискинин ээрдинг кажына иле согуп, наганын чыгарып болбой, кинчектелет:

— Таштабазым! Чарчап калар! Сен меге тийбе, карган јыдымар! Адып ийерим!

Буурыл сагалду хохол огыра ыйлай соголо, тискинин тартты.

— Өлтүрткенис бу туру! Божодыс!

Бодягиннинг сабарлары чек кабышпайт; ол тиштери бајырап, уулчакты ээрге јаба теркилеп бараатты. Учунда бек буулалды ба деп, јайкап көрөлө, күлүмзиренип ийди:

— Жалдан тын атпактан, какпаш!

Адынын терлеп калган жалмажына үлдүзинин кыныла «жырс» сокты. Тесленко дезе салак сагалынын алды дөөн эки сабарын сугала, ама-томо сыгырып ийди. Жеңиле берген аттар санаа жок ичкери болдылар. Олордын кийнинен узак көргүлөп калдылар. Коштой жада түштилер. Кырлактын ары жанынан соксондогылап, чыгып келеткен папахаларды тарый-тарый күзүртлө уткыдылар.

* * *

Олор үч күн жаткандар. Тесленко кирлү ичштанду, кулагына жетире тиле чаптыртып койгон оозына жаба тонгон жүдрукча канды тенериге көргүзүп жатты. А Бодягинин ачык төжинде сексек башту кушкаштар амыр секиргиледи. Жара кезип койгон ичинен, көстөринин куру онкокторынан табыланып жем чокудылар.

ШИБАЛОКТЫН АЧ-УРЕНИ

Бу куучын 1925 жылда «Огонек» деп журналда жарлалган.

Слер, байла, үредүлү үй кижин болбойоор — оного өскө очканы не кийетенеер — бу мындый жарт керекти канай ондобойдоор... Сананзаар — мыныла мен кайда баратам, не болотом?

Менин отрядым мынан төртөн беристеде, хутордо туру. Мен мыны жойу кучактанып келдим. Арга жокто келдим. Көрзөөр, буттары кезилип, корчоктып калтыр. Слер, балдардын туразынын ишчизи кижин, бу баланы алар учурлу! Жер жок дейдеер бе? А мен оны кайда эдетем? Оныла кожо тегин де шырам жетти. Талорто жүрүмим божоп калды ошкош. Ондозоор... А бала — менин балам, бойым каным. Көөркий, энези жокко, шыралай-боролой бир жашка жетти. Онын энезиле не болгонын уккан болзогор. Куучындап та берейин ле.

Башкыжыл мен аңылу отрядта болгом. Туку Дон-Бажында Игнатъевтин бандазыла сүргүндешкенис. Мен пулеметто болгом — артык билер ижим бар эмес. Бир катап база ла

Барып жаттыбыс. Айландыра кѳјим тас чѳл, а изѳ — баш жарылгадый. Кырлагды ажала, жик ичинде кезе-ек агаштар жаар тѳжѳп бараатканыс. Мен тачанкада баштангы кижѳ. Кѳрзѳм, жуугында, алан-ачык меесте ѳй кижѳ жадыры ошкош. Аттарымды ол жаар ууладым. Једе јортуп келзем, чын — ѳй кижѳ эмтир: јѳкпези бажына шымалып калтыр. Ол ло бойынча чалкойто таштагылап ийген бе, кандый. Тѳже калыйла, кѳрзѳм — тирѳ. Талып калган кижѳ болгодый... Тиштерин ѳлдѳле ача кажыйла, суу уруп ийдим. ѳй кижѳ тен тынданып келди. Бу тушта нѳкѳрлѳрим једе чапты, оны шылагылай берди:

— Тургуза айт: сен не кижѳ? Не болгон? Қанайткан? Бу јолдын јанына ујадынды кѳргѳзе ненин учун јаткан?

ѳй кижѳ багырып ийген бойынча, арай ойто тала бербе-ди. Аайына јѳк арайдан чыктыс: банда оны туку Астрахань-нын јанынан отыргызып алтыр. Је онон бу бого экелеле... канайтканы слерге јарт ине. Онон јолдын кырына ла таштагылап ийген ине. Бу мындый керектер, айса болзо, слерге ле солун, а бисте дезе јаантайын учурап турбай.

Менин ол кѳн, байла, јакшы кѳѳним туткан болбой, нѳкѳрлѳриме айттым:

— Карындаштар! Мен оны тачанкама отыргызып алайын. Ол тѳнгей ле бандага кинчектеткен, кыйнаткан. Бис дезе ого болужар учурлу.

Бу тушта бастыра отряд кѳѳлей берди:

— Бис јѳп, Шибалок! Отыргыс. Кадыт кижѳнин тыны кискенийи ошкош. ѳлтѳрзен де — ѳлбѳс. Эмеш ондолып алгай. Онон кѳргѳйс!

Је кайткан дезеер?.. Та не онойтком?.. Јѳкпелердин эдегин сыймайтан сѳѳчил эмес те болзом, ол кѳѳркийге та не килей бергем, ого та не бѳткем?.. Је бу ла болгон... Эмеш јѳреле, биске ѳрениже берди: кийимисти јунуп ийген турар, кеми-бисте кайда јыртык кѳрѳне берзе, јамачылап ийген отырар — бир сѳслѳ, отрядта ѳй кижѳнин ижин башкарар боло берген. Биске дезе, отрядта ѳй кижѳ алып јѳрерге — ујатту да, эп јок то. Улус не ле деп бодоор ине. Командирис јангыс ла тѳкѳринип јат:

— Тенери теп, теке сѳс ол јырбакты! Тайылзын, тапшыланзын! Јыды да јок болзын! Бу неге јараар неме?!

А меге ол кѳѳркий карам. Та ненин де учун карам. Ого јаман болгончо, меге болзын... Ондый да болзо, айттым:

— Дарья, ары кет мынан. Тирү тужында тыжына жайла. Онон өскө кандый бир ок очомдоп койор. Ол тушта тегин жерге ыйлаарын.

Ол десе мыны угала, огыра ыйлап ийди:

— Мени бого аткылап койоор, күндүлү казактар! Эмди ле адыгар! Мен слерден айрылбазым! «Ол до жерден» слерге једип келерим!

Мынайып јүреле, боожочым аттырткан. Бу тушта байагы үй кижиге меге мынайда јапсыды. Көөркийдин көстөри мен јаар тен канайда да «јып» көрди:

— Мени боожочы эдип ал, Шибалок. Ол аттарыңды мен чочкомнон артык билерим.

Боожоны туттуруп бердим:

— Јөп! — дедим. — Је канай-кунай табару тушта тачанканы тургуза айландырып болбозон, көлөсөнин алды јаар торт калып ий. Түңгей ле өлтүре сабап койорым.

Је база ай-каранан јалтанбас ла үй кижиге. Керек десе карган казактарды кайкадып баштаган. Эрјине малды кезик казактардан артык билетен болтыр. Аттар ненин де учун ого сөс уккур. Согуш тушта тачанканы айландыра тартар болзо... Аттар тен карайлап чыгып, кийин буттарына отыра түжүп тургулаар. Је бис мынайда-мынайда... Јууктажа, илини же бербей. Каткы бажы — калак дежетен, онызы база чын. Қөчөлөнө берер јанду неме ине. Бистин одунаң үй улус канча шыра көрбөгөн. Бу мынайып, бис бандала сегис ай «јажыныштыс». Казактарга каткы, өй өткүрерге — соот:

— Көр, Шибалок, — дежиң, чын ла оқыраныжып тургулаар, — боожочың канай јара семирп бараады. Қазнаның курсагынан башка база неңле азырап турган?

Је бот, мынан ары бир мындый учурал болды — патрондорыс түгенди. Оны эзелетен абралар та аза берген, та канайткан. Банда хутордың үсти јанында, бис десе алтыгы учында. Патроныс јок деп, јаткан јурттан сүрекеј јаан јажыт тудуп јадыс. Бот бу ла тушта бисти та кем де садып ийген. Түн ортозында — мен каруулда тургам — уксам, јер тибирттен чын ла онтоп јат. Анаар ла урулгылап келеетти. Кезиктери хуторды айлана чапты — бисти курчап алар дешкилеген ошкош. Бир јалтанбай, бир коркыбай, учурткылап келееткилейт. Керек десе јажырбай да, маказырана кыйгыргылайт:

— Қолго киргиле, кызыл казачоктор! Патроның јок

улус кайда барарга! Онон өскө чөпкө тайкылтарыс, чөбрөгө бүдүрилтерис!..

Оо, же чындап та!.. Бисти канайтпаган деер!.. Суруубыс тын ла канган. Быштыртканыс та, быжыртканыс та. Кеми-бистин ады жүгүрүк — тыныс алып, качкан тужыста жаңы билгенис. Эртегизинде ол хутордон он беш беристе кирезинде арканын ортозында жуулыжала, жоктошсобоыс — тал-ортобыс жок. Чечкелеп, кууртандагылап койгылаган ине кару нөкөрлөримди!.. Түбекке кыстаттым, бастырттым — жүрүм де керек жок. Мынын үстине Дарья ооруга чын ла сулуктадып алган отырды. Эртендик-бүгүндик кижин болзын, түниле аай-коой жок чапкан болзын — жүзи чын ла жер-кара, Дарья эмес, өскө кижин. Көрсөм, бисле бир эмеш айланыжып ийеле, одубыстан жыраалар жаар басты. Арканын койу өзөгү жаар болды. Мен канайдарга турганын билип ийбей. Кийнинен ле болдым. Ол дезе жыгыннын тазылы кодорылган орого келди. Бөрү чилеп, ол жаар кургак жалбрактардан эжип алды. Баштап көңкөрө жаткан эди, онон чалкойто анданып алды. Бойынын оорuzuла оорып жаткан кижиле не болбос — мен жыраалар өткүрө көрүп ле отырдым. Ой, онын шыразын, кинчегин: көөркий канай онтобойт, канай толголбойт. Көстөри чупчыла бергедий. Жүзи — жап-жажыл. Бу эр кижинин кереги эмес те болзо, кижин малга бодой, билип ле ийбей — шак ол үй кижин бойы жеңилип болбос, өлөр... Жыраалардан чыга кондым, жеде базып келдим. Болужар деп, жеңимди шыманып ийдим. Коркыганым, жүрексирегеним коркыш! Бастыра бойым терге суулай агып, тыркырап турум. Кижин де өлтүрерге келишкен — бир де онойтпогом, а ол тушта!.. Мынайып турганчам, Дарья багырбай, токтой берди. Меге бу мындый үч санабаган сурак берди:

— Билерин бе, Яша, бистерде патрон жок деп, бандага кем жетирген? — деп, мен жаар ачык-жарык көрөт.

— Кем? — дедим.

— Мен.

— Нени ле айдатан турун. Жүүлбе! Жүрүмиңди санаң. Унчукпай жат!

Ол дезе токтобойт:

— Өлүм менин үстиме жеде конгон туру. Яша, мен сеге де болзо, актанып койойын... Ээ, көөркий, кандый жыланды тōжинге жылытканын билген болзон...

— Же актан — дедим. — Санааңа жеңил болор бо.

Бот, бого ончозын айда салды. Актанды, чектенди. Јерге бажыла өткүрө мондонды.

— Мен, — дейт, — бандада бойымнын күүнимле болгом. Олордын башлыгы Игнатьевле кожо орындашканыс. Олор мени бир жыл кайра слердин отрядка ийген. Јажыттарын јетирип тур дешкилеген. Киленкейеерди билеле, албададып койгон кижн болгом... Өлүп јадым. Онон өскө слерден тирү кижн артырбас эдим...

Јүрегим көксимде торт кайнап чыкты. Чыдажып болбой, тееп ийдим — оозы кандала берди. Је бу тушта ол ойто ло мушкула, толгодо берди. Онон бир көрзөм — бала көрүнип келди. Көөркий үлүш. Багырып, чынгырып јат. Чек ле түлкүнин тижиндеги койонок... А Дарья дезе ыйлайт, каткырат, буттарымнын алдында жылгажактайт, тиземненг кучактаарга албаданат... Мен кайра бололо, отряд јаар базып ийдим. Нөкөрлөриме келеле, јартын айттым — бу бир үй кижн мынайткам-онойтком дейт дедим.

Казактардын ортозында чын ла от алышкандый боло берди. Мени тиле чабар дежип, үстиме чурагылап келди, је онон мынайда айдышкылады:

— Сен, Шибалок, оны, Эрликтин катын, јылыткан болзон, сен оны бойын јок эт! Јаңы чыккан көрмөс-шилеениле кожо. Эмезе сени капуста чылап, кертип-керчеп койорыс.

Мен тизелене отыра түштим:

— Карындаштар! — дедим. — Мен оны онын колынан өлгөн менин карындаш-нөкөрлөрим учун бир де килебей, адып койорым. Је баланы слерлер јүрегеерге јууктадыгар. Слерлер ончогор айыл-јуртту, бала-баркалу, менде дезе онон јуук кем де јок...

Јайнадым. Јара тартындым. Јер окшодым. Је карын, меге јымжай бердилер:

— Је алдырбас! Балан өскөй. Сендий ле чечен пулеметчик болгой. А кадытты «шак» берип кой!

Дарья јаар болдым. Ол чырай-бүдүжи јарып калган, балазын кучактанып алган отырды. Мен ого айттым:

— Баламды эмиспе. Кызалан өйдө чыккан болзо, эне сүдин билбезин. А сени, Дарья, сен бистин Совет јаңга контра учун, адып јадым. Оро јаар тур!..

— Јаша, а балан? Балабыс? Бойыннын канын. Мени адып койзон, балан сүт јокко өлүп калар. Мен оны сеге чыдадып берейин. Онон өлтүр, мен јөп...

— Јок, — дедим, — мени отряд кату јакарган. Сени тирү артырып болбозым. А бала учун санааркаба. Беенин сүдиле азырап аларым. Өлтүрбезим.

Мен эки алтам кайра ырап алдым, ол десе будымды ку- чактайт, сопогымды окшойт...

Мынайткан кийинде кайа көрбөй дө, кайра бастым. Ко- лым тырлажат, буттарым боокырылат, а бала жылагаш, ко- лымнан жылбырайт...

Беш күн киренен ойто ол жерле барып жатканыс. Ол жикте арканын үстинде каргаалар кара булут... Бу балала кожо жыргаган деп пе — калганчы сөзимди арай айтпай калгам.

— Будынан туткан жерде, көлөсө орто мыч этирип ий! — деп, казактар жаңыс катап айткан эмес. — Оныла не шыра- лайдын, Шибалок?

А меге бу күрүм карам. Ары бойым өлөйин. «Өссин, чы- дазын — деп санайдым. — Адазынын бажы базылза, Совет жаңды уулы корулаар. Яков Шибалок ундылбас — адын ада- тырар. Өлөң чилеп — өлбөзим, баргаа чылап — барбазым... Уреним, угым үзүлбеген — тирү!..» Баштап, бүтсегер, былар, оныла кожо ыйлабаган бойым — ыйлагам... Та канайып та келижип, бир бее төрөп ийген. Кулдужын адып койгоныс. Бот оны эмискенис. Баштап, эмчегин чек албас. Онон ма- рын таап ийген. Кезик бала энезин де онойдо кокпобогон болор.

Ич шалбырымнан чамча көктөп бергем. Эмди онызы ого тар болуп жүри, же алдырбас...

Эмди шүүп көрүгөр, былар: мен оныла кайда барарым, оны кайда эдерим? Арай ла жаш, торныкпаган дедигер бе? Ол жанынан жалтанбагар. Төбөлөзөөр дө — өлбөс. Анчада чайнап берген курсакты — жаңыс ла бер... Алыгар тен, алы- гар? Орыр болор деп сананбагар да... Не? Жөп дедигер бе?.. Бот жакшы! Жакшы кижн эмтиреер!.. Слерге жаан бый- ан!.. Тен катаным жарылгандый боло берт... А мен десе Фо- минниг бандазын жап берип ле ийзебис, жолыгарга једе ко- норым.

Же жакшы болзын, уулым! Шибалоктын ач-үрени!.. Өс, чы- да!.. Уу, күрүм, бу аданнын сагалын не атпактай бердин? Жоо, балам, сал, сал! Сени кем азырады, кем эркелетти? А сен десе адангла согужып жадын. Же акыр, айрылар башта тө- бөөнүн очомдоп койойн...

А слер жаан санааркабагар, былар. Ол жаан чаптык этпес.

Болор-болбос немеге тен кыгбас та. Ыйлаар, чөрчөктөөр деп немени бис билбезис те. Жо-ок! Ол бисте чала эмеш большевиктерди тözөгөн болор. Тиштеерин — тиштеп ийер, не жажыраp — је көстөри, канайтсагар да, сууланбас!..

И Л Ю Х А

Эн баштап 10—11 мартта 1925 жылда «Лит ленинчи» газетте жарлалган.

I

Бу ончозы бу мынанг башталган.

Дарья деп келин одындап жүреле, жыраалардын ортозыла ырдыртып бараадала, арай ла болзо айунын ичегенине түшпеген. Дарья — кал-мал келин, ол ичегенди уулчагына каруулдадып койоло, бойы деремне жаар сурт эткен. Трофим Никитичтин айлына билинер-билинбес кире конгон.

— Адагар үйде бе?

— Уйде.

— Айунын ичегенин таптым... Адып ийзен — меге бөксө.

Трофим Никитич чала бүтпей отырала, колын жагыган:

— Төгүндебей турган болзон — башта. Эн жаан бөксө — сеге.

Чүрчеде ле jepсенеде, базып ийгендер. Дарья алдында жүрексип, жорголойт, ээчий Трофим Никитич уулыла кожо айпайткылайт. Же керек бышпаган: боос айу чыга конгон, удураткылаган да болзо, — та жастыргылаган, та өскө шылтат болгон — же айу кача берген. Трофим Никитич бойынын эски экиоостузын узак аыктайла, айткылаарды айткылайла, көмөлирди көмөлийле, учында колын жагыган.

— Анды божотпос. Эмди конорыс.

Эрте танда айу койу карагайларды өдүп, күнчыгышта жыш-тайгалар жаар ууланганы жарт болгон. Аннын изи жаш карга иле көрүнген, же ондый да болзо адалу-уулду, жүк өлбөгөндө, ол айуны үчинчи күнде жаба једип, «јен јастандыра» жыгып алгандар. Бот бу ла тушта Трофим Никитич он јети пуд айуны јеп-јенил андандырып турган Ильяны көрөлө, эн баштап айтканы бу болгон:

— Чакту эптиринг, уул... Эмди айылду болор керек.

Адангы көрзөн — карыган, элеген, эскирген. Андаарын күчсине бердим. Жазыдым да көптөди. Көстөри жашкыйактып жүрген кижинин ненин анын адат... Бодо: бу анын ичи балдарлу. Кижини кудай база ондой болзын деп жайаган.

Илья кандалып калган бычагын карга кадап, терлеп калган чачын маңдайынан жайладып: «Же башталганы бу туру...» — деп жүреги сыстаган.

Мынан ары чын ла башталган: ада-энези Ильяны күнүн күнге там ла тыгыда челдегилеп жат: айылду ла бол, кижиле ал, эр кеминге жеттин, эмискен энең болзо, ишке бош артады, айылда жинт келин болгон болзо, кандый жакшы болбос эди» ...Же нени тоологылабаган, канай сөстөгилебеген...

Илья оморды угуп, печкенин үстине унчукпай, мыжылдап отырала, жарт шүүлтөге келген. Кирее-малтазын, узанарга керектү не-немелерин каргандардан жажырып сумалга сугала, мынан качар деп, тергене берген. Жыгылза да — узун агаш бажынан, барза да — төс жер жаар барар. Ондо онын Эфим таайы бар. Ол Моссельпромдо иштейт — Ильяга болжар.

А энези айткан сөстөрүнүн чөкөнбөй жат:

— Мен, Илюшенька, сего мында бир кыс көрүп койгом. Айдан-күннүн ол жараш, балам, алама-шикирден тату. А иштеңкейин айтпай да жадым. Сөстөп алар керек. Онон өскө өскөлөри бисти озолоп ийбезин.

Уул санааркаштан улам оорырга жеткен — кижиле алар күүни жок. Онон канайып та сананар-бедреер болзо, онын жүрегине жарагадый кыс бу ла жуугында жок. Жок — ол ло. Учунда ого сөстөп берерге турган кыс садучы Федюшкиннин балазы деп угала, чын ла ыркыранып ийип калган.

Жок, мынан ары чыдажар арга жок. Эртең тура чала-была ажанала, ада-энезиле жакшылажала, эки будына мине соголо, станция жаар казалдып ийген.

Айрылар тушта энези ыйлай соккон, адазы темир кептү жызырт эткен:

— Тенибер-тербезен болорго турган болзон — тайыл! Ада-энем, айлым бар деп сананба. Билип жадым: сени, баламды, бу бир кумсамал-жүмсамал деп сектер үреди. Олорго не жапшырган эдин — эмди алган ажын ол. Мынан ары жүрүмдинди бойын көр, аданнын сөзи сего сөс эмес...

Илюханын кийнинен эжикти «жырс» жабала, түргөн ле көзүңк жаар болгон. Эр кемине жетире азырап алган уулы эки

кулагын кызынала, кайа да көрбөй, мендештү ырап бараатканын көрүп, карган эжинин мыжылдаганын укпаса албаданып, жүзи чырыштала-чырыштала, узак үшкүргөн.

Илья десе журттан чыгала, суучактын жанына отыра түжеле, ого сөстөп берерге тургулаган Настьяны эске алынала, кенете тын каткырып ийген. Ондый кыстын жанына кижини жууктар ба: чек ле монашка ошкош. Эриндерин тыс кумып алар, крестенер ле крестенер, үшкүрер ле үшкүрер — чек ле жегесип калган эмеген. Бу ла көрзө, серкпе жаар барадар, а бойы эмеш кеберкек болзо кайдар — чек ле жилжиндеген тесте.

II

Москва — ол Кострома эмес. Илья, баштап, кажы ла машинанан чочып-коркып, кажы ла күрзүлдөген трамвайдан үрkip, улустын көбинен манзаарып, бажы айланып турала, же удабай үрене берген. Ефим таайы оны агаш чабар ишке кийдирип койды.

Бир орой түнде ол Плющиха оромло иштеп жанып бараатты. Сары көстөрлү унчукпас фонарьлар онын жолун жарыдып турдылар. Ол жол кыскартарга, карануй переулок жаар кире конды. Бу ла тушта тумчаланган кыйгы, тапылдада жүгүрүш ле «жыр» эткен тажылган угулды. Илья базыдын түргендеделе, өткүштин карануй оозы жаар көрүп ийзе, ондо быыраш жакалу пальто кийген эзирик эр кижини кандый да үй кижини атпактап, ыксып, кимиректенип турды:

— Же-же... бу канай турун... көөркийек... Эмдиги өйдө кайткан кижини онойдот... Бисти кем де билбес...

Быыраш жаканын ары жанында плат кызас этти, багырайа коркып, жескинип, ыйлап койгон кыстын көстөри көрүнди.

Илья эзирикке үкүс эделе, быыраш жаканы атпактай тудала, стене орто меч берип ийди. Эзирик онтоп ийеле, жуду кегирип, Ильяга нени де сананбай турган бука көстөриле көрөлө, же Ильянын калжу көрүжинен коркып, тескерлеп барала, тентириле-жыгыла, кайа көрүп сал туруп, кача берди. Жоголып калды.

Кызыл плат-тангышкынду, эски хром тонду кыс Ильянын жегине кадала берди.

— Алкыш болзын, нөкөр... Жаан, сүрекей жаан алкыш!

— Ол сени не туткан? — деп, Илья кемзинип сурады.

— Эзирик эдү... Жабу танма... Мен оны качан да көрбөгөм...

Кыс онын колына бойынын адрезин бичиген чаазын сунды, онон Зубов оромго чыкпаганча, айтканы жаньс ла бу болды:

— Бош болзогор, киригер, нөкөр. Мен сүүнерим...

III

Илья ого канайып та бир субботто келди. Алтынчы катка-этажка чыгала, «Анна Бодрухина» деп бичип койгон чылбак эжиктин янына токтой түжеле, карануйда эжиктин тутказын сыймадап алала, араай токылдатты. Эжикти ол ло кыс ачты, Ильяны эмеш таныбай турала, онон сүүне берди:

— Киригер, киригер.

Илья сүрекей эпжоксынып, отыргыштын кырына отырала, айландыра жалтамчылу аяктап, кыстын сурактарына уур ла болчок-болчок сөстөрдди тонгу чыгара сызылтып отырды:

«Костромадан... плотник... акча иштеп аларга келгем...
Жирме бир жаш меге...».

Онон та канайып та оос ачылып, меге кудайзак кыс сөстөгилеген, мен онон качкам деп, айда салып ийип каларда, кыс кенете каткыга арай тала бербеди. Онон канайткан, не болгон, канайып качкан — айт ла айт деп, Ильянын женине база ла кадала берди.

Илья ол кыстын каткынан жалбырап чыккан жараш жүзин, чагыла берген көстөрин көрөлө, каткырганын бойы да билбей калды; онон колдорыла уур ла эп жок жаньп, канайтканын, не болгонын узак куучындады; экү жиит ле жаскы каткыла каткырышкылады, бой-бойлары жаар жылу көрүшкиледи. Мынын ла кийнинде жаантайын келип тураачы болды. Эски обойлорду ла Ильичтин кичинек портредин илген кып онын жүрегине кару боло берди. Иштин кийнинде ол кысла кожо отырарга, онын Ильич керегинде куучындарын угарга, жаркынду чанкыр көстөрине көрөргө кандый жакшы!

Оромдор жаскы балкашла чечектеген. Бир катап иштеп жаньп барадала, ол кысты сүрекей көрүксеп, чыдажып болбой, малта-киреезин эжиктин янына тургузып койоло, тутканан туткан жерде, бастыра бойы тыркырай берди. Эжикте алаканча чаазын жапшырып койтыр. Ол чаазынга ого таныш ла кару чала кыйа букваларла мынайда бичиптир: «Мен Иваново-Вознесенскте командировкада. Бир ай болорым».

Текпишти төмөн төбөлөдип алгандый түжүп баратты.

Буттарынын алды жаар оостон айрылбас чилекейле тукүрди, жүреги кунукка ууштадып, сыстады.

Ол кыс канча күннен жанарын чоттоды, ол күндөр там астаган сайын, Ильянын ол көөркийге жолыгар күүни там тыгып, оны кыйнап, чын ла оорыдып турды.

Пятница күн ишке чыкпады. Эртен тура ажанбай да ол таныш, чечектеген теректер жытту переулокко барып алала, келип жаткан кажы ла кызыл арчуулды көстөриле уткып, үйдежип турды. Энгиргери ол кыс ыраакта көрүнип ле келерде, тудунып болбой, ого удур жүгүрди.

* * *

Эмди Илья энгирлерде ойто ло ол кысла кожо. Кезикте онын кыбында эмезе комсомолдордын клубында. Ильянаг ырышту|кижи жок. Ол кыс Ильяны жамандыра да болзо, кычырып ла бичип үредип койды. Ильянын колында ручка чек ле суудагы талдый тырлажар, чаазынды уймаар; кызыл арчуул ого жууктада энчейип келзе, Ильянын бажында бүдүн кузница иштеп туру деп бодолор.

Колдогы ручка тужакту аттый, калып ла жат, чаазынга Илья бойы ла ошкош жалбак жарындарлу, чала күрдек буква-лар журайт, а көстөрдө десе туман, туман...

Бир айдан Илья постройкомнын ячейказынын качызына оны РЛКСМ-нын членине алзын деп заявление-угузу бичиген. Бодозогор — акту колыла, акту күүнинен бичиген сурак. Буквалары чала кыйын, быжыраш-быжыраш стружка-такпай-ларга түнгей.

Оног бир неделенен, энгирде, кайа таштый туранын эжигинде Анна оны бойы уткыган. Ого удур сүүнчилү ле көдүринилү кыйгырган:

— Комсомол нөкөр Ильяга — эзен!

IV

— Же, Илья эки час түн. Сеге жанар керек.

— А не, уйкуг жетпес пе?

— Мен тегин де экинчи түн уйуктабай жадым. Бар, Илья.

— Ы-ы... Тышкары балкаш. Кижы базар да эмес. Оног айылдын ээзи чын ла тудуаган ийт: «Слерлер баскындаар, а мен — эжик ачар...».

— Ондый болзо эртелеп јан тур. Түн ортозына јетире отыраарга сеге албан келген бе?

— Ајса мен... бу сенин айлыға... кайда-куйда конуп алайын?

Анна столдон туруп чыкты. Мандайын кечире терен чырыш тартылды:

— Бери ук, Илья... сен меге умзанып турган болзон, аркан ары бол. Бу күндерде мен көрзөм, сен чала јайымжып турган ошкожың... Сен мени өгөөндү деп билген болзон. Ол төртинчи ай Иваново-Вознесенскте иштеп јат. Мен бу күндерде ол јаар барайын деп.

Ильяның эриндери куугара кубартый берген чиледи.

— Сен ө-гөөндү?

— Эје. Бир комсомолло кожо јуртап јадым. Мыны сеге күн эртеде айтпаган учун, бойыма сүрекеј ачынып јүредим. Јаманым ташта...

Ишке эки недеде чыкпады. Орында тулуптала тижип калган јатты. Учында арайдан туруп чыгала, татап калган киреезинин мистерин сабарларыла јоктойло, јүзи шолјырайа узакка күлүмзиренди.

Ячейкага келерде, уулдар оны чундагылап ијди:

— Бу канайткаң, Илья? Сени көрзө, чек ле «ол јерден» келген ошкош. Бүдүш-бадыжың сап-сары.

Клубтын коридорында ячейканын качызы учурады:

— Илья, бу сен бе?

— Эје.

— Бу көрүнбей, кайда барган?

— Оорыгам... бажым...

— Биске агрономның үредүзине кижі ијзин деп, бичик келген. Сен јөп пө?

— Та... үредүүм ас... Онон өскө барбай а...

— Јыдыба! Ондо сеге болушкылаар. Өлбөзінг...

* * *

База бир неделенен Илья иштин кийнинде агрономның үредүзине барып јатты. Кийнинен кижі кыйгырды:

— Илья!

Кайа көрзө — Анна. Ыраактан күлүмзиренип, сыр јүгүрүкле јаба јетти.

Колынан бек тутты.

— Је кандый јүрүң? Мен сени үренип туру деп уккам.

— Кем жок. Жүрүм ле. Уренип те жадым, иштеп те жадым. Бичикке үредип койгоныга жаан алкыш.

Коштой узак бастылар. Же кызыл арчуулдын жуугынан Ильянын бажы, алдында чылап, айланбады.

Анна айрылар алдында күлүмзиренип, туура көрөлө сурады:

— А ол бирги оору... Жазылды ба?

— Эмди мен жердин ооруларын эмдеерге үренип жадым. А ол бирги ооруны... — дейле, Илья колын жагып, малтазын жардына солой салала, күлүмзиренип, уур ла боду талтангандып ийди.

АЛЕШКАНЫҢ ЖҮРЕГИ

Эң ле баштап бу куучынды «Крестьянин жийиттердин журналы» 1925 жылда 5-чи номеринде жарлаган.

Эки жылга улай күйгек кырларды карарта жалаган. Эки жылга улай кыргыз чөлдөрдөгү казыр күнчыгыш от-салкын үрген; кунурап калган аламык ашты чондыра сабаган, аш өскүрөөчүнүн какшак чөлгө ижемжи сагып көргөн көстөрүн соолткон, жаактарыла жолдолгон корон тусту жаштарын кургаткан. Күл тобракла жүстөрүн туй шыбалаган.

Күйгекти ээчий ачана-торо алтаган. Алешкага ол сүрекей жаан оборлу сокор кижидий бодолгон: ол жердин үстиле табыш жок барып жадат, журттарды, хуторлорды, станицаларды колыла сыймадап табат, улусты тумалайт. Оны не де токтодып болбос. Ол удабас ла килемжи жок капкыш сабарларыла Алешканын жүрегин үзе тартып ийер.

Алешанын ичи чарбак ла салак, буттары көбү тижик... Кызыл-көк жодозын сабарыла жаппазып ийзе, агара онкойо берер, ороны айландыра терези тастайа суулантып чыгар, сабар тийген жер тобрак өңдү канла узак толор.

Алешканын кулактарында, тумчугында, жаактарында, ээгинде бир де чырыш жок — жүзинин чөбрө ошкош корчоктып калган терези жыртыла бергедий, керий тартылып калган. Көстөри терең онкойоло, оролары баштап тарый, куру немедей көрүнөр. Алешка бежинчи ай калаш көрбөгөн. Ачана-торонун көбө тижип калган.

Эртен тура өлөн-баргаа чечектеп, мөтсип, адарулар дезе сыр кожондо олордын баштарында калагы жайканыжып турарда, Алешка эзинге элбендеп, казынты сууга-канавага жеделе, оны узак кечти. Көдүртке кижин канай-кунай тайкыла, ойто турар күч ондо жок. Же карын, Алешка кечип чыкты. Чагы чыгып, чалынга терлеп калган шилжи чеденге жөлөнө отыра түшти. Ар-бүткөн чалынга арутала жунунып алала, тымыкта араай шыгырайт. Алешканын бажы тымыктан тату айланат. Чындап та, бу кандый жаан ырыс: Алешканын көгөрө тижиген, тын жок буттарыла коштой жаш кулуннын жылу сеги жадат.

Коштой жаткан кижиде боос бее бар болгон. Ээзи көрбөй каларда, текши жоннын буказы та ненин де учун ол беени кардына сүскен. Бее ара салып ийген. Өлүп калган кулун тату ла жылу жытанып, чеденге коштой жадат. Онын жанында Алешка чилекейин жудунып, ийт чилеп, төрттамандап алган, каткырат ла каткырат.

Алешка ол секти бүдүнге апарайын дейле, көдүрүп болбоды. Мынын учун айлы жаар бычакка барды. Ойто келгежин, сек жаткан жерде ийттер аралажып, согушкылап, жара тартып койгон кызылзымак эттерди күл тобракка сүүртегилеп турдылар. Алешканын шолжырайган оозынан: «А-а-а!» — деген аай-коой жок багырыш чыкты. Ол калганчы күчин жууула, тентирилип, бычагыла сарбандап, ийттерге чурап барды. Эргекче ичеге-карыннан бери чогуу жуунадала, жарымдай-жарымдай, айлы жаар тажып алды.

Энгиргери, ол жажыкты өткүрө жийле, Алешканын сыйны, кара көстү кызычак, божой берди.

Энези жер полго көнгөрө узак жадындайла, арайдан өңдөйип, ак кубар эриндери тыркырап, Алешка жаар бурылды: — Буттарынан тут...

Тендележип алдылар. Алешка — буттарынан тутты, энези — быыраш чачту бажынан. Садтын ары жанында та кандый да орого апарып, салала, бир эмеш тобракка күч жеткенче, чала-была көмүп койдылар.

Эртегизинде айылдаш жаткан кижинин уулчагы энмектеп жүргөн Алешкага туштайла, тумчугын чукчып, туура көрүп айтты:

— Леш, бистин беебис кулундаган. Ийттер онын жинин де артырбаган!

Алешка каалгага жөлөнө отырала, унчукпады.

— А слердин Нюраткагарды ийттер ороног база чыгара каскылап алган. Мен көргөм... Ичин ойо жигилеп койгон жаткан...

Алешка айдар неме таппай, кайра болуп, түрген ле ырады. Уулчак жаңыс буттап калып-калып, там ары маказырады:

— Энем не деп айткан, ук! Абыс жокко јаланда көмүлген улустын сүнеези алтыгы ороон барар. Көөркийлерди көрмөстөр үргүлјиге кыйнаар деген... Билдин бе, Алешка?..

* * *

Неделе өтти. Алешанын бүлези иринтиди. Эртең тура куру ичинин мушкылыжына чыдашпай, карагачтын чагана-лу чөбрөзін чайнаар болзо, тиштери бош јайканыжып, мыл-кылып тургулаар. Тамагы кургак ашырмактыыр.

Учинчи күн туруп болбой жаткан энези күчи јетпей, јалб-рактый шылырады:

— Леня... балам... тышкартынан сүтчечек үзүп келген болзон...

Алешканын буттары — комыргай ошкош. Туруп чыкса, омырыла бергедий. Ол чалкойто јадала, кандала јарылып, чымылдап турган эриндерин чебер кыймыктадып, чөйбө айтты:

— Мен јетпезим, эне. Салкын јыга согуп койор...

Ол ло күнде Алешканын эјези, Польша, коштой жаткан Макарчиха деп атту үй кижі суунын ол јанында огородын одоп јүре бергенин кетеп алала, онын сары арчуулы агаштардын ортозында јылыјганча көстөриле үйдежеле, байагы үй кижинин туразына көзнөк ажыра кирип барган. Тактанан тургузала, печкедеги чүңкеге једип, эт жок куру мин щини кырынан ла јуда ичип, картошказын колдорыла атпактап, оозына тыктап, карыла-карыла јий берген. Тойоло, бу ла бойынча, уйкуга јыга соктыртканын билбей калган. Ол ло јеринде — бажы печкеде, буттары отыргышта — уйуктап калган. Макарчиха, бочкодый јоон ло кызыр беедий үй кижі, талтүште јанып келген. Польшаны көргөн јерде, багырып ијген бойынча, онын суйук чачтарына кадалып, темир утюгы туткан јерде, оныла кызычактын јымжак бажы јаар, јүзи јаар, сөөктөлө арыктап калган төжи јаар убалдай берген.

Алешка айлынын тыштында отырала, Макарчиха, уурчыдый, айландыра кылчандап туруп, Польшаны будынан сүүртеп, кренестененг түжүре тартканын јарт көрди. Эјезинин

жүкпези көксине жетире шымалып калтыр, чачы тоозынды быркырада жалмап, жердин үстине канду ис артырып бараатты.

Макарчиха Польшканы жемирилип калган эски колодец жаар таштайла, жерле мендештү көмүп турганын көстөри чимбей де база көрди.

* * *

Түнде садта үлүш жерле, чечектеген чалканла, ачу баргаала жытанар. Жазырап калган чедендерди кууй жаан-жаан жыду уактар орык жолды солынта жок каруулдагылаар. Алешка түнде садка үрбеп чыкты. Ол Макарчиханын айлы жаар, жарык отторлу көзнөктөри жаар узак көрүп турды. Самтайышкан быыраш жалбырактар ай чалузына үрүстелип, жалтыражып турдылар. Алешка не болзо, ол болзын дейле, Макарчиханын айлы жаар араайын эмгектей берди. Амбардын алдында кынжылап койгон ийт күнкүлдеп чыкты.

— Чык!.. Серко... Серко... Бу мен... — деп, Алешка жалканчыырда, ийт токтоп калды.

Алешка каалганан кирбей, шилји чеденнен ажала, жерди сыймадап, чөп-баргаала жаап койгон погребке эмгектеп жетти. Тыңдаланып, илжирмезин тартып көрзө, погреб сомоктолбогон эмтир. Какпагын кайра салып койоло, куйка бажы жымырап, тепкишти төмөн түшти.

Калаш быжыратан турачактан Макарчиха чыга жүгүргенин Алешка көрбөди. Макарчиха чамчазынын эдегин өрө тартып, эжик алдында турган абрага жетире айпаң-үйпөң жүгүреле, көлөсө туткан темир казыкты ушта тартала, погреб жаар болды. Чычканак көрүп ийген кискедий көрүнди. Самтайган бажын оро жаар салактадып көрди. Алешка десе курсактан боромтый берген көстөрүн жумала, жарыла бергедий жаандап калган жүрегинин күчүлдежин тындап, кувшиннен сүтти тыныш та алынбай, ичип турды.

— Ах, база ла слерлер!.. Менин бажыма бу мындый шилемир-шилтилер табылган! Куду-уй, канайдийейин!..

Кенете уурлай берген кувшин Алешканын кабышпай барган колдорынан ычкындырылып, тепкиштин кырына канк эделе, оодылып, чачыла берди.

Макарчиха жем көргөн тейлегендий, сан төмөн калып ийди...

Алешканы жеп-женгил жүктенеле, эриндерин тырс кумынып, тыс та унчукпай, чедендерге жапшыра жажынып, сууга жеделе, божоп калган уулчакты суунын балары дөөн мергедеп ийди.

Эртегизинде — байрам. Кудайдын байрамы. Макаρχиханын туразынын полында чөлдин жараш жыту өлөндөрүн жайып койгон. Ол бойы уйын эрте саайла, айдап ийеле, байрамдап кийетен бастыра чоло арчуулын кодороло, кееркедине жабынала, Алешканын энезине барды. Эжиги кайра ачык эмтир. Жалмалбаган туранан сектин жыды тидүзийт. Кирип келди. Алешканын энези болчоктой жуурылып калган, көстөрүн жарыктан алаканыла бөктөп алган, орында жадат. Макаρχиха кудайдын ышталып калган сүри жаар түрген-түрген, жайналганду крестенип ийди.

— Жакшы жадын ба, Анисимовна!

Каруу жок. Тым. Анисимовнанын оозы жаан ачылып калтыр, чымылдар онын жаактарын карарта тудуп койтыр, керек дезе кезиктери оозынын ичинде күүлежет.

— Узак жыргап жадын, көөркий, узак... Оору-жоболду кижик ак-жарыктын үстин тегине не быжартыдар... А мени сеге тегиндү келген деп пе? Айылдажын туранды садарын ба деп, угарга келген ине... Кызым жаандаган, бойын билерин, күйү жөөргө жадым... Бу сен уйуктап калган ба?

Колынан тудуп ийерде — соокко өртөдип алды. Багырып ийген бойынча, өлүп калган кижинен качарга, кайра болзо — эжикте Алешка турды. Мелден ак. Та кижик, та куулгазын. Эжиктин эркининен атпактанат: бастыра бойы кан, балар.

— Мен тирү... өлтүрбегер... база онойтпозым... баш болзын!..

Кызыл эңирде Алешка тоозыны быжырайа быркыраган оромдорло, журттын өзөгиле, серкпени айландыра чыт эткен чеденди кууй, көлөткөдий үрбеп бараадат. Школдын жанында койу карганалардын ортозында ол абыска учурашты. Абыс серкпенен айлы жаар бир сумал пирожоктор ло какайдын жууларын жүк арайдан апарып жатты.

Алешканын көксинен жүк ле онту чыкты:

— Кудай учун...

— Кудай бойы берзин!.. — дейле, абыс узун эдектерине чөйө алтап болбой, токтобой до, коркойто берди.

Суунын жарадында кирпич сарайларда ла амбарларда — толтыра аш. Олордын ортозында час бүркүлү тура. Ондо Донпродкомнын одус эки номерлү заготконторазы. Таскактын алдында узун абрада — тартып жүрер кухня. Амбарларды айландыра каруулчыктар баскындагылайт, татап калган штыктар учкуруйыжат. Курсактын жыды мынаг ак-жарыкка толтыра таркайт, кычырат, кыйнайт, торо карынды кыныдат.

Каруулчыктын ары болорын сагып алала, Алешка амбардын алды дөөн жылбырт этти. (Ол ондо алтындей саргарып, буудай төгүлүп калганын түште көрүп алган болгон.) Кату ашты тобракка катай ууштап, ачаптанып чайнай берди. Кийини жанында күзүрт эткен үннег жаны билинди:

— Мында кем?

— Мен...

— Сен кем?

— Алешка...

— А ну, чык бери!..

Алешка туруп чыкты. Көстөрүн жумуп, жүзин алаканыла корый тудуп, жудрук сагып, тыдынып алды. Узак сакиды... Же байагы кижини килемжилү унчукты:

— Мен дөөн баралы, Алешка! Менде кайнадып койгон буудай бар.

Алешка коркок тумчукта өчөмик очканы ла оны уурыга туткан кижинин ачынбай турган күлүмүзүн көрди. Бүтти. Же түнөй ле — барар эди. Очкалу кижини туруйна буттарыла жерди кемжи, ичкери болды. Алешка десе онын кийнинен жыгылатура, күчүгештий манзаарып мендеди. Конторада он жанында экинчи эжикте чаазынга бичип койтыр:

«Мында — политком Сеницын!»

Кирип келдилер. Очкалу кижини тактага отырып, узун буттарын ырада чөйө тепти. Онон Алешканын тумчугынын алды дөөн араайынаг бир аяк кайнадып койгон буудай ла күнкузуктын жарым шил саржузын жылдырды. Алешка чайнанбай да, жаактары токтоду жок болчондоп, тилин катай ажырып ийгедий, кептене ажанганын көрүп отырды. Кенете туруп чыгала, аякты айрып алды. Алешка сөөлдөрлү сабарларыла аякка кадала берди. Бажы селендеп, ыйламзырай берди:

— Не?.. Сеге карам ба? Бер дейдим?!

— Карам эмес, тенек. Өткүрө тыгынып алзан — өлбө бергейин!

* * *

Эртегизинде тагла Алешка заготконторада болды. Көлбө сөзи жок абрага такталанала, тиштери карсылдап, «Мында — политком Сеницын!» деп бичиктү эжик ачылып, очкалу кижинин көрүнөрин күн чыкканча сакуды.

Очкалу кижинин күн өксөгөн кийинде көрүндү. Кренестеге турала, тумчугын чырчыйтты:

— Сенен жыттанып жат, Алешка...

— Мен аштап турум... — деп, Алешка күнүрт эделе, алдына өрө очка жаар күркет көрди.

— Чүрчө саку. Эмди ле каша кайнадарыс. Же сенен... жыттанып жат, Алеша Попович.

Алеша мыны жаан керексиздей, төзөөндү айтты:

— Мени Макариха өлтүрөргө сананган... Бу жылуларла кожо бажым куртай берди...

Очкалу кижинин кугара берди. Такып сурады:

— Курттар дедин бе?

— Эйе... Бажымда... Кемиргилеп жат... Арайдан чыдажып отырым...

Алешка канга түдүп калган жүдрукча күделенин бажынан алып ийди. Очкалу кижиге Алешканын бажында чамыркап иринделген тегерик шыркан көрүндү. Канду иринген учкур баштары агарандашкан курттарды көргөн бойынча онтоп, тепкиштен түжө калды.

Алешка арга жокто тидинип, унчукты:

— Слер ол оны... Слер оны меге оокло чыгара чукчып берзегер?.. Онон ойдыгы жаар керосин уруп ийигер. Курттар керосиннен өлгүлөй беретен эмес беди?..

Очкалу кижинин учкур баштуу оокло жылбырууш курттарды чыгара чукчый берди. Алешка десе ооружына чыдажып болбой, тепкиленип, чычандап, чөйбө улуп отырды. Мынын ла кийинде олор экү нөкөрлөштилер. Алешка күнүн ле заготконторага жетире энмектеп келип, бир аяк кайнадып койгон буудай ла күнкузуктын саржузын жиир. Политком десе ачатынып ажанып отырган Алешка жаар кару көрүп, нени десе сананып, уур үшкүрер болды.

Журттын тыштында токтомыр жок шылырашкан жажыл кукурузанын ары жанында аш чечектеп койды. Мажактар тастайа жаандап, ак сүтле толо берди. Алешка күнүң ле ол кыранын жаныла заготконторанын аттарын айдап өдөр. Аттарды тужабай да салкынга жалтырайа жайканган кыл өлөн жаар отозын деп божодып ийеле, бойы байагы кырага келер. Узун жоон саптар сыгылыжып, ого өтсин деп, жол бергилеер. Алешка көп аш тепсебеске, чалкойто чебер жадып алар. Онон мажактарды үзе тартып, алаканына уужайла, жетире бышкалак ак сүт чарактарды күүни булгалып, бажы айланганча жиир ле жиир.

Бир күн Алешка аттарын база ла чөл жаар чыгара айдады. Кылыкту тебеген беени, жалындагы көп тегенектерди арчып, түгине жаба каткан корчокторды жулуп койор деп, тудуп болбой, узак айланды. Учунда Алешка беени та канайып та эптү этире куйругынан каап алды. Бу тушта кийни жанында кижини унчукты:

— Эй, Алешка!.. Амыражын жеткен болбой. Меге болушчы болуп жалдан! Курсак менин болор. Онон кандый-кундый өдүк-садык таап берерим.

Алешка беенин куйругун божодып ийеле, кайа көрди. Жуугунда хутордын эн жаан байы Иван Алексеев күлүмзиренип турды:

— Жартын айт! Меге ишчи болорун ба? Менин курсакым — чын курсак эмей... Сүт-сат та болор. Өскө дө нек-сак табылар...

Алешка ишке ле курсакка сүүнген бойынча айда салганын билбей калды:

— Мен жөп, Иван Алексеев!

— Же айса бор-ботконды алала, энгирде кел! — дейле, Иван Алексеев күнге кугарып калган чамчазы агарагдап, кукурузанын ортозында жылыып калды.

Жокту кижиге тергенерге узак па — курчанып ла ийзе белен. Алешка чүрчеде ле жазанып ийди. Ондо эмди ук та жок, сөөк тө жок, төрөгөн жытту кем де жок. Туразын, чеден-кажаганын энези өлөр алдында айылдаштарына тегинге жуук садып ийген: тураны — тогус ууш кулур учун, кажаганды — үч аяк тараанга, а өлөн чабатан жерин Макарчиха бир аяк сүтле ле садып алган. Алешканын бастыра! жөөжөзи ончозы бойын-

да — адазынан арткан тере тон ло энезинин эски мый-малары.

Уйлар одордон жанарда ла, Алешка Иван Алексеевтинг айлында болды. Айыл ээзи уй кижиге тышкартына кеденнен жайала, жаңы быжырган калаштан чогу кезеле, өгөөниле экү жерге отырып, ажангылай бердилер. Алешканын тумчугун кайнадып койгон койдын эди туй сокты. Түкүрүгүн жудынып, картузын уужап, бир ле көрзө, омордын жанына једип бартыр. Санаазында жаңыс ла: «Отыр, ажан деп айдатан болзо....» Је качан, кайда Алешканын санаазыла болгон эди. Уй кижиге туткуланып чыкты, чүнке-казанын калырт-малырт таштай берди:

— База бир калаштын кабын экелдин! Немени биске иштеп берер болор деп! Јиген курсагына турбас! Ачана таңма ас-мас курсакка тойбос. Јүргүс ары, Алексеевич, јүргүс! Эмдиги өйдө кижиге жалчыны кайдатан!

— Унчукпа, кадыт! — деп, Иван Алексеев чамчазынын јенгиле сагалын арчып, күзүрт этти. — Айак-казанынды ла ары-бери јылдырып отыр! Арткан керекке кириште!

Куучын бу бого бу мынайып ла божоды.

Иш Алешкага солун эмес. Адазын төзөгөн — ишке чын ла өлө берерге турар. Јети јаштан ала букаларга айдаачы болгон, омордын куйруктарын толгогон.

Уч ле күнге бастыра иштерди ондоп, аайлап ийди. Бу айылдын келдиле кожо теерменге барып келди, онон өлөн бугулдады. Қонорго таскактын алдын јакшызынды. Ол ло түнде айылдын ээзи ого једип келди. Соғоло јыду кегирип, јудругын көргүсти:

— Сен, энегин эмчеги... бого таңкылаар болзон, бажынды кезип, будына саларым!..

— Мен таңкылабай тургам, өгөөн.

— Укпадым дедин! Бил јүр, көлчин!

Јүре берди, а Алешка дезе уйуктап болбойт. Эртегизинде түнде — база. Кере түжине јаландагы уур иштег колы-буды изип, күөледе јымыражып јадар, белине оору казыктыј кадалып калар, је уйкузы келбес.

Учинчи күнде — таң бүрүнкүйле — конторага јетире јүгүрди. Очкалу кижиге тышкары маказыранып, каакырып, јунунып турды.

— Бу сен кайда көрүнбей јүрдин, Алексей.

— Батрак болуп жалданып алдым.

— Кемге?

— Иван Алексеевке. Журттың туку үсти жанында.

— Же, карындаш, эңирде меге чүрче кирип чык. Ол керегинде куучын бар.

Эңирде Алешка уйларды ла аттарды сугарып койоло, конторага келди. Очкалу кижии кннгаларда казынып отырды.

— Сен бичик билеринг бе, Алексей?

— Бир ле эмеш үренгем. Јүк өбөкөмди журап ла ийерим.

— Бас кожо...

Коридорло узак бардылар. Эң учында эжикте «РКСМ-нын клубы» деп бичип койтыр. Алеша оны бир буквалап кычырды, не деп айткан сөс — ондоп болбоды. Очкалу кижининг кийнинен сүрекей жалтанып ла эпжоксынып кирди. Кыптың ичинде кемнинг де портреттери, чогы өчөмиктелип калган кызыл мааны ла уулдар отырдылар. Кезик уулдар ого кура-лаш, таныш. Бирүзи јырсылдада кыйгырып, кннга кычырат. Эжик ачыларда, јүк ле кылчас эткилейле, ойто ло столдорына эңчейгилеп, уга бердилер. Алешка база тындады. Кычырганы — айыл ээзи улус батракты канайда жалдаары ла оног до өскө керектер керегинде.

Алешка клубтан тун ортозында јанды. Јыртык кедениннг үстине канча катап аңданды. Јантыйган ай онын көстөрине чинбей де таң атканча көрди.

* * *

Алешкага Иван Алексеев мынайда айдып турды:

— Эй, тамырым, колында иш күйүп турзын. Тумчугыннанг кан атканча иште, тыңыда тудун! Қанай-кунай көчүк сайып отырганын көрзөм, менен буру сураба! Омыртканды ойо тебеле, чыгара мергедеп ийерим. Тайыл мынанг — торолоп өл!..

Алешка өлөнг чабат, аш согот, бар-јок мал-ашты ончозын башкарат. А Иван Алексеев десе колдорын бөс курына мыкындана тудала, чедениннг ичиле буттары јерге тийип-тийбей, бийелей базып јүрет.

Байрам тушта айылдажы чеден ажыра кыйгырды:

— Јакшы јадын ба, Иван Алексеев!

— Јакшы. Қудайдын болужыла — јакшы.

— Уйадынды бастыразын јылайтып койдын ба, айса тен бир эмеш артты ба?

— А не болды?

— Јастыра керек эдип жадын, уул. Лешканы сен адыннан көп комуттап жадын. Баланы бертип койдын. Кийинде кудайга каргаттын...

— Билерин бе, мен сега кандый каруу берерим? Бойун калжанын бил. Өскө кижин бажыла да басса — сенин не керегин. Жаңыс сөслө — тилинди тарт! Онон өскө... — дейле, айылдагына сыртын көргүзөт, жайкана базып ийди. Сарайына жеделе, тура түжүп, сап-сары ат тиштериле сагалын кырка тиштеп, жаман сөсти чыгара түкүрүп, айылдагынан өч алар деген жыду санааны ичинде, эн ле жажытту жерге, түүп алды.

Мынан ары ол минер ады жок жокту айылдагын өштөп баштады. Онын уйы кырага кирерде, бертиндире шыйдамдайла, эки күнге торолодо чедендеп койды. Алешага дезе онон уур иш жүктөп, кичинек ле кыйык учун жыга согуп турар болды.

Алешка очкалу кижиге комыдаарга сананат, же Иван Алексеев оны мынын учун чыгара сүрүп ийер болор деп коркыйт. Унчукпайт. Чыдажар деп, бек тудунат. Кыска тинчү тундерге таскактын алдында көзинин жажыла жастыгын чыктыдат. Кажы ла энгерде малын сугарала, чедендер ажыра энчейе жапшынып, клуб жаар жүгүрөт. Очкалу кижиге күнүн ле жолыгат. Онызы Алешканы өчөмик очказынын үстинен көрүп, күлүмзиренип, жардына таптайт.

Амыраар күнде Алешка клубка күндүде келди. Кыпта улус тыгын, ончолоры мылтыкту. Очкалу кижин тере капта наганду жүрди. Онон кайыш курына аракынын шилине түнөй жалтырууш неме илип алтыр.

Алешканы көргөн жерде, күлүмзиренип, удур келди:

— Бистин округта бандиттер табылды, Алексей. Табару эткежин, сен бис жаар жүгүр! Клубты корырыс.

Алешка не болгон, канайткан деп угарга сананган, же улус көп болордо, тидинбеди. Эртезинде Алешка өлгөн чабатан машинаны сүркүштеп турды. Көрсө: калаш быжыратан турачактан ээзи келип жатты. Алешканын жүреги шимирт этти: ээзинин көстөри калжу, кийик, сагалын жула тартат. Мынайтканда, жакшы жок эди. Алешка бастыра иштерди бүдүрүп те койгон болзо, ээзинин жүрек жок коркор. Кижиге тийижейин дезе, кыйыкты канайып ла таппай база. А сабаган кийинде, ижеринеле, Алешканы арай өлтүрбөй турар. Эмди өлгөн чабатан машинага жарындарын жайкап, базып келди:

— Сен тўниле кайда тенип турган? Айт, сек!

Алешка унчукпайт. Чалгы сўркүштейтен сарју урган банка колында тырлажат.

— Кайда тенип турган дейдим?!

— Клубта...

— А-а-а... клубта? Ме, мыны жыткарып кўр, өлгөн сек! Энеңди сени...

Ээзинин јудругы сап-сары атырайышкан кату тўктерлү, ууры — чын ла масканын бойы. Ол Алешканы јиткези орто — кўч! — тўртүрип ийди. Алешка јудрукка чыдажып болбой, тўжиле чалгынын канады орто барып тўшти. Кўстөринең, тўгүле берген тараандый, чедиргендер чачылды.

— {Эмди тенибес болорын? Јалкыбай турган болзон, ары тайыл! Мында јыдын да јок болзын!

Өлөн чабар машинага аттарын јегип, кизиреп ле турды.

— Мындый ла тербезенди, азыранзын деп, айлынга кийдирип аларын. Онын десе, камсамал-самсамал деп јүгүрер. Јакшын јеткен учун сеге кайрал болор деп пе? Толорын. Совет јаң кижии кулдандын дегей. Кижини канча јерге! элгеп, «бийтегилей» ле бергилегей. Уу, сек, сенин ле учун... Кўрбөс-ти кўргүзерим, укпасты угузарым!..

Алешканын тиштери јаан-јаан, ортолоры ыраак-ыраак, јўреги Алешканын јымжак, јобош. Ол кемге де ачынбаган. Энези ого јаантайын айдатан:

— Ээ, Алешкам, мен јокко сен не кижии болорын? Сени керек десе сыпышкалар да өтөклө кўмгүлеп койгылаар. Та кемди-кемди тўзөгөн. Бистин ле оодуда ондый кижии санаама кирбейт. Анчада адаң... Тен өдө коно беретен кижии ине. Ондыйы учун шахтада шак бердиртип алып турбай... Балдар сени эмдегештен чокып јат, а јаандап келзен. бажынга чын чыктыртып аларын. Улус үстине јерлензе де — унчукпазын...

Алешканын јўреги килеңкей. Ол ээзине не ачынзын. Кўчүк азыраган ээзине ыркыранбайтан. Алешка бир эмеш амырайла, тынданып келди. Је ээзи ойто ло јудругын тўўнет, јеңин шыманат: Алешка чалгынын канадына јыгыларда, сўркүшти тўгүп ийтир. Алешка кўзелен болгон энирди јүк арайдаң сакып чыдашты. Јыртык кеденле јабынала, бажын јастыктын алдына сугуп алды...

Таң бўрүнкўйде ойгонып келди. Оромло туйгактар тибиреп келеле, өткўўлге једип токтоды. Каалгада тегелик тутка

калырт этти. Кем де чебер алтап келеле, көзнөккө сабарын тийгисти:

— Иван!.. — деп чебер шымыранды.

Алешка тындалана берди: эжик араай ачылып, Иван Алексеев чыгып келди. Узак, та не де керегинде кими ректене куучындашкылай бергиледи.

— Аттарды эмеш азырап алар керек... — дегени Алешкага јарт угулды.

Алешка араай өңдөйөлө көрзө: шинельдү эки кижиге ээрлү эки атты кийдире јединип келдилер, кренестененг буулап ийдилер. Айылдын ээзи олондын бирүзиле кожо идирген јаар басты. Јолой таскактын алдына токтой түжеле, араай сурады:

— Сен ойгу ба, Алешка?

Алешка уйуктаачын болды. Керек десе тогыналу козырык та божодып ийди. Бойы десе — јангыс ла кулак боло берди.

— Бу менде бир уулчак јадып турган... Бүдүмји јок...

Танкы тартым киреден идиргеннинг эжиге чыкырап, айылдын ээзи бир кучак өлөң экелди, солун кижиге үлдүзи калырап, узун эдектерине алтап болбой, кийинде келип јатты. Алешкага тунгак, тыназактаган үн угулды:

— Олордо пулеметтор бар ба?

— Кайдан!.. Јүк ле эки взвод кызылдар. Онон исполком, кладовщиктер...

— Је эртен түн ортозында айылдап келерис... Бис бу ла јуугында... Једе конорыс. Уйуктап ла јаткан немелердинг келерин кезип койорыс.

Тепкиштинг јанында ат бышкырды. Экинчи кижиге ачынып, колы сарбас этти:

— Ай, көрмөс! Чым!..

Камчы кыч эдип, туйгактар бијелей тизирт этти.

Танг алдында, суйуп турган карангуйда, Иван Алексеевтинг айлынанг эки кижиге чыга јортты. Эңчеге үкүн эдип, аттарынын тискининг божодып, ыраакта карарган арка јаар ууландылар.

* * *

Эртен тура Алешка ас ажанды. Төмөн көрүп, унчукпай отырды. Ээзи серенип, кылас этти:

— Не ас тыгындын?

— Бажым оорыйт...

— Айса албан жок.

Ажаныштын божоорун жүк арайдаг сакиды. Идиргенге жажынып туруп жеделе, чеденди ажыра калып, контора жаар жүгүрди. Политком Синицыннын кыбына салкынды кире конды. Эжикти жырс этире жаап, барбандаган жүрегин жаппаза тудуп, бозогодо тура түшти.

— Бу сен канайткан, Алешка? Не болды?

Алешка түндеги айылчыларды, угулган сөстөрдү туктурылып туруп куучындап берди. Очкалуу кижинин унчукпай угуп алала, туруп чыгып, Алешкага кару кекиди:

— Мында бол... — дейле, чыга конды.

Алешка очкалуу кижинин кыбында жарым час кире отырды. Көзүнөктө сайгак ачынчылуу күүледи, полдо күннин жаркынду чокторы ойноды. Тышкары улус унчугарда, Алешка көзүнөк карады. Тепкиштин жанында очкалуу кижинин эки кызылчерүчиле кожо тургулады. Олордун ортозында Алешканын ээзи — Иван Алексеев көрүндү. Ол сагалы токтоду жок сартандап, эриндери тартылгакшыйт:

— Кара сананып айткан сөс ине. Кижинин акту жерге...

— Көрөрис. Билдире берер!

Очкалуу кижинин мынайтыканын Алешка качан да көрбөгөн: кабактары бириге жуурылып, көстөри шил өткүрө казыр кылагдажат. Ол кирпич сарайдын эжигин ачала, бойы туура туруп, Иван Алексеевке кату жакарды:

— Кир!..

Алешканын ээзи бажын бөкөйтүп, сарай жаар кирди. Эжик кийинен калт жабылып, сомоктолды.

* * *

— Көр, баштап — мынайда эт, оног — онойдо. Гильза бу мынан чыгара ташталар. Патрон бу дөөн, бу мынайда сугулар... Мында кижинин ле ондобос неме жок...

Очкалуу кижинин колында затвор калтылдайт. Ол Алешкага очказынын үстинен жалакай көрүп, адазынды күүлүмзиренет.

Эңирде станицанын үстинде төгөттү карануй турды. Журттын төс өзөгүндө серкпенин чеденин кууй кызылчерүчилер жергелей жадып алдылар. Очкалуу кижиге коштой — Алеш-

ка. Алешканын мылтыгынын кайыжы ачу жытту, кындагы энирги чалыннан үлүш...

Түн ортозында журттын тыштында сөөктөрдө ийт үрди. База бирүзи кожулды... Бу ла тушта туйгактардын тибирти кенете толкулана келип, кулакка шык табарды. Очкалу кижитизелене туруп чыгала, оромнын үсти жаар шыкап, колын жагыды:

— Ро-о-та... ат!..

Ка-ах! Тах! Тах! Тах...

Чеденнин ичинде серкпе жаңыланып, мендештү каткырды: ах-ах-ах!..

Алешка чоткышты ичкери жылдырды, куру патрон туура ташталарда ла ойто ло тунгак үн угулды: «Ро-ота, ат!».

Жалбак оромнын учында — кыйгы-кышкы, мылтыктардын күзүрти, эрјине малдын ачу киштежи. Алешка тындаланза: үстинде узада-узада октор сыгырыжат: сы-ы-йт, сы-ы-йт!..

Октордын бирүзи Алешканын бажынын бир кулаш үстинде чеденге мыч этире тийди. Кирпичтин оодыктары јиткезине урулды. Оромнын учында јалт эдип, каа-јаа мылтыктар адат, санаа јок качып бараткан аттардын тибирти алысталат. Очкалу кижисодос эдип тура јүгүреле, база ла колын жагыды:

— Ичкери!..

Ичкери болдылар. Алешканын тамагы удабай ла кургап, ичи оору сайылыжып, јүреги көксине бадышпай барды. Оромнын учына очкалу кижилөп калган атка бүдүрилип јыгылды. Оныла коштой јүгүрген Алешка көрзө, качып бараткан эки кижичеденди ажыра калып та кемнин де туразына кийдире јүгүрдилер. Эжик калт жабылып, шалт күрчектеле берди.

— Туку, туку! Экүзи ол тура јаар кире конды! — деп, Алешка кыйгырды.

Очкалу кижилыгылган будына аксагдап, Алешканы јаба јетти. Тураны курчап алдылар. Кызылчерүчилер сөөктөрдин чедени ажыра, бороноттын төстөрине ле казынты-канавага јадып алдылар. Качкындар көзнөктөрдиластыктарла туйböктөйлө, баштап тарый адышкылады, алты-үстин тоологылап, тунгак кыйгырышты, онон тымып калдылар.

Алешка очкалу кижиле коштой јатты. Таң алдында үлүш карануй ыштала буулап, таркап турарда, очкалу кижибажын көдүрбей, бар-јок күчиле кыйгырды:

— Эй, слерлер! Колго киригер! Эмезе гранат таштап жадыс!

Туранан мылтыктар эки такып күзүрт этти. Очкалуу кижини колын жаңыды:

— Көзнөктөр жаар, а-ат!..

Мылтыктар бир уунда күзүрт эттилер. Онон база... Эки качкын калын балкаш стененин ары жанында — оморды канайып та болбозың. Жууктайын дезен — мандайыңа ок.

— Алешка, сен менен кыска. Бу жуукала туку сарайга жетире жыл. Эжикти гранаттап ий! Онон өскө бис оморды түрген алып болбозыс... Бу тегеликти жула тарткан бойынча, ташта! Түрген ле мергеде! Онон өскө колыңа жарыла берер!..

Очкалуу кижини аракынын шили ошкош немени курунан чечеле, Алешкага туда берди. Алешка чыкту жерге жапшынып, жыландый тыйрыгдап, жеңил жыла берди. Онын үстинде жууканын эки кырында маргааларды октор кезе аткылайт, соок чалын Алешканы үрүстейт. Сарайга жылып жеделе, тегеликти ушта тартты. Талайала, эжикти шыкап, мергедеердин кажы жанында, эжик кыжырап, ачылып келди... Эки кижини чыгып келди: баштаны кижини төрт жашту кире кызычак кучактанып алтыр, адып клееткен тагда онын кеден чамчазы жап-жарт агарды; ээчени кижинин жыртык штанынан кан тамат. Ол бажы мылжыйып, эжиктин эркининен атактанып алган турды.

— Багып жадыс! Аспагар! Балага тийер!

Алешка көрзө, бу ла тушта туранан үй кижини чыга жүгүрдү, багырган бойынча, колын өрө сунуп, баланы бойыла бөктөп ийди. Кайа көрзө: очкалуу кижини тизелене туруп чыктыр, бойы мелден ак...

Алешка нени эдетенин чүрчеде ле билип ийди. Онын тиштери жаан-жаан, ортолоры ыраак-ыраак. Ондый кижинин жүреги жымжак болотон. Онойдо Алешканын энези айдатан. Мынын учун ол аракынын шили ошкош жалтыраган гранатанын үстине жада түжеле, жүзин алаканыла бөктөп алды.

Очкалуу кижини Алешка жаар чурап келеле, оны антара тегеле, алдындагы гранатаны туткан жерде, туура мергедеп ийди. Бу ла тушта садта кызыл от жалт эдип, Алешкага жызырт эткен табыш ла очкалуу кижинин онтулу кыйгызы угулды. Кандый да куйуксу жыт көксин өртөп, көстөрине койу туман катуу табарып, бөктөп ийди...

Алешка билинип келеле, эн ле баштап көргөни — очкалу кижинин јажара бооктып калган јүзи болды. Уйкузы јок канча түндерден јажарып калган јүзи.

Алеша бажын көдүрип көрзө, көкси кадалыжа берди. Ол онтоп, кенете каткызы келди:

— Бу мен өлбөгөн турум ине... Тирү...

— А сен не өлөтөн, Лентя! Сеге өлөргө јарабас. Көр мыны...

Очкалу кижинин колында кызыл билет. Ол оны Алешканын көстөрине јууктадала, кычырат:

— РКСМ-нын члени, Попов Алексей... Билдин бе, Алексей?.. Гранатанын сыныгы јүрегиннен јарым ла карыш туура өткөн. Ырысту кижин сен!.. Бис сени эмдеп алдыбыс. Эмди сенин јүрегин узак-узакка иштеер — ишмекчи-крестьян јанга канча көп болуш эдер.

Очкалу кижин Алешканын колын тын тудат. Алешка дезе ол кижинин очказынын ары јанында јалтырашкан эки јаш көрөт, эриндери тартылыжып, кару күлүмзиренет.

— Адама түнгөй... — деп, Алешка сананып калат...

ЈАМАН ЈЫК

Бу куучын «Јиит ленинчи» газетте 1925 јылда 30 майдан ала 12 июньге јетире јарлалган.

Мишектин түш јеринде таадазы талдан чичкечек, ээлгир чыбык кезип алтыр. Эмди онызыла шыйтылдадып, Мишек јаар јууктап келеедет:

— Бери базыгар, Михайло Фомич, мен слердин буттарыгар өзүп турган јеригер дөөн тату-у этире кыч берип ийейин!..

— А ненин учун, таадамай? — деп, Мишек сурайт.

— Ненин учун дезе слер бистин чоокыр такаабыстын јымырткаларын уурдайла, карусельге барып, айланып койгоныгар!..

— Тадама-ай, мен быжыл карусельге айланба-ам! — деп, Мишек коркып кыйгырат.

Је таадазы сагалын табылу сыймап, полды јырса этире тебет:

— Јат, кулугур! Шалбырынды түжүр!..

Мишек коркыган бойынча ойгонып келди. Чынга ла чыбык жигендий, жүреги типилдейт. Сол көзиле шыгалаза — хатада жарык. Көзнөктөрдүн ары жанында жаркынду эртен тура. Мишек бажын көдүрүп келзе, сенекте үндөр угулат: энези сыр каткыда, та нени де сүүнип туруп куучындап јат, таадазы маказырап, јөткүрөт, онон та кандый да туш үн «бу-бу-бу» деп күнгүрөп, јартап јат.

Мишек көстөрүн јыжала, көрөт: таадазы калып-калып, төринде кып јар јүгүрөт, тумчугында очказы калбандайт. Мишек абыс келген болбайсын деп бододы. Таадазы јаныс ла пасхада абыс келгежин, бу мынайып чачамдыгатан. Је таадазынын кийнинен кире конгон кижии абыс эмес болды. Кандый да үч көрбөгөн јуучыл: теңери кире јаан јуучыл. Қара шинель кийген, бөрүгн дезе козырек јок, је эки тилим чачакту. Энези ол јуучылдын мойнына артылып алтыр, калактайт, каткырат, чек божотпойт.

Байагы туш кижии кыптыг талортозына тура түжеле, Мишектің энезин мойнынан таштап, кенете кизирт эдет:

— А менин јајайым кайда?

Мишек коркыган бойынча, јуурканның түби јаар кирет.

— Минюшка, уулымайым, тур, балам, тур! Черүнен адан јанып келди! — деп, энези кыйгырат.

Бу ла тушта јуучыл оны түре туткан бойынча, потолок өрө таштайт, оноң төжине јаба јырс кучактайла, кату сары сагалыла оның эриндерин, јаактарын кадай берди. Сагалы та ненин де учун үлүш, тусту. Мишек оноң уштылып чыгар деп албаданды, је кайдан...

— Көрүгер, менде кандый большевик чыдап калган!.. Удабас адазына теңдеже берер! Го-го-го!.. — деп, адазы кыйгырат, Мишаны дезе алаканына отырғызала, айландырат, ойто потолокко јетире таштайт, тизезине тургузып, «талкан-көчө» соктырат. Мишек албаданып чыдажала, оноң, таадазы чылап, кабагын јемирип, соок чырайын тартынып, адазынын сагалынан ала койды.

— Божот, адам!

— Божотпозым, чек божотпозым!

— Божодыгар! Мен јаандап калгам, а слер дезе мени јаш бала чылап...

Адазы Мишекти тизезине отырғызала, сурады:

— Сеге канча јаш, кортымаш?

— Удабас сегис болор — деп, Мишек кӱстӱрин кылайтты.

— Ээ, уулым, мен сеге башкы јылда пароходтор эткеним санаанга кирет пе? Онон бис оморды сууга салып ойнодыс?

— Ундыбагам, ада, мен оны! — дейле, Мишек адазынын мойнын чыт кучактап алды.

Бот мынан ары сӱнчи-ойын башталды: адазы Мишекти јиткезине миндиреле, туранын ичиле соксон-соксон јӱгӱрет, кенете «туйлап» чыгала, киштейт. Мишек сӱннгенинен тынып та болбойт. Энези оны јенгиден тартып, кыйгырат:

— Тӱш! Тышкары барып ойно! Бар! дейдим, учкан! — Онон адазын сурайт: — Божот сен оны, Фома Акимыч! Божот! Онын табына салдырзан тен... Мен сени, менин шонкорымды, кӱрӱп алайын. Эки јыл кӱрӱшпеенис, а сен оныла баштактан јадын!

Адазы Мишекти полго тӱжӱрет, бажын сыймайт:

— Бар, балдарла кожо ойно, балам.

Мишек эжикти јабала, сенекке турала, турада улус нени куучындажар эмеш деп тындаарга јӱреле, је онон адазы јанып келгенин бир де бала билбес, оморго тӱрген барып айдар керек дейле, огородты кечире јӱгӱреле, јуугында кӱӱлмӱк сууга калып ијди.

Мишек јыду баларлу сууга тойо эжинеле, кумакка анданып алды. Онон калганчы катап чӱнгӱлӱ, јаныс буттап калып-калып, шалбырын кийди. Јанар деп јӱргенче, абыстын уулы Витька базып келди.

— Барба, Мишек! Кожо эжинеле, бистин айылга барып ойноок! Энем сени бистин айылга кирип турзын деп јӱбин берген јокпо.

Мишек тӱжӱп барааткан шалбырын ӱрӱ тартып, јардында артасалгыжын тӱзеделе, кӱн-кӱч јок айтты:

— Мен сениле ойнобозым. Сенин кулагын јыду-у!

Витька как-сӱӱк јарындарынан тӱӱп эткен чамчазын уштып, сол кӱзин шоодылганду сыкыйтты:

— Ол кулакај оорунан улам. А сен дезе — батрак, сени энен чалканнын ортозында тапкан!..

— А сен оны кӱргӱн бӱ?

— Уккам. Бистин кухаркабыс энеме онойдо айткан.

Мишек кумакты будыла эже тартала, Витька јар устинен тӱмӱн кӱрди.

— Сенин энең оозым ла бар дейле, көк төгүн үрдүртип турган! Менин адам жуулашкан, а сенийи — кансоороочы, өскө улустын калажын јийт. Калаштын кабы, калаштын кабы!..

— Јаманјык!.. — деп, абыстын уулы эрдин тыртыйтып, кыйгырды.

Мишек суунун болчок тажын ала койды, је Витька ыйла-баска албаданып, јалакай күлүмзиренди:

— Сен ачынба, Мишек, согушпа! Менин темир бычагым сеге керек пе?

Мишектин көстөри бу сөстөрдөн чагылып, колында ташты таштап ийди. Је бу ла тушта адазы санаазына кирерде, кедейе туруп алды:

— Онын јерде јатса да, албазым. Меге адам јуудан оноң јүс артыгын экелген!

— Кайдан база... — деп, Витька бүтпеди.

— Кайдан база тебе! Экелген, экелген! Чып-чын!.. Бычак — ол неме бе? Бот, менин адам чып-чынга адып ијетен мылтык экелген.

— Эйе, јаңы ла байыган турун!.. — деп, Витька күйүнди.

— Айса. Оноң ондо тегерик бөрүк бар. Ол бөрүкте эки чачак бар. А чачактарына алтынла бичип койгон. Сенин кншкелериндеги алтыннаң бир де коомой эмес.

Витька Мишекти неле кайкадар деп, мандайы чырышта-лып, арык ичин узак сыймады.

— Менин адам удабас архирей болор. | А сенин адан — чабан. Сураган суруун канды ба?

Мишек турар күйүни келбей, огороды јаар болды. Витька онын кийнинен кыйгырды:

— Мишек, а Мишек! Мен сеге бир неме айдайын деп!

— Је айт.

— Айса бери кел!..

Мишек једип келеле, не-не болзо, каруу берерге белен турды:

— Је не?

Абыстын уулы тыртык чичке, «кылјодо» буттарыла кумакка секирип, маказыранып кыйгырды:

— Сенин адан — кыммыйныст. Бот, өлзөн, сенин сүнеен кудайга једер. А кудай сеге мынайда айдар: «Кыммыйныстың балазын кыйнагар. Алтыгы ороон јаар тайыгар!» Бот ол тушта сени көрмөстөр күлер казанга кайнаткылаар!..

— А сени... сени кайнаткылабас болор деп пе?

— Менин адам — абыс! Ол кудайдын агару кижизи...
А сен дезе бичик билбес тенек. Көстү төнөш...

Мишек бу сөстөрдөн сүрекей коркыды. Түрген ле айлы
жаар жүгүрди.

Чеденине жеделе, токтой түжүп, абыстынгу уулына жүдругын
көргүсти:

— Таадамнангу сураарым. Төгүн айткан болзон, бистин
айылдынгу жануна жууктаарым деп сананба!

Чеденнег ажа коноло, туразы жаар жүгүрди, а көстөринин
алдында бортылдаган күлер казан, ого Мишекти кайнаткы-
лап жат... Ол казанга кайнаарга не аайлу оору!.. Ононгу калжу,
казыр көрмөстөр, олордынгу коркымчылу бүдүштери... Мишек-
тингу куйка бажы жуырайт. Таадакка түрген ле жедер керек,
чын ба, жок по деп сурап угар керек.

Каалгага качажып, чочко кептелип калтыр. Бажы өткүш-
тингу ол жануында, бойы бу жануында. Аай-коой жок чиренип,
чыгырып жат. Куйругу чычандайт, толголот. Мишек оны
түрген ле аргадаар деди. Каалгану ачайынгу дезе, чочко буу-
нып, там ары шыйкынактайт. Айдарда, Мишек чочкогу мине
сокты. Чочко жескинген бойынча каалгану жула тартала,
кажаган жаар мантады. Мишек оны тапшылап, чачу салкын-
га атрайып калган, сыр каткыда чаап барадат. Чочко оны
кажаганнынгу эжиги орто былча согуп ийбезин деп, жер жаар
калып ла ийерде, кренестеде таадазы турат, бери кел деп,
сабарыла имдейт:

— Жуукта, жуукта, карлагаш!

Таадазы ненингу учун кычырганын, Мишек ондободу. Онын
санаазында алтыгу ороондогу күлер казан. Ол түрген ле
таадазы жаар жүгүрди:

— Таада, а таадамай, көрмөстөр деп немелер бар ба?

— Көрмөстөрдиги мен сеге көргүзерим! Кажы-бир жеринге
түкүреле, чырбагалла кургадып ийерим. Сен, кегеен жок тан-
ма, чочкогу не минип турган а?!

Таадазы Мишекти чүрмежинен ала койоло, турадагы эне-
зин кычырат:

— Көр, бу өлө-баланды! Канайткан эмеш...

Энези чыга жүгүрет.

— Канайткан бу?

— Чочко минген мынын. Минетен аргымакты тапкан!

— Бистин чочкобысты!.. Эртен-бүгүн төрөйтөн!..

Мишекке актанарга оос то ачар жетпеди, таадазы кайыш курын уштыйла, Мишектин бажын эки тизезиле кыпчып ала-ла, шалбырын түжүрө тартала, чыбыктай берди:

— Чочкого минбей жүр! Минбей жүр!.. Адаг тен...

Мишек багырып ийерге сананды, же таадазы там тыгыда тартырат:

— И, сен, учкан, адага килебеске! Ол жол-жорыкка арыган-чылаган, эмди уйуктап жат. А сен дезе...

Канайдар, оосты жабарга келишти. Таадазын тееп ийерге сананды — жетпеди. Энези оны туткан жерде, тура жаар ийде салды:

— Отыр бого, эби-куды табылбас танма! Мен сабазам, таадан чылап килебезим!

Таадазы кухняда отырат. Мишектин тартылгакшыган бели жаар каа-жаада кылчас эдет.

Мишек калганчы жажын жүзине уймайла, бозогого турала, таадазы жаар бурылды:

— Же, таадам, мен мыны... качан да ундыбазым!

— Ии, күчүгөш, сен тааданга кекенип пе?

Мишек таадазынын ойто ло кур чечип турганын көрөлө, эжикти эмеш когызадып алды.

— Кеченип пе? Чып-чынга ба? — деп, таадазы такып сурады.

Мишек тышкары, же ондый да болзо, эжиктин жыртыгынан таадазынын кажы ла кыймыгын каруулдай шыгалап, мынай-да айдат:

— Акыр ла болзын, таадамай! Удабас тиштеригер түжер. Ол тушта слерге калаш чайнап бербезим! Жалынзагар да — чайнабазым!

Таадазы кренестеге чыгала, Мишектин самтак күдели бажы огородтын ортозыла соксондоп, штаны көгөрө элбендеп, тамандары элестеле агарандап бараатканын көрүп, узаак турат. Тайагыла кезедет, же байбак сагалынын ортозында — кару күлүмжи.

* * *

Адазына — ол Минька. Энезине — Минюшка. Таадазына — жакшы күүни тутса — кулугур эмезе танмачак, жаман күүни тудуп, кабактары жемирилген ойдө — «эй, Михайло Фомич, кел, мен сенин кулактарыңды изиде уужап берейин».

А өскөлөрине, копчы айылдаштарына, өткөнишчеен балдарга — Мишек ле «Жаманжык».

Оны энези кыс тушта тапкан. Онон бир айдын бажында балазынын чын адазыла, чабан Фомала, биригип, биле төзөгөн дө болзо, «Жаманжык» деп чоло ат ого баалудый жапшынып калган. А бир жапшынган кийинде, бастыра жүрүмине артар эмей.

Мишек чала арыксу, шыйтык уулчак. Жаскыда онын чачы күнкузуктын чечегиндий, сары болгон, эмди жайыла күнге күйеле, чек ле куудан баргаадый, агарып калган: жаактары кучыйактын жымыртказындый, чоокыр, тумчугу десе изүге ле сууга кайзырыктып, кызара түлөп калган. Талтак буттарлу Мишектин жараш ла немези — көстөри. Чанкыр-көк баштак көстөр, тош мөндүрге түней көстөр. Олор чичке жыкпыктарынан ак-жарыкты тирү ле сонуркап шыгалагылайт.

Бот бу мындый көстөри ле токтомыр жок кылыгы учун Мишекти адазы сүрекей сүйүт. Ол уулчагына черүнен сый эдип, таштый кадып калган пряник ле эмеш кийип койгон сопоктор экелип берген. Ол сопокторды энези коларткышка оройло, баш кайырчакка сугуп койды, а пряникти десе Мишек бозого орто маскалап туруп оодоло, чымчым да артырбай, жип алды.

Эртезинде Мишек күнле кожо ойгонды. Жүзиндеги кечеги кирди жылу суула уймай чыктыдып, кургадарга чыга жүгүрди.

Энези уй саайт, таадазы күнзеп отырат. Мишекти кычырат:

— Алмардын алдын барып көрий, балам. Ондо такаа кыйтылдаган, жымыртка бар болбозын.

Мишек таадазынын айбызын бүдүрбегенче болбос: амбардын алды жаар энмектеп, сурт этти, ары жанынан чыга конды. Онон огородло, картошконун сабын сындыра, калып-калып жүгүрди. Таадазы көрүп турган болбозын деп, кайа көрөт. Чеденге једип турганча, буттары чалканнан изип чыкты.

Таадазы көксин кенде јөткүрүп, сакып отырат. Онон чыданыкпай, амбардын алды жаар энмектейт. Такаанын јаш өтөгине уймалат, карануйда сыймадап, бажыла төгөшкө мондойт.

— Је сен база тенек ле, Мишек! Бу мындый јерге такаа төрөөр бө? Шак бу мында, ташка коштой, жымыртка мында болор керек. Бу сен кижиге тудулбас кайда, кулугур?

Је таадакка кем де каруу бербейт — тым. Ол чыгара эн-

мектейт. Штанына жапшынып калган сүре-чөпти, жөргөмөштин учуктарын кактап, көөлмөк жаар узак шыгалайт. Оңдо жуу-лышкан балдардын ортозынан Мишекти танып, колын жа-ныйт...

Көөлмөктин жанында балдар Мишекти шылагылай берди-лер:

— Сенин адаң жууда болгон бо?

— Эйе. Жууда болгон.

— Ол оңдо нени эткен?

— Канай нени эткен — жуулашкан.

— Көк төгүн. Ол оңдо бийттер өлтүргөн. Оңоң кухняда сөөк кемирген.

Балдар каткырыжып, Мишекти сабарларыла кадагылайт, айландыра калыгылайт. Мындый коронноң Мишек ачынып, көстөри жаштала берди. Мынын үстине абыстың уулы Витька, ачунын үстине тус ургандый, каарып сурады:

— Сенин адаң кыммыйныст па?

— Билбезим...

— А мен билерим — кыймазы кыска кыммыйныст. Менин адам оны бойынын сүнеезин көрмөстөргө садып ийген деген. Оңоң удабас ол кодырлу коммыйныстарды оңчозын бууп койор деген!..

Балдар тымый түштилер, а Мишектин жүреги болчоктоло жуурыла берди. Онын адазын ненин учун буугылайтан? Ол тиштерин тиштенип ийди:

— Менин адамда жа-а-а-ан мылтык бар. Ол бастыра буржуйларды өлтүрип койор!

Витька ичкери алтап, жардак унчукты:

— Арыктын санаазы жаан. Менин адам ого агару алкыжын бербес. Онызы жогынан онын — быйт — нени де эдип болбос!

Прошка, садучынын уулы, көстөри кылайып, Мишекти төжинен тутты:

— Сен жыду адаңла көп мактанба! Революция тушта менин адамнын товарларын кем айрыды? Адам ол тушта бир де жажырбай айткан: «Жаң түней ле өскөлөнөр. Эң ле баштап, Фома-чабанды тиле чабарым» — деген!

Наташка, Прошканын сыйны, жерди тирс тепти.

— Мыны не көргүлөп туругар! Согоор, балдар, согоор!

— Кыммыйныст жыланды кыч беригер.

— Прощка, не турун! Жыга чап!

Прощка Мишекти жарды орто чыбыкла тартырды, Витька будын ичкери тудуп, тегелеп ийди. Мишек кумакка чалкойто барып түшти.

Балдар багырыжып, ого чурап бардылар. Наташка чичке чыгырып, Мишектин мойнын тырмайт. Кем де оны ичине ооруда тебет.

Мишек Прощканы үстинен антара таштайла, туруп чыкты. Онон ийттердег качкан койондой, кумакка кыйбындап, айлы жаар жүгүрди. Кийнинен уяттап сыгырдылар, ташла шы- баладылар, же сүрүшпедилер.

Мишек жаңыс ла жажыл тегенектерлү койу күделилерге жеткен кийнинде, жаңы токтоды. Жытту үлүш жерге отыра түже- ле, тырмап койгон мойнынын канын арчып, ыйлай сокты: үстинде күн жалбрактар өткүрө Мишектин көстөрине көрөргө албаданат, жаагындагы жашты кургадат, энези чилеп, сексек төбөөзине эрке-эрке окшойт.

Ол көстөринин жажы кургап, өкпөзи өчкөнчө, уза-ак отыр- ды. Учунда туруп, айлы жаар үрбеди.

Адазы таскактын алдында абранын көлөсөзүн төгөттөп турды. Тегерик бөрүгү келтегейлей жүрүп калтыр, чачактары салбаңдайт, а чамчазы төжинде көк лө ак жолдорлу. Ми- шек ого базып келеле, абранын жапына токтой түшти. Тиди- нип болбой, уза-ак унчукпады. Онон адазынын колынан ту- дуп, араай шымыранды:

— Ада, слер жууда нени эткенигер?

Адазы, сары сагалы сартас эдип, күлүмзиренди:

— Жуулашкам, уулымаш!

— А балдар... балдар слерди ондо жаңыс ла бийттер өл- түрген дежет!..

Мишектин ойто ло ыйы келди. Адазы каткырала, оны ко- лына алды:

— Олор төгүн айдат, менин баатырым! . Жаш балдар нени билзин... Мен пароходто болгом. Билерин бе, сүрекей жаан пароход! Бу журттын бастыра улузы ого толбос то. Ол талай- ларла, тегистерле жүрет. Бот мен ондо болгом, онон жууга баргам.

— А слер кемдерле жуулашканыгар?

— Бийлерле жуулашкам, менин эркем. Сен жаш, кичинек,

уулым. Мен сен учун јуулаштым. Бу керегинде кожон до бар ине!

Ол күлүмзиренип Мишекке көрөлө, буттарыла јерди таптап, араай кожондоды:

Ой, Михаил, Михаля, Михалятко сен менин!

Јуу јерине ууланба, адаг озо јуулашсын.

Адаг јажаган, јүрүми јеткен,

А сен, кайраным, јинт, кижиде албаган.

Мишек байагы ачимчызын ундып, каткырып ийип калды. Чындап та, кижиде канайып каткырбас: адазынын сагалы сибиргиде чылап, атрайыжат, эриндери сагалынын алдында каткымчылу мачылдайт, а оозы чек ле тегерик кара оро.

— Сен меге эмди чаптык этпе, — деди адазы, — мен абрабысты јазап койойын, а энирде, уйуктаар алдында, мен сеге јуу керегинде куучындаарым. Јарайт, тилткарын!

* * *

Бүгүнгиде күн чын ла куба чөлдөгиде учы јок јолдый чөйилди. Је онон, карын, күн ашты, оромло табын өтти, тоозыны тымыды, карануйлай берген тегериде баштапкы уйалчан јылдыс көрүнди.

Мишек чек ле чыданыкпайт, а энези дезе, качашкан чылап, уйын сүрекей узак саады, сүтти база уза-ак шүүди, онон погреб јаар киреле, ого бир часка шыку та нени де этти. А Мишек онын јанында камкөбөлөктий, айланыжат, чек божотпойт.

— Эне-ем! Качан ажанарыс?

— Качан ла качан... Ажанбас болорым деп пе? Торолой бердин, калак.

Је Мишек токынабайт: энези погреб түшсе — ол ээчий, кухня јаар басса — база артпас. Саныс чылап јапшынып калган, тегенек чилеп кадалып калган.

— Эне-ем! Түрген ажана-а-ак!

— Оозы јабылбас бу кандый бала! Торолоп барааткан болзон, туку калаш јады — алып тык!

Је Мишек айрылбайт. Керек дезе јиткезине тирс эткен энезинин тажылганы да болушпады.

Ажанар тушта ботконон бир-эки ле калбак шөлүредип

ийеле, түрген ле төриндеги кып јаар казалатты. Шалбырын ушта соголо, баш кайырчактын ары јаны дөөн ырада мергедеп ийди. Онон јаан орынга чыгара калып, энезинин јүзүн-јүүр өөндөрдөн көктөгөн јуурканынын алды дөөн сурт этти. Адазы келеле, ого јуу керегинде куучындазын деп сакып, тымып калды.

Таадазы кудайлардын сүрлеринин алдына отырып алган, агару сөстөр шымыранып, мүргүйт. Мишек бажын көдүрзе: таадазы сабарларыла полго тайанып, белин арайдан бүктөп, бөкөйип ле барза, мандайы полго — «так» — согулат. А Мишек бу ла тушта чаканчагыла стене орто — бух!..

Таадазы шымыранып, шымыранып, мандайы так эдет. Мишек онон бир де артпайт — стене орто — бух!

Таадазы ачынып, Мишек јаар бурылды:

— Сен кандый кыртышту бала болгон! Кудай сени сок!.. База ла бир такылдап көр!.. Мен сени чындапка ла...

Удабай база согуш-талаш башталар эди, је адазы кирип келди.

— Сен, Минька, ненин учун бу орынга јаттын? — деп сурады.

— Мен бу орында энемле кожо уйуктап тургам.

Адазы орынга отырала, ээк сагалын унчукпай, уза-ак толгоды. Онон сананала, мынайда айтты:

— Мен слер экүге, таадаң ла сеге, төриндеги кыптаң төжөк салып койгом...

— А мен таадамла уйуктабазым.

— Ненин учун? Не боләрди?

— Онын сагалы танкысу-у.

Адазы ойто ло сагалын толгоп отырала, јаан үшкүрди:

— Јок, уулым, сен таадаңла кожо уйукта...

Мишек јуурканды бажына јетире өрө тартала, сол көзиле шыгалап, адазына јарбынды:

— Слер, ада, кече де менин јеримнен уйуктаганаар, бүгүн база... Таадамла бойыгар уйуктагар!

Тура јүгүреле, адазынын мойнынан кучактанала, кулагына јажытту шымыранды:

— Слер, чындап та, таадамла кожо уйуктагар. Энем слерле кожо уйуктабас болбой. Слер база танкысу-у!

— Је айса мен таадаңла да кожо уйуктагайым. Јаңыс ол тушта мен сеге јуу керегинде куучындабазым.

Адазы турала, кухня жаар жүре берди.

— Адамай!

— Не?

— Канайдар слерди, бого жадыгар — деп, Мишек үшкүрүп, өрө турды. — А жүу керегинде куучындарыгар ба?

— Куучындабай а.

Таадазы стенеге коштой жатты, Мишек десе орыннын кырында. Бир эмеш удайла, адазы келди. Орын жаар отыргыш жылдырып, жыду танкызын камызып алды.

— Көрзөн, балам, не болгон... Кижиге сесе канайда жартаар?.. Бистин идиргенистин ары жанында садучынын кыраы болгон. Ол сенин санаага кирет пе?..

Мишек алдында сүрекей бийик өскөн, калаш жытту буудайдын ортозыла жүгүрүп туратанын эске алынды. Идиргенин таш чеденин ажа конгон бойынча, кыра жаар кире берет. Ол буудайдын ортозына бажынан бери чөнгө берзе, кара сагалдуу уур мажактар жүзүн кычкыйлайтан. Тоозынла, топчы-баш чечекле, чөлдин салкыныла жытанатан. Энези Мишекке жакып туратан:

— Сен ол кыра жаар теренжиде кирбе, балам. Аза бердин...

Адазы унчукпай бир эмеш отырала, Мишектин бажын сыймап, база ла сурады:

— А сен, балам, мениле кожо Кумакту-корым жаар барганын санаага кирет пе? Бистин кырабыс ондо болгон.

Мишек оны база ундыбаган: жолды ээчий чөйилген чичкечек тыйрык кыра. Ол адазыла кожо жедип келер болзо, кыра бастыра тепселип калган жаткан. Мажактар жерге төгүлүп, көмө базылып калган, салкынга куру салам кунукчыл сыыланган. Адазынын жүзи казырланып, тоозындалып калган жаактарыла эки-жангыс жаш тоголонгон. Жаан улус база ыйлап турган туру ине деп, Мишек кайкаган. Бойы өксөдө-өксөдө ыйлап ийген.

Жанып келеделе, адазы адаручынан сураган:

— Айт, Федот, кырамды кем тепсетти?

Адаручу түкүрүп ийеле, мынайда айткан:

— Садучу базар жаар торбоктор айдап барадала, сенин кырага өнөтийин божодып ийген...

Адазы отыргыжын там жууктадала, куучындай берди:

— Ук, балам. Садучулар ла ошон до өскө байлар жерибистин ончозын мензинип алган. Локтуларда азыранар жер жок.

Бу жаңыс ла бистин журтта мындый болгон деп бодобо. Кайда ла барзан, текши туней болгон... Олор бисти тын кулданган, күчибисти сооргон... Азыранар арга жок болордо, мен чабан болун баргам. Онон мени черүге апаргандар. Черүде де жакшы болбогон. Офицерлер кичинек ле кыйык учун жүзине жүдруктагылаар... Онон большевиктер табылып келген. Олордын башчызынын ады — Ленин. Бойын көрзөн — тегине ле кижини, а санаалузы — өткүрө. Айла угы-төзи, каны бистен — иш бүдүрген улустан. Бот ол большевиктер биске мындый саң башка сурак бергилеген: «Бу слерлер, ишмекчилер ле крестьяндар, мындый жап-жарт шүүлтени канай ондобойдыгар? — дешкилеген. — Ол байларды, бийлерди не туура жайладып койбос? Ол тушта ончозы — слердийи».

Бот бу сөстөриле олор биске жараган. Как башты иштедип, көрөр болзобус — ол сөстөр чын. Бийлерден жерибисти, жөөжөбисти айрып алганыс. А ол байларга бу ончозы карам, уур жүрүмге олор үренбеген. Мынын учун эмди, тынын да карамдабай, тоскуурин блааткан какайдый, олор ишмекчилерге, крестьяндарга жуу ачып жат. Билдин бе, уулым?

А Лениннин — большевиктердин башчызынын — эткен керегин мен сеге канай жартайын... Жер сүрөөчи жерди түжүм берзин деп, канай көдүрөт, ол десе албатыны онойдо ло көдүргөн, ойгоскон. Жуучылдарды, ишмекчилерди жууп алала, бийлерди жаңыс ла теермелеп, талкандап койгон. Ол жуучылдар ла ишмекчилер бис Кызыл гвардия деп аданган. Бот, мен ол Кызыл гвардияда болгом. Бис сүрекей жаан турада жатканыс. Ол туранын ады Смольный болгон. Ол туранын сенегин, балам, учына жетире басып жетпезин, а кыптарынын көбине не де эмес аза берерин.

Бир катап түнде мен ол туранын эжигин каруулдап тургам. Тышкары соок, а мен десе жүк ле шинельдү. Салкын чын ла өткүрө чаап жат... Ол туранан эки кижини чыккан, жанымла өткүлөп жаткан. Жууктагылап келерде, олордын бирүзин Ленин деп танып ийгем. Яныма токтойло, буурзап сурайт:

— Слерге соок эмес пе, нөкөр?

А мен ого мынайда айткам:

— Жок, нөкөр Ленин, бисти сооктон болкый, кандый да өштүлөр жендеп болбос. Бис бу Совет жаңы буржуйларга ойто берерге, олордон блааган эмезис.

Ол каткырала, колымды бек туткан. Онон жүрө берген.

Адазы карманынан калта чыгарып, чаазынын шылырадып, унчукпай барды. Оноң серенкезин чагып ийерде, Мишек адазынын атрак сагалында көстөн тамган жалтырууш жаш илинип калганын көрүп ийди. Ол суркурууш топчы жаш эртен тура чалканнын жалбрагына илинген чалын-сыргага түнөй көрүнди.

— Бот ондый кижиге болгон. Киленкей, кичеенкей. Кажыла кижиге учун жүреги оорыган... Мынын кийинде мен оны көп катап көргөм. Мен турзам, ыраактан танып ийер, күлүм-зиренип, мынайда сураар:

— Буржуйлар бисти жеңдеп болбос деген бедигер?

— Болбо-ос, нөкөр Ленин.

Бот, онын айтканынча болды, уулым! Жерди, фабрикаларды бис айрып алганыс, канысты сооргон байларды «канк!» берип койдыс. Жаандап келген — ундыба: адан талайчы болгон, коммуния учун төрт жыл канын төккөн. Адакы учунда мен де өлөрүм, Ленин де өлөр, же бистин керегис үргүлжиге тирүү артар! Эй, уулым, жаандап келген, адан чылап, Совет жан учун жуулажарын ба?

— Жуулажарым! — деп, Мишек кыйгырала, тура жүгүрди. Адазынын мойнына силбектенер деп, калып ийди. Же ол коштой таадазы жатканын ундып койтыр. Онын учун таадазынын ичине базып ийди.

Таадазы чочып, Мишекти чүрмежинен ала койор деп, карбас этти, же адазы Мишекти шык кучактайла, төриндеги кып жаар басты.

Мишек ол ло бойынча адазынын койнына уйуктап калды. Ол, баштап, сан башка кижиге Ленин керегинде узак сананган, оноң большевиктер, жуулар, параходтор санаазына кирген. Үргү аразында ада-энезинин араай шымырашканы угулган, терле, танкыла тату жытанган — оноң көстөри жабылып, кем де онын жыкпыктарын алаканыла жаба базып ийди деп бодолгон.

Чүрче ле аразында ого город түжелди: жалбак оромдор, төгүп койгон күлде такаалар јунунып, күнзегилеп јаткылайт. Мында, јуртта такаалар көптөн көп, а городто ол такаалар оноң чик јок көп болтыр. Айла, јымырткалары да јаан дешкилейт. А туралары чек ле адазынын куучындаган туралары ошкош. Көрзөгөр дө: камыш бүркүлү јаан тура турат, ол туранын трубазынын үстинде база бир тура, онын трубазын-

да — база бирүзи, а эн үстиндеги туранын трубазы тенериге чын ла кадалып калган.

Мишек көс жарылгадый ајыктап, бажын канкайтып оромло барып јатканча, кенете та кайдан да кызыл чамчалу сүрекей бийик кижиге огу удурга чыгып келди.

— Сен, Мишек, ненин учун теп ле тегин баскындап жүрүң — деп, ол карузып сурады.

— Мени таадам ойноорго божодып ийген — деп, Мишек чынын айтты.

— Сен билерин бе, мен кем?

— Јок, билбезим...

— Мен — нөкөр Ленин!..

Мишек коркыган бойынча буттары боқырыла берди. Качарга ла турганча, кызыл чамчалу кижиге оны јенинен ала койды:

— Сенде уят деп неме јок ло база, Мишек. Тырмактын каразынча да уят јок! Мен јокту албаты учун јуулажып јадым деп сен јакшы билер инен. А бот сен ненин учун менин черүүме кирбей јадын?

— Мени таадам божотпойт!.. — деп, Мишек актанат.

— Онызы бойында туру, — деп, нөкөр Ленин айдат, — је сенизи јокко мен керектеримди ончозын јакшы бүдүрүп болбой турум! Сен кыйалта јоктон, менин јуучылым болор учурлу! Айткан сөзим — бу ла!

Мишек оны колынан тудала, јартын айтты:

— Мен јөп. Слердин јуучылыгар болойын. Јоктулар учун јуулажайын. Је јаңыс ла мынын учун таадам мени чыбыктаза, слер айрып аларыгар ба?

— Сөзимди берип јадым — деп, нөкөр Ленин айдала, оромло оног ары жүре берди, а Мишек дезе сүүнгенине арай тумчаланбай, кыйгырып ийерге сананды, је тили јаба кургап калган...

Мишек орында јуурылып келеле, таадазынын јалмажын сыбыра тебеле, ойгонып келди.

Таадазы ойгонбоды: уйку аразында уур онтоды, эриндерин тиштеди.

Тенери јалакай, јажу жарып, күнчыгыштаг кандала көбүкшиген булуттар келеткени көзнөктөг јарт көрүнди.

Мынын ла кийнинде адазы энирлерде Мишекке канайда жуулашканын, Ленинди көргөнин, кандый жерлерле жүргенин куучындап турар болды.

Бир субботто исполкомнын каруулчыгы олордын айлына шинель кийген, тере коныч колтыктанып алган жабызак сынду кижиге баштап келди.

— Слерге јатсын деп, нөкөр, Советтин ишчизин экелдим, — деди. — Ол городтон келген, слердин айлыгарда конор. Оны азырарыгар ба, таадак?

— А канайдар кижини... Күч чыдаар ла... — деп, таадазы уткыды. — А слерде мандат бар ба, господин — бий, нөкөр?

Мишек таадазынын үредүзинин бийигин, көбин кайкап, оозына сабарын сугала угуп турды.

— Бар, карган, ончозы бар! — деп, тере коныч тудунган солун кижиге күлүмзиренеле, төриндеги кып јаар басты.

Таадазы онын кийнинен болды. Мишек кийнинен куйрукталды.

— Слер кандый керектү жүргенигер? — деп, таадазы јолой сурады.

— Мен јагынаг выборлор өткүрерге келгем. Советтин председателин ле члендерин јөптөрис.

Удаган кийнинде идиргеннен адазы келди. Таныш эмес кижиле јакшылажала, энезин курсак сал деди. Тойгон кийнинде, туш кижиле адазы узун тактага коштой отырдылар. Өскө кижиге тере конычын ачала, оног чаазындар чыгарып, адазына көргүсти. Мишек бу кандый чаазындар деп көрөргө чыданыкпай, мойнын чөйип, айланыжып турды. Адазы бир чаазынды алала, Мишекке көргүсти:

— Көр, Минька, Ленин деп кижиге бу болор!

Мишек карточканы адазынын колынан ушта сокты: көстөри чаазынга кадалып, кайкаган бойынча оозы ачыла берди. Чаазында бийик эмес сынду, бардаазын кижиге турды. Кызыл чамчалу эмес, а пиджакту. Бир колын штанынын карманына сугуп алган, база бир колын ичкери сунуп, алдында та нени де көргүзет. Мишек ол кижини чүрчеде ле бастыра бойын ширтеп келди: тыйрык кабактарын, јылу көрүжин, эриндеринин кырында јажынган күлүмјини, жүзинин кажы ла чийүзин качаннын качанга ундыбас эдип, көксине салып алды.

Туш кижиге карточканы Мишектин колынан алала, тере

конычка сугуп, сомоктоп ийеле, уйуктаарга барды. Уштынала шинелиле бүркенип, үргүлөп бараатканча, эжик кыырады. Ондойип келди.

— Бу кем?

Полло өдүк жок кижини базып келди.

— Бу кем? — деп, айылчы кижини катап сурайла, орынга жедип келген Мишекти кенете көрүп ийди.

— Не керек болды, экем?

Мишек бир эмеш унчукпай турала, оноң жүк арайдан тидинип, үни тыркырап шымыранды:

— Слер... слер меге ол Ленинди берип ийигер!

Туш кижини унчукпай, бажы орыннаң салактап, оны үстинен көрүп турды.

Мишек коркый берди: карам кижини бололо, бербезе не болор. Ол тушта канайдар? Мынын учун ол үнин тыркыратпаска албаданып, мендештү шымыранды:

— Слер оны меге чып-чынга ла берип ийигер. А мен слерге... слерге час кайыргачымды сыйлайын. Устине бар-жок сакашагайларымды салайын, оноң... — дейле, Мишек арга жокто колын жаңыды. — Сопокторымды, адам экелген сопокторымды, база кожуп жадым!

— Ленинди сен кайдарга? — деп, туш кижини күлүмзиренди.

«Бербеске турган эмтир!..» — деп, Мишек билип ийди. Көстөринин жажы көрүнбезин деп, бажын бөккөйтөлө, багырып ийерге турган оозын жүк арайдан ачты:

— Керек. Билигер — керек!

Туш кижини каткырала, жастыктын алдынаң тере конычты чыгарып, Мишекке карточканы алып берди. Мишек оны чамчазынын алды жаар сугала, көксине, жүрегине кыч этире жаба тудала, бойынын кыбы жаар басты. Таадазы ойгонып келеле, чаптыксынды:

— Бу сен түниле кайда тенип жүрдин? Мен сеге энгирде көп сүт ичпе деп канчазын айдайын! Туку ол кирлү көнөк туру. Сениле кожо тышкары чыгар күч менде жок. Кыртышту бала...

Мишек карточканы эки колыла бойына жапшыра тудуп алган, унчукпай тым жадат. Аңданарга коркымчылу — карточка уужала берип айабас. Ол ло бойынча уйуктап калды.

Таң бос-быс жарып турарда, ойгонып келди. Энези уйын бу ла жаңы айдап ийтир. Мишекти көрөлө, колын чабынды:

— Мындый эрте не турган?! Кайдагы ижин жадып калар болор деп. Тийнектип турган болдын. Бар, уйкунды жетире тойгыс!

Мишек десе карточканы чамчазынын алдында жаба тудуп, энезинен жылбырт өдө коноло, идиргенге келип, амбардын алды дөөн сурт этти.

Амбарды айландыра уактар өзөт, өдүп болбос жажыл жыш болуп, чалкандар сыгылыжат. Мишек амбардын алдына киреле, тобракты, такаанын өтөгин туура эшти. Саргара кургап калган уактын жаан жалбрагын жула тартала, карточканы ого ороп ийеле, салкын учура бербезин деп, ташла базырып койды.

Кере түжине сеерилте жок жанмыр жаады. Тенери бороонго туй туттыртып, оромдо көөлмөктөр көбүкшип, каткырыжып, суучактар жарышты.

Мишек түжине тышкары чыгып болбоды. Кызыл энирде таадазы ла адазы исполком жаар жуунга бардылар. Мишек таадазынын картузын кийе соголо, олордын кийнинен болды. Исполком десе серкпенян каруулчык туразында. Мишек, жаан улус чылап, өнөтийин онтоп, балкашту тепкиш өрө чыгала, турага кирип келди. Потолоктын алдында чанкыр жыш, улус деп неме — тыгын. Көзнөктин жанында столдо байагы туш кижн отырат. Казактарга та нени де куучындайт.

Мишек улустын кийни жаар араайынан жылбырт эделе, отырып алды.

— Нөкөрлөр! Фома Коршунов председатель болзын деген граждандар кол көдүригер!

Мишектин алдында отырган Прохор Лысенков, садучынын күйүзи, туруп чыгала, үни баркырай берди:

— Граждандар!.. Онын кандидатуразын күн эртеде ары токтодып салыгар деп сурап турум. Ол жакшы кижн эмес. Бистин табынысты кабырарда... Бис билбей оны...

Өдүк көктөөчи Федот көзнөктөн түже калыйла, колын жагып, кыйгырганын Мишек база сылт этирбеди:

— Нөкөрлөр! Байлар ла бийлер чабан Фоманы председатель эдип тутпаска жат. Же Фома бистин пролетарьят ла Совет жан учун...

Эжиктин жанында шаалышкан арга-чакту казактар полды тирсилдеде тепкилеп, сыгырыжа бердилер. Потолоктын череди төгүле берди.

— Биске чабан керек жок!

— Ойто ло чабан болуп чыксын! | Черүде де амыраганы болор!

— Көрмөс алзын оны, Фома Коршуновты!

Мишек отыргыштын жанында адазынын кугара тартылып калган жүзин көрөлө, ол учун коркып, бойы да кугара берди.

— Чым, нөкөрлөр! Араай дейдим! Жууннаг чыгарып ийерим! — деп, туш кижиге багырып, столды жырс жудруктайт.

— Бойыбыстан — казактардан тударыс!..

— Керек жок!

— Тайар оны!.. Энезинин энезин!.. — деп, казактар атыланат. Анчада Прохор, садучынын күйүзи, чын ла жарыла бергедий, алгырат.

Жамачылу пиджак кийген, кулагында сыргалу, сары сагалдуу баатыр казак отыргышка чыга калыды.

— Карындаштар!.. Билдигер бе, бисти канайдарга жат! Суй албанла председатель эдип бойынын кижизин тургузарга жат!.. Онон бисти ойто ло...

Бу аай-коой жок тал-табыштын ортозынан || Мишекке ол сыргалу казактын жүк ле оп-соп сөстөри угулат:

— Жер... катаптан үлежер... жоктуларга кумакту жер... кара жер байларда болуп калар...

— Прохорды тудар, Прохорды!.. — дешип, эжиктин жаны огураат.

— Про-о-хо-рды-ы!.. Го-го-го!.. Га-га-га! — деп агырткылайт.

Албаданып токынадылар. Туш кижиге кабактары жемирилип, чилекейи чачылып, та не де узак кыйгырды.

«Арбап турган болбайсын» — деп, Мишек коркыды.

Учунда туш кижиге, үни үзүлө бергедий, тын кыйгырды:

— Кем Фома Коршунов учун?!

Көп колдор көдүрилди. Мишек колын база көдүрди. Кем де улустын ортозыла жүгүрүп, тоолоп кыйгырды:

— Алтан үч... алтан төрт... — дейле, Мишек жаар көрбөй, онын көдүргөн колы жаар сабарын уулайла, онон ары уулалты: — Алтан беш!..

Туш кижиге чаазынга та нени де бичийле, ойто ло кыйгырды:

— Кем Прохор Лысенков учун — колыгар көдүригер!

Жирме бир бай казактар ла Егор теерменчи, жаңыс кижидий, колдорун өрө сундылар. Мишек айландыра көрөлө, ко-

лын база көдүрди. Үндер тоолоп турган кижинин жанына келеле, үстинен төмөн кылчас эделе, кулагынан каап алды:

— Ах, сен чимирик! Шыйт мынан! Онон өскө... Көрзөөр оны — колын көдүрүп алган!..

Улус каткыга жир-р этти. Байагы кижинин Мишектин эжикке жетире жединип келеле, кийининен ийде салды. Таадазыла керришкенде адазынын айдатан сөстөрүн Мишектин санаазына кирди:

— Мынайдар жангың жок! — деп, ол балкашту тепкишле жынылап барадып кыйгырды.

— Мен сеге жангы көргүзөрем!

Ачуузын не деер! Кижинин түргөн жаандайтан болзо!..

Жанып келеле, Мишек ыйламырап, энезине коптонды. Же онызы там ары ачындырды:

— Сени ол жаар бар деп, кем сурады? Кажы ла үйт жаар тумчугунды не сугадын? Та кандый бала болгон сен?.. Та кандый кижинин болотон сен?..

Эртезинде ажангылап отыргылаарда, музыка угулганчылады. Адазы калбагын салып, сагалын арчып айтты:

— Бу жуучыл оркестр туру ине!

Мишек тышкарты жаар тизирт этти. Сенектин эжиги калт жабылып, көзүнүн ары жанынан түп-түп, түп-түп деген көдүринилү табыш торгылды.

Адазы ла таадазы база чыгып келдилер. Энези де көзүнүн бажын чыгарып келди.

Оромнын үсти жанынан жажара толкуланып, кызылчерүчилер урулып келетти. Олордын алдында музыканттар жаан жалтырууш трубалар жаар үргүлөйт, барабан жызырайт — журттын үстинде күзүрт-мазырт.

Мишек маңзаарыган бойынча, эдер немезин таппай калды. Жангыс жерге турала, айланып-айланып ийеле, музыканттар жаар жүгүрди. Көксине тату сус урулып, тамагына туруп калды... Байрам, жыргал келгендей бодолды. Мишек кызыл черүчилердин тоозындалган жүстери жаар, жаактары бултайган музыканттар жаар көрөлө, эн ле баштап күүнзегени бу болды: «Олорло кожо жуулажып барарым!»..

Түш жери санаазына кирди. Мишек канайып та тидинип, кырындагы кызылчерүчинин сумказынан ала койды:

— Слер кайда бараадыгар? Жуулажып па?

— Жуулажып эмей а, жуулажып.

— А кемдер учун?

— Совет жан учун, тенегеш! Кажы, бу бистин ортобыска кир!

Ол Мишекти стройдын ортозы жаар кийдире тартты. Кем де каткырып, оны төбөзине араай чертти, кемизи де тоозынга киртип калган болчок сакыр сунды. Журттын өзөгине жеткилеп келерде, бажы жаартында кем де узада-а кыйгы чөйди:

— Ту-у-ур!

Кызылчерүчилер токтоп, туш-башка таркап, школдын чеденинин көлөткөзине суймайа жада түштилер. Мишекке жалмажында үлдүлү узу-ун кызылчерүчи базып келди. Күлүм-зиренип, билбеечин болды:

— Сен биске кайдан кожулган, жеткер?

Мишек чырайы төзөөндү сооп, кедейе туруп, түжүп бараткан штанын өрө тартты:

— Мен слерле кожо жууга бараадым!

— Нөкөр комбат! Онон артык биске кандый болушчы!.. Кожо барзын! — деп, бир кызылчерүчи кыйгырды.

Айландыра база ла жир-р эттилер. Мишек быштакты сыгар деп, жазанып ла жүргенче, «комбат» деп сан башка атту кижичабагын жуурып, кату кыйгырды:

— Бу не киштешкилей бергиледин, укумалдар! Чындап та мындый эрден артык биске кандый болушчы керек? Бисле кожо барзын, же жагыс ла... — дейле, ол Мишек жаар бурылды. — Көр, сенин шалбырыннын артасалгыжы жагыс. Бу жарабас. Сен бисти уйатка саларын. А мени көр: артасалгыжым — экү, ончобысты көр — үзебисте экиден. Эмди энен жаар жүгүр. База бир артасалгыш көктөп берзин. А бис сени бого сакып аларыс! — дейле, ол ойто кызылчерүчилер жаар бурылала, та кемге де имдеп кыйгырды. — Терещенко, жагы кожулган кызылчерүчиге шинель ле мылтык экелип бер!

Көлөткөдө жаткандардын бирүзи тура жүгүрди. Колын чыкпыдына жапшырды:

— Уктым!.. — дейле, чеденди кууй түргөн жүгүрө басты.

— Же эмди тизирт эт! Энен база бирүзин көктөп берзин!..

Мишек комбат жаар кату көрди:

— Слер кижини, калак, төгүндебегер!

— Төгүндеп?.. Уч санаамда жок...

Мишектин айлына жетире ыраак. Паратага жетире жүгүргенче, чын ла үкежирей берди. Тыныш алынып болбойт.

Паратанын жанына штанын ушта согуп таштайла, тура жаар куйундый, кийдире жүгүрди.

— Эне-е-е!.. Шалбырым!.. База бир | артасалгыш көктөп беригер!..

Же турада тым. Печкенин үстінде кара булут чымылдар күүлежет. Мишек тышкары бололо, огородты, идиргенди, кажаганды айлана жүгүрди — адазы да жок, таадазы да көрүнбейт, энези де та кайда | база берген. Төріндеги кыпка кийдире жүгүрзе, көзине сумал илинди. Мишек чачамдыгып туруп, ол сумалдан бычакла узун этире тиле кезип алды. Же шалбырга жаба көктөөр өй дө жок, онон Мишек ийне деп не мени колына тутпаган да. Чала-была штанына жаба буулайла, жардын ажыра тартала, кажынан база бир чиймей соголо, түрген ле амбардын алды жаар жылды.

Ташты туура | жайладала, Лениннин Мишек жаар уулаган колына кылчас эделе, тыныжы эмеш токынап, ырысту күлүм-зиренди:

— Көрдигер бе мени? Мен слердин черүгерде!

Карточканы ойто ло жалбракка чебер оройло, койдонып алала, оромго чыгала, жагыс ла тадырадып ийди. Бир колыла карточканы төжине жаба тудат, бир колы — штанынын кажында. Одоштой жаткан үй кижиге жакып кыйгырды:

— Анисимовна!

— Не?

— Айдып койоор! Мени обедке сакубазын дегер!

— Бу сен кайдөөн учурттын, шогым!

— Черүге!.. Жууга!.. — деп, ол колын жагыды.

Журттын өзөгине жүгүрүп келеле, шык тура түшти. Кем де, не де жок. Жагыс ла чеденге коштой тагкынын учтары, консервалардын банкалары, кемнин де жыртык оромыжы. Ырада көрзө, оромнын учында ырбап бараткан музыка түпүлдейт, как жолго алтамдар алыстала торгылат.

Мишек багыра ыйлай | соккон бойынча, бар жок күчиле омордын кийнинен жүгүрди. Ол кыйалта жок жаба једип алар эди, не де эмес једжер эди, је садучынын туразынын одожында јолдо сары ийт јатты. Тудаган шилемир азуларын куулайтты. Мишек кайра бололо, коштойында оромго чыгара жүгүрүп келзе, музыка да угулбайт, алтамдар да торгылбайт...

База эки күннен јуртка төртөн кире кижилү отряд келди. Јуучылдар буурыл, боро мыймаларлу ла ишке кийген, сүркүштелип калган пиджактарлу болды. Адазы исполкомнон ажанып келеле, таадазына мынайда айтты:

— Ада, амбарда ашты белетеп койыгар. Продотряд келди. Разверстка-үлештирү башталды.

Јуучылдар айылдарды тибирип баштады. Қажаган-сарайлардын ичинде јерди штыкла сайгылап, көмүп койгон ашты тапкылап, текши јоннын амбарына тажыгылап турдылар.

Мишек-эшке база келдилер. Олордын башлыгы, канказын шыйтылдадып, тадаактан кату сурады:

— Жажырган ажыгар кайда? Агын-чегин айдыгар, карган. Таадазы сагалын сыймайла, оморкоп айтты:

— Менин уулым коммунист!

Амбарга кирдилер. Канзалу јуучыл сүсектерде ашты көслө кемјийле јылу күлүмзиренди:

— Је, таадак, бу сүсектеги ашты апарып беригер. Артканы — бойыгарга курсак ла үрен.

Таадак карган Сары адын онтой-сантай абралайла, сегис сумал буудайды: «Берейин дезем — карам, а бербегенче база болбос...» — деп урала, арга јокто колын јангып ийеле, текши амбар јаар тарта берди. Энези мыны көрөлө, ыйламзырап ийди. Мишек дезе таадазына буудайды урарга јакшызынып туруп, болужып береле, абыстын уулы Витька јаар ойноорго јүгүрди.

Кухняга киреле, чаазыннан кескен аттарды полго јайгылап ла ийерде, байагы јуучылдар киргилеп келдилер. Абыс узун эдегине бүдүриле-бүдүриле, олорго удур јүгүрди. Отко-сууга түже бергедий болды, түрген ле төриндеги кыптар јаар киригер, амырагар деди, је канзалу јуучыл кату айтты:

— Амбарыгар јаар бараалы! Слердин ажыгар кайда?

Төриндеги кыптан абыстын үйи самтайып калган чыга конды. Ууры чыгып келгендий, кинчектеле күлүмзиренди:

— Бий-господалар, билигер, бисте чымчым да аш јок! Адабыс јер сүрип турган эмес, аш бисте кайдан келетен. Чыпчын дезегер?

— Слерде потполјы бар ба?

— Јо-ок. Ондый неме бу јүрүмисте эдинбегенис. Ас-мас аш болгожын, амбарга ла уруп алып туратаныс.

Бу тушта Мишектің санаазына ол Витькала кожо элбек ле сүрекей терен потполжы жаар бу ла кухнянан түжүп тургулайтаны кирди. Мынын учун ол абыстың үйи жаар бурылды:

— Бис Витькала кожо слердин потполжыгарга жаантайын кирип турадыс ине. Слер оны ундып койдыгар ба?

Абыстың үйи жүзи кугарып, арга жокто каткырды:

— Сен өскө айылдыйына кирген болбойын, экем. Витька, слер экү барып тышкары ойногор.

Канзалу жуучыл көстөрин сыкыйтала, Мишекке күлүмзиренди:

— Ол потполжы жаар канай кирер, бочом?

Абыстың үйи сабарларын тырсылдадып, энчейе мүргүди:

— Тенек жаш баланың сөзин кижин сөс эдер бе? Мен слерлерге тен чып-чын айдып турум, бий-господалар, бисте потполжы деп неме жок. Болбогон, болбос. Бис үч болчок улус. Биске канчийан курсак керек...

Абыс узун эдегиле жангып, жалакай унчукты:

— Бистин айылчылар жолдо арыган-суузаган болбой? Бу кып жаар кирзекис кайдар? Кичинек амыралта, соот-коот эдип ийелик. Бор-кар да болзо...

Абыстың үйи Мишектің жаныла өдүп жада, оны колынан ачу-у чымчып ийеле, жүзи жыртайып, кару күлүмзиренди:

— Балдар, сад жаар барыгар! Биске чаптык этпегер!

Жуучылдар имдежип ийеле, кухнянын ичиндеги полды кындакла токылдадып көрдилер. Стенеге коштой столды жайладала, жайып койгон кеденди түрүп ийдилер. Канзалу жуучыл какпакты ачала, бажын жайкады:

— Кандый уйалбас улус болгон быларлар. Чымчым да аш жок дегенигер, а потполжыгар толтыра буудай!..

Мишек абыстың үйинин көрүжинен кенете сүрекей коркыды. Оны чек ле тирүге жип ийерге тургандый. Мынын учун ол тышкары болды. Же абыстың үйи оны жаба жеделе, чачынан атпактап, жыга тартала, полло сүүртей берди.

Миша ол үй кижинин колынан жүк өлбөгөндө айрылды. Айлы жаар санаа жок тадыратты. Ыйга карыла-карыла, не болгонын энезине куучындап берди. Энези жангыс ла чыкпыдынан тудунып ийип калды:

— Канайдарым мен сени, канайдарым?.. Бу сен кандый кегеен жок бала болгон? Жүр мынан!.. Көргөнчө — көрбөйин, укканча — укпайын!..

Мынын кийинде Мишек комыдаар күүни келзе, амбардын алды жаар кире конор болды. Ташты туура жайладала, жалбракты жайа ачып, чаазынды көстөрүнүн жажыла чыктыдып, бойынын түбегин, ачимчызын Ленинге угузып турар боло берди.

Бир недеде өтти. Мишекке кунукчыл болды. Коштой жаткан балдар оныла ойнобос болуп калды. Мишек көрүңзе ле, «Жаманжык» деп чоло атка эмди, жаандарынан угуп алган, база бир чоло кошкылаар.

— Эй, сен коммунар-кымынар! — дешкилеер болды. — Бери бас! Берменди берип ийелик!..

Бир катап Мишек эжинеле, күн ажып барадарда жанып келди. Турага киргелекте адазынын кезем ле тын үни угулды. Энези десе кижин божогондой, ыйда-сыкта, комыдал-корондо. Кирип келзе, адазы шинелин алып жүрерге белен болзын деп, тулкулай толгоп алтыр. Эмди десе сопогын кийип жат. Ол Мишектин келгенине сүүне берди.

— Бу кайда барарга, адамай?

Адазы каткырала, каруузын берди:

— Уулым, эненди токтот. Ый-сыгыдына өзөк-буурум үзүлдерге жетти. Мен жууга барайын деп. А ол десе божотпойт.

— Жууга?.. Бот жакшы. А мен слерле кожо, ада!

Адазы курын жырс этире курчанала, чачактарлу бөрүгин кийди:

— Жастыра сөс айттын, уулым! Биске экүлебиске бир уунда жууга барарга жарабас. Бот мен једип келзем, ол тушта барарын!.. Удабас аш быжар. Оны кем жуунадар?.. Таадан карган, а энен десе айыл ичине ле өй!

Мишек адазыла айрылыжар алдында, ыйлабаска сүрекей тудунды. Албаданып каткырынды да. Энези десе, ол ло туштаган тушта чылап, адазынын мойнына чын ла кадалып калган, адазы оноң жүк арайдан айрылды. Таадазы десе уур үшкүрди, оны окшоп жада, кулагына кунук шымырады:

— Фомушка... уулым!.. Барбазан кайдар?.. Айса болзо сенизи јокко до... Канай-кунай өлтүртип алзан, бис не болорыс?..

— Бу не деген сөс, ада?.. Кажыбыс ла жүкпенин алдына кире берзебис, кайран Совет јангыбысты кем корулаар?..

— Је айса бар, уулым! Керегин чын болзо — бар!..

Таадазы кайа көрөлө, көзинин јажын билдирбестен

арчып алды. Адазын исполкомго жетире үйдежип бардылар. Оңдо мылтыкту жирме кире улус тургулады. Адазы база мылтык алала, Мишекти калганчы катап окшойло, улуска кожулып, жүрүп калды.

Мишек айлы жаар таадазыла кожо жанды. Энези жайкана-тентириле, олордын кийинде келетти. Журтта ондо-мында каа-жаада ийттер үрет, эки-жангыс көзнөктөр жарыйт. Бастыра журт, кара арчуул жабынган карган эмегендий, карануйла оронып ийди. Жанмыр бырыксып турды, кайда да журттын тыштында жалкындар көкиди, узада-узада күкүрттер торгылды.

Айлына једип келдилер. Байа бойынча унчукпаган Мишек таадазынан сурады.

— Таадам, адам кемдерле јуулажып барган?

— Тым!.. Унчукпа!..

— Таадам?..

— Је...

— Адам кемдерле јуулажар?

Таадазы паратаны јырс этире күрчектейле, каруузын јангы берди:

— Бистин јаныста јаман улус табылган. Албаты олорды банјыт дежет. Мен сананар болзом — олор јүк ле тонокчылар... Бот сенин адан олорло јуулажарга барды.

— Олорлор көп пө, таада?

— Эки јүске шыдар дежет... Је ондо сенин не керегин... Бар, уйукта, саргараным. Кере түжине арыган болбойын...

Түнде Мишек күр-мар куучыннан ойгонып келди. Орынды сыймадаза, таадазы јок.

— Таада, слер кайда?

— Чым дейдим! Уйукта!..

Мишек турала, карануйда сыймадап туруп, көзнөккө јетти. Таадазы ич кийими агарып, бажын көзнөктөн чыгарып алган, тындаланып отырды. Мишек база тындаланала, үни јок тымыкта журттын тыштында мылтыктар јызыраганын јап-јарт угуп ийди. Чек ле түк сабап јаткандый, угулды:

Трах!.. тра-тра-рах!.. та-трах!

Каду кадап тургандый боло берди.

Тах-тах!.. Шах-мах!..

Мишек коркый берди. Ол тыркырап, таадазына јап-шынды.

— Ол адам адып турган ба?

Таадазы унчукпады. Энези ойто ло ыйлап калактай берди. Мылтыктар таң атканча күзүреді. Онон шык тымып калды. Мишек тактанын үстине тыйрыя жадала, кинчектеле карам бастыгып уйуктады. Эрте таңла оромды төмөн исполком жаар тоолу улус өдө чапкылады. Таадазы Мишекти ойгозо, бойы тышкары болды.

Исполкомнын туразы карара ышталып чыкты. От жанында тураларга камылды. Оромдорло атту улус өрө-төмөн чапкылады. Бирүзи адынын оозын тартып, чеден ажыра таадазына кыйгырды:

— Эй, карган, адын бар ба?

— Бар...

— Айса оныгды комутта! Журттын туку тышты жаар бар! Оңдо, сектү ородо слерлердин кымыйныстарыгар жаткылары. Обоолойло, бери тартып кел. Төрөгөндөри ары көмгүлөп койзын!..

Таадак Сары атты чүрчеде ле абралайла, тыркырашкан колдорына боожоны алып, паратанан чыгара желди.

Журттын ичине кыйгы-кышкы, ый-сыгыт торгыла берди. Бандиттер аттарынан түшкүлөп, улустын өлөңдөрүн тажып, койлорун сойгылай берди. Бирүзи Анисимовнанын айлынын жанына түже калыйла, тура жаар болды. Удабай Мишек Анисимовнанын жоон үниле күнүреде ыйлап ийгенин угуп ийди. А бандит үлдүзиле жангып туруп, кренестеге чыга жүгүрди. Отыра түжеле, өдүгин уштыйла, Анисимовнанын байрамдарда кийетен чоокыр арчуулын эки жара тартала, бойынын кирлү ороомыштарын таштап ийеле, эки будын ол арчуулдын эки жарымыла ороп алды.

Мишек төриндеги кыпка киреле, орынга жадала, нени де көрбөскө, укпаска, бажын жастыкла шык этире жаап алды. Онон жангыс ла парата чыкырт эдерде турды. Чыга жүгүрерде, таадазы, сагалы көстөринин жажынан үлүштөлип калган, атты жединип, паратанан кийдирип келетти.

Кийинде абрада эки колы тарбайып калган, өдүк жок кижж жатты. Онын бажы бош тоголоно тондолып, жалбагашка терс кара кан агат...

Мишек жүреги барт эдип, тентириле-тентириле абрага жууктап келди. Байагы кижинин үлдүле чечкелеп койгон жүзи-

не көрди: тиштери арсайыжат, сөөгиле катай жара чаап койгон жаагы калбаңдайт, а кандала тижип, тостойып калган көзинде жаан жажыл чымыл отырат.

Мишек нени де ондобой, бастыра бойы жымырай тыркырап, база эмеш турала, байагы кижинин канга уймалып калган көк лө ак жолдорлу талайчы чамчазы көстөрине илинерде, кенете тартылгакшып, силкине сокты. Оны та кем де кийинен такымы орто шыйдамдап ийди деп бодолды. Ол чингбей турган көстөриле кыймык жок жаткан кара көк жүсти база бир такып көрөлө, абра жаар калып ийди:

— Адам, туругар! Адам, кайран адамай!.. — дейле, абранан жыгылып, буттары боокырылып, туруп болбой, тепкишке жетире энмектеп келеле, бажы кумакка түртүлүп, тымып калды.

* * *

Таадактын көстөри терең онкойып калган. Койондый ак бажы токтоду жок селендеп, тартылгакшыйт, эриндери та нени де табыжы жок шымыранат.

Ол унчукпай, Мишектин бажын узак сыймады, оноң орында тын-тырс жок жаткан энези жаар кылчас эделе, араай шымыранды:

— Тышкары чыгаалы, уулым...

Мишекти јединеле, эжик жаар басты. Мишек төриндеги кыптын эжигинин јаныла өдүп јадала, ойто ло көстөрин јумуп, сиркирей берди: ондо столдын үстинде унчукпай, кыймык жок адазы јадат. Онын канын јунгулап койгылаган, је Мишектин көстөринде адазынын шилделе кандалган көстөри ле ондо отырган жаан жажыл чымыл.

Таадазы төнөшкө буулап койгон армакчыны чечип болбой, узак турды, оноң таскактын алдынан Сары атты чыгара јединди, аттын көбүкшиген оозын та ненин де учун јенгиле арчып берди. Атты үйгендейле, узак тындаланды: оромдордо кыйгы, каткы. Чеденнин ары јаныла атту эки кизи өтти. Таңкыларынын отторы јалтылдап, јарјандаган үндери угулды:

— Бот, бис олордын бойлорын макалу разверстка-үлештирү эдип койдыбыс! «Ол јерге» де барза, ундыгылабас. Тырлажып-тыркыражып жүргүлеер. Эйе, олорго теп-тегине берип ийетен, белен аш өскүрген улус бар мында!

Туйгактардын тибиртти ырай берерде, таадазы Мишектин кулактарына энчейип шымыранды:

— Бош карыдым, уулым... Оорып турум, жортор до эзим... Мен сени Сары атка миндирип ийейин... Сен Пронин хуторго жет. Мен жолды көргүзүп берерим. Оңдо кызылчерүчилер бар болор... Олор мынайда музыкалу өткүледи ине... Бот, олорды бери келзин де. Банда мында деп айт. Билдин бе? Менин уулым — эр! Айтканымды бүдүрөп!..

Мишек унчукпай, бажын кекиди. Таадазы Мишекти атка миндиреле, жыгылбазын деп, будын ээрге жаба буулап ийди. Онон идирген жанынан чыгара жединеле, бандиттердин каруулынан өткүрүп, чөлгө чыгарып келди.

— Бот бу жик. Мынын ла ичиле бар. Бир де туура чыкпа. Хуторго жедип барарын. Же бар, көөркийим, атан!

Ол Мишекти окшойло, Сары атты араай тажып ийди.

Түн айдын, жарык. Сары ат бышкырып, күйбүндеде желип барадат. Кезиктерде Мишекти тообой, араайлай да берзе күүни. Мишек тискинди силке тартат, тапшыланат, аттын мойнына тажыйт, ээрдин үстинде ичи оорыганча тондолот.

Быжып келеткен аштын койу жажыл өзөгинде бөднөлөрүн алыжат. Жууканын түбинде кара суу шылырайт, серүүн салкын согот.

Мишекке бу ээн чөлдө жангысканга коркымчылу. Ол Сары аттын жылу мойнын кучактайт, ого кушкаштын азатпай балазындый, жапшынат.

Жуука-жик бир көрзө, кыр өрө чыгат, онон ойто түжет, чыгат, түжет. Мишек кайа көрөринен коркыйт, нени де сананбаска, бодоп ло шымыранат. Кулактарына тымык толо тонуп калган, көстөри жумук.

Сары ат бажы канкас эделе, бышкырып, базыдын түргедедип ийди. Мишек көстөрүн жүк арайдан ачып ийзе, кырдын алдында сарызымак оттор көрүндү. Салкын ийттердин үргөн табыжын экелди.

Мишектин көкси чүрчеде ле жылу ырысла толо берди. Ол Сары атты тапшылап ийди: — Но-о-о!..

Ийттердин үрүжи там ла жууктайт. Кырлакта содойып теермен сомдолды.

— Кем келип жат? — деп, теерменнен кыйгы чөйилди.

Мишек унчукпай, Сары атты түргендедет. Уйкулу хутордун үстиле пөтүктер эткиледди.

— Тур! Кем келеет?.. Адып ийерим!..

Мишек коркып, тискинин тыгыда тартты, је Сары ат жуугында аттарды сезип ийеле, кычырылу киштеп, тискинди керексибей, ичкери болды.

— Ту-у-ур!

Теерменнин јанынан мылтык јызырт этти. Сары ат көкси кенете каркырап, санг өрө карайлап чыгала, камчы јаны јаар уур барып түшти.

Мишек кенете буттарында чыдажып болбос ооруга өртөдип ийди. Қыйгырып ийейин деерде, тили тартылып, үн чыкпады. Сары ат десе будын там тыгыда төжөнип баратты.

Аттардын тибиртти једе конды. Эки кижиде, үлдүлери кангырт эдип, түже калыйла, Мишекке энчейип келдилер:

— Эне-е-ем! Јаш бала туру ине!..

— Чын эмеш пе?.. Көөркийди-и!.. Кудаймай.

Мишектин койны јаар кем де колын сунды, таңкызы јаарсыды. Кем де сүүнчилү унчукты:

— Тирү!.. Карын тирү эмтир!.. Будын ат сый төжөнип койгон болдый.

Санаазын ычкынып барадып, Мишек жүк арайдаг шымыранды:

— Станицада банјиттер!.. Адамды өлтүргилеп койгон. Сполком күй калган... Таадам слерди капча-ай келзин деген!

Мишектин өчүп бараткан көстөринин алдында жүзүн өңдү оттор айланыжат. Јаныла адазы өдөт: сары сагалын толгойт, каткырат, көстөринде десе јаан јажыл чымыл јайканып отырат. Таадазы та нени де јаратпай, бажын јайкап, өткүре базат, энези база өдөт. Эң учында колын ичкери сунуп алган, јаан мандайлу кичинек кижиде чыгып келет. Онын колы Мишек јаар көргүзет.

— Нөкөр Ленин!.. — деп, Мишек јоголып бараткан үниле кыйгырат. Бажын албаданып көдүреле, колын ичкери сунуп, күлүмзиренет.

КЕМДИ — КЕМ

Эң баштап 1926 жылда «Комсомолия» журналдын үчинчи номеринде чыккан.

Кызылзымак-сары мокоо күн чөлдин жап-жарт сомдолгон кыры жаар ашкалакта, алтындала жалтырап, килейе көгөрип турган тенериге ай чыгып келди. Ол бойынын үргүл-жик жолыла көнү жылбырап, жаңы түшкөн жаш карды көгөлтүрүм көлөткөлө будып турды.

Трубалардан адылган быыраш ыштар тургуза ла кайылгылайт, журт күүдүргөн баргаала, күлле куйуксыйт. Каргаалардын кыйгызы кажылгак ла жарт угулды. Орчыланды чейилте будып, чөлдөн түн келип жатты; күн ажарда ла салам бүркүлөрдүн үстине сок жаңыс жылдыс чыгып, амыр жаткан журтты уйала-уйала, шиндей берди. Жазап көрөр болзоор, ол жылдыс эң ле баштап ойын-жыргалга чыккан, жүзи кызара жалбырап, жүрексиреп турган кызычакка түнөй.

Ефим ажанала, тышкары чыкты. Жуунаг экелген шинелин тыгыда кучунып, жаказын көдүреле, оромло көнү куйбундадып ийди. Эски школго жетпей жүрүп, бура соголо, журттын учында карарган тура жаар болды. Сенекти ачала, тындаланза, турада жиркиреген куучын, каткы угулды. Эжикти ачып ла ийерде — кенете токтогылай берди. Печкени айландыра танкынын ыжы көгөрө толкуланды, кыптын чике ортозында жаш бозу жер пол жаар шоркырадып турды. Эжик ачыларда ла талбак кулакту бажын Ефим жаар жылбилү бурып, мөөрөп ийди.

— Мындагы улус жакшы жаткан ба?!

— А кем жок — дежип, күчсинген эки-үч үн угулды.

Ефим бозунун кинзү көөлмөгүн чебер алтайла, тактага отыра түшти. Печкени айландыра сыралала, танкылап отырган улустан:

— Жуун качан башталгай не? — деп сурады.

— Жуулышкылагай. Улус эм тургуза ас — деп, айылдын ээзи унчукты. Тазалай туруп алган бозуны тажып ийеле, үлүш жерге кумак сейип койды.

Игнат Борщев печкенин кабыргазына танкызын жаба базып, өчүреле, жажылзымак түкүрүгүн тиштери өткүре узда чыкыраала, Ефимнин жанына келип, коштой отыра түшти.

— Же, Ефим, председател болотон турун! Бис ол кере-

гинде бу мында бой-бойларыс жамандыра жөптөжип койдыс — деп, ол өчөгөндү күлүмзиренип, сагалын сыймады.

— Онызын кийинде көргөй.

— А не?

— Бис жарашпас улус болбойыс.

— А не жарашпайтаныс? Сен кем жок уул. Кызыл Черү-де де болдын. Угы-төзинг де тен сүреен келижип жат — жоктулардан, жойулардан.

— Слерлер мени кайдарга? Слерге бойоордонг кижжи керек.

— Бу не деп айтканы?

— Бу ба? Слерге — слердин колыгарды жөмөн турар кижжи керек дегени. Слерлерге, байларга, алдыгарда көстөри жыпландап, көчүгги тонкондоп турар көдөчи керек.

Игнат содон папахазынын алдынан көстөри кылас эде-ле, печкенин куйнында отыргандарга имдеди:

— Сен чынга шыку айттың, Ефим. Бистерге — бис ош-кош кижжи керек? ...А жаткан жонго удурга кем барат? Ефим. Албатынын кежирине кадалган сөөктій, кем тура калат? Ефим. А жоктулардын алдына кем жарамзыйт? База ла Ефим!..

— А кулактардын алдына мен качан да жылбындабазым.

— Бис сени сурабай жадыс. Биске сен...

Печкенин жанындагы Влас Тимофеевич бир булут кире ышты көксинен чыгара быркырадала, табылу унчукты:

— Эй, улус, бу бистинг хутордо кулактар жок эмес пе? Же кемдер кулак?.. Ончобыс ла жокту-жойу, жаман-жудык не-мелер эмезис пе?.. А сени, Ефим, көстөп койорыс. Жылды чыгып алзан, жаскыда уйларысты кабыр эмезе огородысты каруулда. Билбес эмезинг...

Игнат меелейиле жагып, каткызына карылды. Печкенин жанында узак ла акту күүндеринен каткырдылар. Каткы ток-тогон кийинде, Игнат сагалынан түкүрүгүн арчып, кугара берген Ефимди жардына тажып, мынайда айтты:

— Бот ондый, Ефим. Бисти кулактар деп, мындый-он-дый деп жадыгар. А жас келгежин, ол сенин кызыл жылагаш-тарын, бастыра пролетарьядын бөрүгүн уштып, менин, жа-барлаткан кулактын, алдымда мүргүп жадар: «Игнат Миха-лыч! Жер сүрер бука бер?! Игнат, кудаы учун, күске жетире төлүге жарым сумал тараан...». Ондый жакшы улус не су-ранчыктап турганаар а? Сен ого, торо ийтке, сурагын бүдү-

рип берерин, а ол десе, сего быйан айдардын ордына — ме сего — јетирү бичип јат: мынча кире кыразын налогтон јажырып койгон деп јат. А ол сенин государствонго мен ненин учун төлөйтөм? Меге оныннын не јакшызы јетти? Бот, алмарында куру болзо, көзнөктөр алдына суранчыктап бассын. Кем-кем јетире челделбеген сөөк таштап берер болор бо?!..

— А сен былтыр јаскыда Дунька Воробьевага јарым таар тараан берген бедин? — деп, Ефим ээги тыркырап сурады.

— Бергем.

— А ол сего онын учун канча кире иштеди?

— Ондо сенин керегин јок.

— Узун јайыла сего бертингенче өлөнгин чапты. Чын ба? А кыстары десе канча огородторынды ододы!.. — деп, байа бойынча түүлген ачымчызын Ефим чыгара кыйгырды.

— Бисти үрендеген кыралар јажырган деп коптогон? — деп, печкенин јанында Влас букадый бустап, тиштери байырт этти.

— Јажырап болзогор — эмди де бичиirim!

— Эйе, — бичиирин! Коптонорго јадала, корчойып калдын! Та ла та.

— Бил, Ефим; јаткан јонго удур турган кижиле — кудага удур!

— Јоннын мойны јоон. Слерлер јоктулар — јенге толтыра, а бис десе — тонго толтыра болорыс!

Ефим колдоры тыркырап, танкы ороды, көстөри кылас эдип, бажын кекиди. Туруп чыкты:

— Јок, улу бийлер, каргандар! Ойигер өткөн, чечегеер какталган. Карган ат — согумтык, карган эр — чөкөмдик! Совет јанды бис тургусканыс, мынын учун јоктуларды слерлерге база тонотпозыс! Былтыргы јыргал быјыл база болор деп, тен иженбегер де! Аш чыгатап јерлер ончозы слерлерде болды, биске десе — сай-кумак... Эмди көзөригерде чыгыт јок! Бис Совет јаннын койнында, колтыгында!..

Айуга ууштаткан шолјыр јүстү, кижиле коркор јаан Игнат печкени күч јудруктады:

— Ефим, күн эртеде айт јадым: тайкылдын, тарбайа бар түштин! Јыдыба, уул, јыдыба! Сенен болкыйлар бисти моокодып болбогон. Ада-өбөкө айткан јаныла јатканыс, јадарыс та. Јолыстан јайла — бойына јакшы болор!..

— Жайлабазым! Качан да...

— Же айса јарт! Чөп өлөңдий жула тартала, чыгара мергедеп јадыс! Сен биске нөкөр дө эмес, јуртажыс та эмес! Сен — өлтүрижетен өштү, өч алатан бөрү!..

Эжик ачылып, сооктын ак туманыла кожо он эки кире кижиге кирди. Уй улус кудайдын сүрине мендештү крестенгилеп, туура баскылап, јажыныжа отыргылайт. Эр улус папахаларын уштыгылап, төзөөндү јөткүргилеп, сагалдарына тонуп калган тошторын чебер түжүргилеп, төр јаар өткүлейт. База јарым частан туранын эки кыбына улус јык толо берерде, көстөочи комиссиянын башлыгы туруп чыгала, үренген үниле көнү сыылатты:

— Подгорный хутордын граждандарынын текши јуунын ачык деп јарлап турум. Бу јуунды өткүрерге биске ишмекчи президиум тудуп алар керек. Кемде кандый шүүлте бар?

* * *

Түн ортозында танкынын ыжына тыныш јетпей, лампынын оды јылбындап, өчүп, уй улус дезе ышка тумалана јөткүргилей бергилеерде, јууннын качызы эдрени көстөриле чаазынга кайкалап, кажылгак кыйгырды:

— Советтердин членине мындый улус көстөлдү! Эң көп үнди Прохор Рвачев јууп алды! Оны ээчиде — Ефим Озеров!

* * *

Ефим оқыранып ийген боос беезине өлөң таштап береле, соокко чыкырууш болуп калган кренестезине чыга басып келерде, сарайында пөтүк этти. Тенеринин кара көжөгөзинде саргара үстелип, јылдыстар бијелешти. Уч Мыйгак онын чек ле төбөозинде чоктыды. «Түн ортозы» — деп, Ефим эжиктин тутказын калыратты. Бу ла тушта сенекте мыймазы јымжак маймандап, кем де удура келди:

— Кем бу?

— Мен, Маша. Ач түрген.

Ефим эжикти кептей тартып, серенке чакты. Қойдын үзинде кайкалаган фитиль ыштала тызырады. Ефим шинелин уштып јада, орынга коштой кабай јаар энчейди. Кабактары өрө канаттала көдүрилип, оозы јалакай бүрчүйип, соокко көгөрип калган эриндери эрке, јажу сөстөр шымыранды: «А јајајын, јајаамды, ананайын баламды...». Алты айлу

баштаны уулчагы өөн-тыдыктардын ортозында өкөөр колдору чычайып, кардына јетире јыланаш, кызара бышпайып калган, уйуктап јатты. Қалашты чайнайла, ичине толтыра тыктап койгон мүөс коштойында јастыкта јатты.

Ефим соок колдорын үрүп-үрүп, јылыдала, балазынын алды јаар чебер сугуп, үйине шымыранды:

— Чуузын солы! Қүрүмнин алды көк чайык...

Уйи кургадып койгон чууны печкенең алып турганча, Ефим чыдажып болбой, јажыт сүүнчизин чыгара айтты:

— Маша, билеринг бе нени айдарым? Мени јуртсоветке качы эдип көстөгилеп койдылар.

— А Игнат баштагандар канайтты?

— Олорды канайткан болор деп, меге удурала болгылагай. Је јоктулар — ончозы мен учун!

— Билбейдим, Ефим... Бажына суу урунып турган болдың... Түбекке түштинг...

— Јок, түбек меге эмес, олорго түжер! Мени иштең чыгарарга албадангылаар. Председатель — Игнаттын күйүзи. Бистин тартыжу тың болор...

* * *

Выборлордын кийинде хутордо саң башка јүрүм башталды. Улустың ортозыла кенете суу өдө агала, олорды эки јаратка бөлип койгондый бодолды. Бир јарадында — Ефим ле јоктулар, олорго удурала — Игнат ла онын председатель күйүзи, Влас, теерменнин ээзи ле база беш кире байлар ла арга-чакту дегендердин кезиктери.

— Олорлор бисти балкашка уймаарга, бажыбысты теркилеерге јат! — деп, Игнат тышкартында төжине соғунып, јарыла бергедий, «докладтап» турган:

— Ефимнин јыду санаазын јакшы билерим. Ол бисти ончобысты бир эдип тендеп койорго јат. Федька-сапожниктин айлында не деп үрдүрткенин уккан болзогор! Је тирү кижини ле угар: бастыра јер текши јондыйы болор, ол јерге ончобыс кожо иштеерис, керек болзо, трактор садып аларыс... Чычайын мен онын ондый сөстөрине! Баштап, мен кире иште, мен кире јүр! Сегис букага јетире мал азыра!.. Бойлоры дезе килең тастаракайлар!.. Бийдинең өскө нези де јок! — дейле, кенете колдорын чабынып, бијелеп ийген: «Кејим-тоқым не тыстак? Тер көдүрген болбайсын. Кејези не чычак? Бийт көдүрген болбайсын!». Түкүрейин мен олордың тракторына! Адам көрбөөн онызын!..

Канайып та бир катап эгирде Игнат-эштиң одожына улус жуулышкан. Жууктажып келеткен жаскы жер үлештирү керегинде куучын башталган. Игнат, байрам күн учун каланы кижжи, сыразыла јыду кегирип, бажын јайкап, Иван Донсковты айланган:

— Је, Ваня, коштой јаткан улус кожо шүүжип көрөөли. Темдектеп алза, сендий улуска туку Көк-Көөлмөктің јанындагы жер не керек? Сеге кудај тен бойы айдар, уул. Ондый јерди јакшы терен сүрүп, јакшы јазап кичеер керек деер. А сен дезе эки букагла ол јерди канайып көдүрип чыгарга? Теп-тегине таштап, үреп койорын. Чын дезен! Сен бу Советтиң айтканыла болзо — середняк. Мен ле бу бир Ефимка деп јамачынын ортозында туруп јадын. Эмди бойын санан: кемле нөкөрлөшсөң артык? Устен тамар, бардан једер. Мындыј эмес пе?... Мынан бодозо, је чындап та, ол Көк-Көөлмөктө јер слерлерге не керек? Чын дезен!..

Иван, сабарларын өни өчүп калган бөс курына кыпчий сугуп, ого удур көргөн:

— Сеге не керек болуп турган?

— Не де керек јок... Јер ле дедим... Кара јер...

— Сениң санаанда биске той балкашка да үрендезе кем јок по?

— Је-је... Ол не дегениң?.. Той балкаш... Балкашка кайткан кижжи үрен үрейт... Өскө јер јок эмес...

— Көк-Көөлмөктің јанында јер — чын кара јер. Је јангыла Игнат өгөөн, көмүлип калдын. Бил! — дейле, Иван кезем айлана соголо, јүре берген.

Арткан улус ончозын ондоп, эпјоксынгылап, узак унчугышпай, тура калган.

А јурттын кырында Федька-сапожниктің турачагында, ол ло эгирде Ефим кызара терлеп калган, чачы самтагдап, колы токтоду јок чычандап турган:

— Мында пероло эмес, эткен керекле јөмөөр керек! Јурткорлордын көптөгөни — чын ла чымыл. Кезигиниң бичиген немезин кычырар болзон, кускун келер. А кажы-кемизин сен бойын нени эттиң дезе, оозы арпайып, тура калар. Бодоп комыдап, кекенип, јанга тургандарга јапшынып, јүкпениң алдына киргенче, сен ол кулакка јудругын көргүс! Не? Јастыра деп пе? Јоктулар Совет јанды јангыла саар эмес, ого болужар, оны јөмөөр учурлу! Мен эмди Советтиң члени, тартыжып көрөрис — кемди кем!.. Јоктуга — јол бергиле!..

Оромдордо, садтарда, чөлдө койу кара түн турды. Салкын тонокчыдый сыгырып, камчылана чабат, шык тонгон жыланаш агаштарды силке согот, бөркүлөрдүн алдын уйады жок тибирет, уйуктап калган кучыйактардын жүндарын ача үрүп, соогын жайылтып, ологго жажыл жайдын изүзүн, жайымын, канча-жүзүн быжып алган ток жиилек-каттарды, татунан тату курт-коньстарды, чымыл-көбөлөктөрдү — энке-тонго күзелен өйдү түжөндирет.

Школдун чеденине коштой таңкынын отторы карануйда жалтылдайт. Кезиктерде салкын чедирген-кубалды чебер өрө көдүрөт, оноң чедирген өчүп, кирлү кардын үстинде карануй ла тымык тыркыражат, тымык ла карануй коштоныжат.

Жебечен тондузы чеденге жөлөнөлө, унчукпай таңкылайт. Экинчизи бажын жарды дөөн тыкырайа ыкчап алган, ого жуук турат.

— Же керек кандый?

— Болбойт. Кайын адам-эште бир кызычак жалчы болуп турган. Ол эдү байа меге жыжынып жат: «Иштейтен договор тургусканыгар ба?» — дейт, «Билбезим» — дегем. Ол десе: «Председатель билбесте — кем билер? — дейт. — Ол учун бажынды сыймабас...».

— Айса не? Жолдон жайладар ба?

— Онойдорго келижип жат.

— А туттыртсаас?

— Онызы — бисте. Ис артырбас керек.

— Канайып?

— Бот, меге кел. Шүүжип көрөөк.

— Көрмөсти оны... Кандый да болзо коркымчылу... Кижин өлтүрери — сыранын койузын чайнап-чайнап, чыгара бөркүрүп ийетени эмес ине.

— Артык аргабыс жок. Оноң өскө ол бастыра хуторды түбекке салып айабас. Кыраларыстын чын кирезин айтсабыс, жаан налог салынар — шалдан базып айабазыс. Оноң ол жер кереги... Жоктуларды тектерген таңма жагыс ол! Онызы жокко ол укумал төңөштөрдү кыза тудуп аларыс!

Карануйда сабарлары тарс эдип, жүдруктала түүлгени угулды.

— Же эмди жартын айт — келерин бе?

— Билбезим... көргөй... Келип те айабазым... Жок, жок, келерим, келерим!

Ефим эртен тура ажанала, исполком барар деп, өңдөс эдерде, көзнөктөн Игнат көрүнди.

— Игнат келеет. Не келетен ол?

— Кижн кайкаар. Онон теерменчи Власла кожо — деп, эмегени кошты.

Экү турага кирип келдилер, бөрүктерин уштыгылап, ижерине крестенгилей бердилер.

— Мындагы улус жакшы кондоор бо?

— Жакшылар — деп, Ефим бажын кекиди.

— Күн айасты, Ефим Николаич! Мындый күнде бу жаш карла жангыс ла койондош!

— Койондой до а — деп, Ефим бу айылга кирбес улус не келгенин билбей отырды.

— Менин койондойым жеткен — деп, Игнат отыра түшти. — Бот сен, жиит кижн, бу мындый күнде жыду турага канай отырадын. Меге келеле, ийттеримди ээчиделе, туку качан жүре беретен. Мылтыгың бойында да бар ла болбой?.. А ийттер чек ле токтоныкпай жат. Кече бир түлкүни бу ла огородтын жанынан туткулап алгылаган.

Влас тонынын өмүрин чечип, орынга отырала, кабайды жайкап, араай жөткүрип, көксин кенитти:

— Бис сеге керектү жүрүбис, Ефим.

— Айдыгар!

— Бис сени хутордон станица жаар көчөргө туру деп укканыс. Бу сөс чын ба?

— Ондый сөс оозымнан чыкпаган да эди. Слерге оны бодоп ло кем үрдүртти? — деп, Ефим кайкады.

— Улус эмей а. Ондый «тыйт» угулган — деп, Влас үнин жымжатты. — Бис онын учун келип турбай. Сеге айдарга турган бир керек бар: сен станица жаар не көчөттөн. Бу мында жуугында бир садып турган тура бар. Жангы тура, айландыразы да чынык. А баазын уксан, тегинге жуук дееринг.

— Кайда ол?

— Бу ла Калиновкада. Чын тен тегинге жуук. Көчөр болзон, болужып та ийерис. Төлүге акча керек болзо — жангыс ла айт. Бор-ботко тартарга — ат, чанак та табыла берер.

Ефим күлүмзиренип, бажын жайкады:

— Ээ, бот кандый! Слерлер менен мынайда белен айрылар деген улус турыгар ине?!

— Јок, јок! Сен тен... нени ле сананар турун ине! — деп, Игнат колын жаңыды.

— Мениг слерге берер каруум мындый болор — деп, Ефим Игнатка јууктап келди. — Хутордон кайда да барбазым! Мындый керекле меге база келбегер. Мен ончозын билип отырым — тенек эмезим! — деп, јүзи кызара јалбырап кыйгырды. Игнаттын јүзи јаар түкүрип ийгендий бодолды. — Айлымнан чык, карган јелбис! Сен теерменчи — база! Тайылгыла, көсмөкчилер! Түрген дедим! Эмезе чыгара мергедеп јадым!..

Игнат сенекке чыгала, тонынын јаказын узак кодүрди, Ефимге бурылбай да, кажы ла сөсти јарт айтты:

— Бу сөстөрин, Ефимка, сеге качан да тегиндү калбас! Бойыннын күүннгле барбаска турган болзон — барба! Кайдалык! Је жаңыс ла бил — бу тураннаг улуска будын озо чыгартырып јаттын!

Ефим чыдажып болбой, быјыраш јаканы эки колдоп јуура атпактайла, тоозынын кактай, силке соголо, кренестенен мергедеп ийди. Игнат эдегине бүдүрилип, уур јыгылды. Је чүрчеде ле, јииттий јенил тура јүгүрди. Эрдинде канды арчый тартып, Ефимге калып барды. Влас оны кийнинен куцктап, токтодып алды:

— Бойсын, Игнат, бериште... эмди кайдарга... кайда барар болор деп...

Игнат ичкери үкүстеп барала, Ефимди тирүге јип ийгедий, узак ширтеди. Эриндерин сөс јокко кыймыктатты. Онон кайра бурылала, ол ло бойынча нени де айтпай, парата јаар басты. Влас онын тонына јапшынган карды кактап, кренестеде турган Ефим јаар кылчас эдип салып, кийнинен ээчиди.

* * *

Бир күн Ефим-эшке ыйлаганча-багырганча Дунька, Игнаттын јалчызы, јүгүрип келди.

— Не болды, Дунька? Сени кем?.. — деп, Ефим айруужын обоого кадады.

Дунька ыйдан борпойо тижип калган үлүш јүзин арчуулыны учыла арчып, чимирип, тунгак калактады:

— Ефим, болу-уш меге, болу-уш! Меге киле, көөркий, киле-ео! Охо-хо-хо! Мен, өскүс-јабыс бараксан, бу јүрүмде не болорым?.. Канай...

— Токто! Өкпөн өчүр! Јазап айт! — деп, Ефим өнөтийин кизирт этти.

— Мени Игнат чыгара сүрүп ийди! Сен база керек жок деди! Эмди мен не болорым-м? Канайдары-ым? Уч жыл онын айлында жүргем. Бастыра ижин эткем. Ижим учун, салкой до бербет. Салкойдон болкый, бир акча берип болбозым дейт. Бойым да бедреер эдим, је оны, ол акчаны, јолго кем де тү-жүрбейт деди!

— Турага кир! — деп, Ефим оны јединип алды.

Ефим мендебей уштынала, шинелин кадуга илеле, столго отырып, мышлактаган кысты бойына удурат отырғызып алды.

— Сен ого канай иштеген? Договор-јөптөжү аайынча ба?

— Билбезим... Торо јылдан ла бери мен ондо...

— Чаазын бичиген беди? Кол салганын санаанга кирет пе?

— Јо-ок, мен бичик билбезим.

Ефим унчукпай отырала, аяксалгыжынан алаканча сары чаазын алды. Қыйын-тейин букваларла бичип баштады:

8-чи УЧАСТОКТЫҢ АЛБАТЫ ЈАРГЫЗЫНА

Комыдал...

* * *

Былтыр јаста Ефим станциянын исполкомына кырала-рын јажырган кулактарды акка-чекке чыгарып, угузу бичи-риде, оног ло бери Игнат Ефимди өштөөр деген. Ол көскө көргүзе, кулакка угуза, нени де этпеген, је билдирбезинен јаманды база эткен ле. Өлөң чабын тушта Ефимнинг бугулда-рын уурдаган. Оног түнде јана берерде, Игнат эки абра эке-леле, эдилген өлөңнинг талортого јуугын тарта берген. Ефим өлөң чапкан јеринен көлөсөлөрдүн изи Игнаттын обоозы јаар чөйилгенин көргөн дө болзо, унчукпаган.

Оног эки недеде кире болуп, Игнаттын эки ийди бөрүн-ин ичегенин тапкан. Эне бөрү ийттерден коркып, качкан, а эки балазын, көстөри ачылгалак күчүктерди, Игнат сумалга сугуп алган. Сумалды јырс этире канјалайла, адына атана-ла, айлы јаар мендебей, јортуп ийген.

Ат токтоду јок шоокырып, кулактарын кызынып, үркип баратты. Ийттер дезе кейди јыткарып, аттын алдына арай кирбей, арка-бели атрайыжып, арбаза да, кынзыжын токтот-пойт. Игнат дезе адынын мойнын сыймап, бодоп ло сүмелү имдеп, ээр үстинде маказырап, јайканып баратты.

Игнат кырдан хуторго тўжўп келерде, жайгы кыска энир тўн болуп койыла берди. Туйгактын алдынан чедиргентип, таштар чачылат, канжадагы сумалда ўн жогынан кўчўктер тытпактажат.

Ефим-эштин чеденине жетпей жүрўп, Игнат ээри чыкырт эдип, жерге тўже калыды. Сумалды чечеле, баштапкы ла тудулган кўчўкти чыгарып келди. Жылу тўктеринин ортозынан чичкечек кежирин сыймадап табала, жүзи чырчыйып, кежирди эргегиле кезе тудуп ийди. Жаш кемирчек беле-ен карс этти. Бу ла тушта кежири ўзўк кўчўк, Ефимнин чедени ажыра мергеделип, койу тегенектердин ортозына табыжы жок барып тўшти. Онон удабай онын жаны орто экинчизи кўч этти.

Игнат жескинип, колдорын эдегине арчып алды: «Мынын кинчеги меге эмес, сеге жетсин, амыр жаткан жон тўйметкен эдўге» — деп сананды. Ээрге калып чыгала, камчызын жырсылдатты. Ады тап эдип, оромло ичкери болды. Эки ийт куйруктала мендеди.

Тўн карангуйда хуторго кырдан эне бөрў тўшти. Теерменнин куйнына кыймыгы жок кара темдек болуп, узак тындаланды. Салкын журттан согуп, теермен жаар оштўлердин жескимчилў жыдын ла оскочил табыштарын экелди... Бөрў серене-чеберлене, олўндўргў жада тўжўп туруп оромло оңолўп, Ефим-эштин жанына токтойло, истерди жйткара берди. Турган жеринен ле эки кулаш бийик шилжи чеденди ажыра калыйла, тегенектердин ортозыла келескендий жылбырт этти.

Ефим уйынын огурыжына ойгоно чарчап, фонарын жарыдала, тышкары болды. Кажаканга жүгўрип келзе, эжиги ачык эмтир. Жаш эттин жыды тумчугына сокты. Жарыдып кўрзў, бир кой толыкка кептелип калтыр. Ичи-карды сандарынын алдында кўгўрў буулап жатты. Экинчи кой тоскуурга артыла жыгылтыр; онын кажап койгон кежиринен керек десе кан да акпайт.

Эртезинде Ефим ол таштап ийген кўчўктерди чеденде каргаа отырарда, онон улам учурал болуп тапты. Кемнин эткен кереги деп, тургуза ла билип ийди. Кўчўктерди кўрекке салала, чўл жаар апарала, жолдон ырада таштап ийди. Же бөрў Ефим-эшке база бир табарды. Кажаканнын камыш бўркўзин жара тартала, сок жангыс уйын олтўре кажайла, жүк ле тилин ўзе тартып жийле, жүреги жабызап, тўбеги жымжап, кача берди.

Ефим бөрү туткан уйын сек таштайтан той балкаш оро жаар антарып ийеле, көндүрө Игнат-эшке келди. Игнат таскактын алдында жап-жаңы абрага жап-жаңы казык жандап турды. Ефимди көрөлө, малтазын туура салды. Онын келерин сагып, күлүмзиренип, оломого отыра түшти.

— Ефим, бери көлөткө жаар бас!

Ефим албаданып тудунып, једе базып келеле, коштой отыра түшти.

— Игнат өгөөн, ийттеригер тен айдары жок эмтир а!..

— Айса! Жаман ийтти тегин ле не тудар. Тутса да... Ээ, а баазы канча деп уккан болзон, уул... Эй, Разбой, күчүк-күчүк, бери кел!

Күрдөк көгүстү шайрак ийт кренестенен түже калыйла, ээзине куйругыла жалканчып, једе конды.

— Бу Разбой учун мен Ильин деп казакка бозулу уй бергем — деп, Игнат эриндеринин кырыла күлүмзиренди. — Тын ийт... Бөрүңди не де этпес...

Ефим колын малта жаар сунала, ийтти кулагынын төзинен сыймап, такып сурады:

— Уй дедигер бе?

— Эйе. Бозулу дедим. Бербей а. Ол неме бе... Ийт чик жок баалу...

— Же ондый болзо... — дейле, Ефим жаан талайбай да, ийтинг бажын тиле чаап ийди. Жылу кан ла мее Игнаттын жүзине чачылды.

Ефим чүрчеде ле көгөрүп, уур туруп чыкты. Малтаны туура мергедейле, көксинен шымырт чыгара тынды:

— Көрдин бе?!

Игнат тостойып чыккан көстөриле ийдинин чакпылана сиркиреп жаткан буттарын, тыныжы жетпей, көрүп отырды.

— Санаан ордында ба? — деп, ол жыландый шарт этти.

— Ордында эмес! — деп, Ефим араай тырлажа шымыранды. — Санаалу болгон болзом, ийтти эмес, сенин, жыдымардын, бажын жара чабар эдим! Менин айлымнын жанына күчүктерди кем өлтүрди?.. Ондый жыду керекти сенен өскө кем де этпес!.. Сенде сегис саар уй... бирүзи өлө берзе, кожо арай өлбөй жадын... А менин сок жаңыс уйымды бөрү тудуп салды, балам сүт жок артты!..

Ефим өткүүл жаар чөйө алтап ийди. Игнат каалганын жанына оны жаба жетти:

— Ийдимди төлөөрүн, күчүгөш! — деп кыйгырып, Ефимнин жолун туй алды.

Ефим Игнатка төш тийгизе жууктап, онын атпайган сагалы жаар тынып, көстөрүн чике ле калжу көрдү:

— Сен меге тийбе, Игнат! Мен сеге төрөгөн эмезим. Оштозөй — өчим аларым! Сеге алдыга жылгажактап, жалынатан ой өткөн!.. Кеде жолымнан!..

Игнат жайлап берди. Каалгазын калт жаап, ырап бараткан Ефимге јудругын көргүзүп, узак чокынды.

Мынын кийинде Игнат Ефимди истебей барды. Жолыгар болзо, бажын кекип, жабыс энчейер, је чике көрбөй, көстөрүн жажырат. Мынайып жүргенче, албатынын жаргызы Игнатты Дунька-јалчызына алтан салковой төлөзүн деп јөп чыгарган. Мыны Игнат бош салбас, Ефимге кандый да јаман эдер деп јарт болгон. «Эдер керек. Этпес аргазы јок» — деп, Ефим јаантайын сакый болды. Игнаттын түлкү көстөри Ефимди көргөжин, сарјулана суркурап чыгар, јажытту јылбындаар, је шок-јаман эмдиге ле эдилбес. Ефим сакый-сакый, чөкөй берген.

Бир катап исполкомдо председатель, ого чала кадаларга тургандый, сурады:

— Ефим, кайын өгөөннөң алтан салковой акча шүүргилеп алдылар. Уккан болбойын?

— Уккам.

— Акказы бойсын — јок эмес. А бот ол көк тенек Дуньканы ондый эм-сүмеге та кандый күрүм үретти болбогой?

Ефим күлүмзиренип, председателдин көстөрине чике көрдү:

— Торо жүрүм кемди де болзо, үредий ийбей. Кайын адаг оны бир болчок калажы јокко чыгара таштап ийген. А Дунька ого эки јыл иштеген.

— Бис, карын, азырадыс оны.

— А бертингенче кулданган улус кемдер?

— А не? Сенин санаангла, бис ол Дунькага курсагысты јидиртип, иштетпей отыргызып койотон турус...

— Мен көрзөм, сени бу да эмес, а Дуньканы кем үреткени тын јилбиркедип турган эмтир.

— Чын ондодын. Та кем болбогой?

— Мен — деп, Ефим айда салала, бу сөс председателге бир де солун эмес болгонын онын чырайынан јарт билди.

Эгирде жанар тушта Ефим исполкомнон чаазындар ла бу күндерде өткөн жууннын жөптөрүн алып алды.

«Түнде бичип койорым» — деп, жанып бараада сананды.

Ажанала, көзнөктөрдүн ставняларын тыштынан жабала, столго отырып, бичий берди. Отырала, бир жазап көрзө, көзнөктөрдө штора жок.

— Маша, сен не, көзнөк жабар бөс садып албаган ба?

— Алгам... эки метр... Онон, бойың билеринг, балабыста чуу жок... эки чуу көктөп алгам — деп, иринип отырган үйи актанды.

— Алдырбас. Же ондый да болзо, эртен садып ал. Онон өскө кем-кем тыш жанынан ставняны ачып ийзе — алаг-ачык.

Соок чоокырайта журап койгон көзнөктөрдүн ары жанында салкын карды жайа айдайт. Чойдый уур, кара булуттар тегерини бөктөйт. Журттын тыштында баргаазы атрайган төгдө ийттер үрет. Жаратта агаштар салкынга силкидип, жутка, соокко жалынып, сарбандашкан будактарынын шуултты салкыннын сыгырыжыла кожулып, үнгүр ле өдүни күү кайлайт.

Ефим перозын эргиш агаштын эмилинен эткен чернези жаар сугуп, коркымчылу карарган экче көзнөктөр жаар каа-жаа кылчас эдип салат. Ол ненин де учун удабас жеткерлү керек болор учурлу деп, жүреги сезип, бодоп ло серенип отырды. Түн ортозы киреде ставня тыш жанынан чыкырт эдип, когызада ачыла берди. Ефим ол чыкырашты укпаган, же көзнөк жаар бодоп кылчас эделе, коркыганынан эди-каны соой берди: чоокырайган шил өткүрө кемнинг де — билер ле кижининг — боро көстөри оны албадана сыкыйып, уур шыгалап турдылар. Бу ла тушта Ефимнинг көстөрине чек ле удур амылтыктын кап-кара тегерик оозы көрүнүп келди. Ефим үйе-сөөгү божоп, тармададып койгондый, кыймыктап болбой отыра калды. Чоткыштын шалт эткени жаңыс кат көзнөк өткүрө жап-жарт угулды. Боро көстөрдүн үстинде тегерийген кабактар — кайкашкан болбой — өрө көдүрилип чыктылар... Же мылтык от алышпады. Мылтыктын карануй оозы чүрчеге жоголып, чоткыжы база катап «калт» этире кайра тартылганы жарт угулды. же Ефим бу тушта билинип, отты өчүрө үреле, бажын бөкөйтүп ле ийерде — мылтык жырс этти, шил оодылып, чачылды, ок стенеге «чоп» тийди, Ефимнинг үстине балкаштын оодыктары төгүлди.

Салкын оодык көзнөктөн карла, соокло үрүп ийди. Кабай-

да бала чочып, ачу багырды, ставня калбандай жырылдады...

Ефим табыштанбай пол жаар јада тўжеле, көзнөккө эн-мектеп келди.

— Ефим! Кайраным!.. О-о, кудай!.. Ефимим! — деп, үйи орында ыйлады. Ефим десе тиштерин тиштенип, каруу бербей жатты: бастыра бойы тырлажат, канайып та токтодын-за — болбойт. Ол өңдөйлө, жыртык көзнөктөн караза, кем де ак шуурганда карандап, карануй жаар качып баратты. Ефим тактага тайанып, бастыра сынына туруп чыгала, же кенете полго жада тўшти: когус ставнянын ары жанында база ла мылтыктын оозы карас эдип, мылтык «жырс» этти... Тарынын ачу жыды турага толо берди.

* * *

Эртен тура Ефим, чырай-бүдүжи үрелип, саргара үрпейип калган, тышкары чыкты. Күн жаркынду болды. Ыштар сүүнчилү коройлоп, туку төмөн сугатта уйлар мөөрөшти. Оромло чанактардын жаңы истери карчий-терчий чөйилиштир. Жаңы ару кардан көс кылбыкты, көгүс чыкту кейле толуп, кениди. Ончозы кару ла таныш, жүрекке жуук болды. Өткөн түн Ефимге тўш жериндегидий бодолды: чындап та, угартыган эмезе узак аракыдаган кижин онойдо жүүлетен эмей. Же Ефим көзнөгинин алдынан эки куру гильза тапты. Карды бутла эжип ийерде, бүдүн патрон база чыгып келди. Пестенинде чоткыш ойо соккон кара үйттү болды... Бу татап калган патронды узак туткулап, куйка бажы жымырт этти: «От алышкан болзо... Чыктып калган... Эмди канай калган жадар эдин!..»

Исполкомго келзе, председатель ондо отырды. Эжик ачыларда, Ефим жаар кылчас эделе, газедин ойто ло кычыра берди.

— Рвачев! — деп, Ефим тын айтты.

— Не болды? — деп, онызы көстөрүн газеттен албады.

— Рвачев! Мере чике көр!..

Председатель бажын күүн-күч жок көдүрди. Ефимге удур тегерик кабактарынын алдынан сыкыйышкан боро көстөр көрүнди.

— Мени кече сен аткан — деп, Ефим шыйкынактап, председателдин көстөри жаар сабарын уулады.

Онызынын жүзи кан-кызыл жалбырап чыгала, көстөрүн жажырып, арга жокто каткырынды:

— Нени ле айдар турун... Үч сананбас неме...

Ефимниң көстөрине кечеги түн көрүнди: шил өткүрө уур шыкаган боро көстөр, мылтыктын жеткерлү кап-кара оозы, үйиниң кыйгызы... Ефим колын чылаазынду жагып, тактага бош отыра түжүп, кинчектеле күлүмзиренди:

— Керегеер бышпады. Патрондорун чыкту эмтир, на-
жым. Айла, оныгды кайда жажырып турган? Көмгөн оронго
суу кирген ошкош...

Председатель бойун тудунып, ачынганы билдиртпей, соок
унчукты:

— Айтканыннан нени де ондободым: өткүрө ичинип алган
болбойын...

Ефимди түнде аткылаган деген табыш талтүш киреде
журтка жайыла берди. Онын туразынын жанында сонуркашкан
улус турды. Иван Донсков Ефимди исполкомнон алдыртала,
мынайда сурады:

— Милицияга жетирү эткенг бе?

— Жок. Же онызы кайда барзын.

— Же, карындаш, бажын салактатпа. Бис сениле кожо.
Игнатла кожо эмди беш ле кижиге — бис оны жарт билдис. Ку-
лактарды база кем де жөмөбөс. Тайар оморды, болор!..

Эгирде Федька-сапожниктин айлында жииттер жуулышты,
өдүк кадаган масканын такылдажыла кожо, жаантайында ла
чылап, изү куучындар башталды. Ефимниң кураалажы Вась-
ка Обнизов оныла коштой отырала, жардынан оны кучактап,
акту жүрегинен карузып айтты:

— Бил, Ефим, сени өлтүргилеп те койзо — ордынга жирме
сендий Ефимдер турар! Жарт па? Тен чып-чын айдадым! Чөр-
чөктөрдө баатырларды уккан бедиге? Бирүзин өлтүрүп ийзе,
экү болуп, көптөй берер... А бисте дезе, бодозон, экү эмес —
жирме болор!..

* * *

Ефим станица жаар эртелеп барды. Же онон исполкомдо,
кредит беретен өмөликте болуп, милиционерлердин жаанын
сакып, ондо удады. Керектеринин аайына чыгып турганча,
бозом кире берди.

Станицанан чыгала, сууныг килег ле тайкылчан тожыла
жанар деп базып ийди. Карануй кирип жүрди. Жаактары жыбар-
га эмештен чымылдажып баратты. Күнбадышта түн коркым-
чылу көгөрди. Боомды айлана согордо, хутор, барчакталыш-

кан|чеден-кажагандар карарып көрүнип келдилер. Ефим ба-
зыдын түргедедип ийеле, кайа көрзө: кийнинде, эки жүс метр
киреде, жергелешкен үч кижиге келетти.

Хуторго жетире канча кире артыптыр деп, көслө кемжип
көрөлө, Ефим базыдын түргендедип ийди. Же бир минуттан ка-
тап кайа көрөлө, кийниндеги улус артардан, карын, жуукта-
жып калтыр деп иле билдирди. Ефим коркып, жүгүрүп ийди.
Черүде үредү тушта канайда жүгүрүп бараадатанын эске
алынды: эки чаканчактарын кыймыктабас эдип, кабыргала-
рына кыпчынала, соок кейди тумчугыла тынып, күчин эмеш-
теп чеберлеп, жүгүрүп баратты. Жаратка чыга конойын ба деп
жүрөле, же ондо терен кар деп санаа алынып, ойто тошко ки-
рип алды.

Же түбек бойы келди: жастыра калыйла, тайкылып жыгыл-
ды. Туруп жада, кайа көрзө, оны жаба жеткилеп келеткилеген
эмтир... Баштагызы шыйдамы чычагдап, женил ле түрген
келип жатты.

Ефим коркып, арай болзо болуш сурап, кыйгырып ийип
калдады. Же онын кыйыгызы темей болор эди: хуторго жетире
эмди де беристенен көп, оны кем де укпас. Ефим мыны
ондоп, эриндерин кымынала, унчукпай, ичкери болды. Жыгы-
лала, божодып ийген ойин ойто ойноп алар деп, бастыра кү-
чин салды. Бир канча ойгө оныла ол «үчүнн» баштагы ки-
жизинин ортозы бир кеминде болгон, же база бир кайа көр-
зө: ол кижиге оны жаба жедип келетти. Калганчы күчин жууп,
база ла ичкери үкүстеди, же бу тушта тошло кылырада жыл-
бырап, ол жаар учуп келеткен шыйдамнын табыжы угулды.
Шыйдам будына келип тийди, Ефим жыгылды. Же тура жүгүрө-
ле, ойто ло ичкери болды. Бу тушта кенете санаазына кирди:
мынайда ол Царицында, актарды атакалап, чыгара сүрөп
тушта жүгүрген эди. Көкси ол тушта тынышка жетпей, база ла
мынайда изүге өртөлгөн ошкош эди...

Күчтү колло жылдыра мергедеген шыйдам, Ефимди катап
ла жыга сокты. Ол туруп болбоды... Кем де кийнинен бажы
орто коркышту төбөлөп ийди. Ефим бастыра күчин, күүн-са-
наазын темирдей болчоктой жууп, тентиреле өңдөйип келди,
же оны ойто ло жыга соклогылап ийдилер.

«Тош ненин де учун изү» — деп, сананып калды. Туура
кылчас эткежин, жаратта камыштын омырылып калган сабы
көрүнди. «Мени база онойдо сындыргылап койды...». Бу ла
тушта онын өчүп бараткан санаазына оттый жаркындалган

сөстөр угулып келди: «Бил, Ефим, сени өлтүргилеп те койзо — ордынга јирме сендий Ефимдер келер!.. Чөрчөктө баатырлар кандый эди...».

Кайда да камыштардын ортозында та не де токтоду јок шылырап, күүледи... Тиштерин оодып, бүүлелерин јара кажып, шыйдамнын учкур бажын онын оозы јаар терең кадагылап ийгенин Ефим сеспеди; айрууштын мистери төжин кирт өдүп, арка-сөөгине тийеле, ээле бергенин база билбеди.

* * *

Учү таңкылагылап туруп хутор јаар мендегилеп бараттылар. Бирүзинин кийнинен ийт ээчийт. Кар куйундалып, чалкойто јаткан Ефимге табарат. Онын эки јаактарына чыдажып болбос оорунун ла кинчектин эки јалтырууш көс јажы јаба тонуп калган. Кар јаактарына кезиктерде јапшында да, кайылбайт.

БАЖАЛЫКТАР

Ченелте	3
Менг	5
Күдүчи	14
Продкомиссар	26
Шибалоктыг ач-үрени	32
Илюха	38
Алешканыг жүреги	44
Жамаңык	60
Кемди — кем	90

20 акча